

ISSN 2616 - 8944

**МДТ «ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҲАНГ ВА САНЪАТИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА»**

ФАРҲАНГ ВА САНЪАТ

**ГОУ «ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ
КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ ИМЕНИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ»**

КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО

**SEI «TAJIK STATE INSTITUTE OF CULTURE AND ARTS
NAMED AFTER MIRZO TURSUNZODA»**

CULTURE AND ART

№4

ДУШАНБЕ -2020

МДТ «ДОНИШКАДАИ ДАВЛАТИИ ФАРҲАНГ ВА САНЪАТИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА»

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Сармуҳаррир:

Низомӣ Муҳриддин Зайниддин - доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Муовини сармуҳаррир:

Авзонов Алишер Файзуллоевич – номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва рушди инноватсионӣ

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

6D020400 - ФАРҲАНГШИНОСӢ ВА 6D090600 - ФАӢОЛИЯТИ ИҶТИМОӢ - ФАРҲАНГӢ

Бирџенюк Григорий Михайлович - доктори илмҳои педагогӣ, доктори илмҳои фарҳангшиносӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти иҷтимоӣ – фарҳангии Донишқадаи давлатии фарҳанги Санкт - Петербург ба номи Н. К. Крупская

Раҳимов Саъдулло Ҳайруллоевич - доктори илмҳои фалсафа, мудири шӯбаи фалсафаи фарҳанги Институти фалсафа, сиёсатиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Додхудоева Лариса Назаровна - доктори илмҳои таърих, профессор, мудири шӯбаи мардумшиносии Институти таърих, бостониносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Мирахмедов Фарҳод Мақсудович - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» оид ба таълим

Латифзода Диловар Назришо - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мушовири ректори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - доктори илмҳои педагогӣ, профессор, мудири кафедраи робитаҳои байналмилалӣ Донишқадаи давлатии фарҳанги Челябинск

6D041600 - САНЪАТШИНОСӢ (МУСИҚӢ, ТЕАТР, КИНО, САНЪАТИ ТАСВИРӢ, РАҚС, ХОРЕОГРАФИЯ)

Низомов Аслиддин Низомович - доктори илмҳои санъатиносӣ, и.в. профессори кафедраи таърих ва назарияи мусиқии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Улмасов Фирӯз Абдушукурович - доктори илмҳои санъатиносӣ, дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Абдурашидов Абдували - номзади илмҳои санъатишиносӣ, дотсенти кафедраи таърих ва назарияи мусиқии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Нарзуллоев Баҳрулло Хайруллоевич - номзади илмҳои педагогӣ, муовини ректори МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» оид ба корҳои эҷодӣ

Одиназода Бахтиёр Эмомалӣ - номзади илмҳои таърих, дотсент, муовини ректори Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон оид ба илм ва корҳои эҷодӣ

Таваров Муҳамадулло Султонович - номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи маҳорати актёрии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Қличева Назокат - сармутахассиси Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии фарҳанг ва санъати Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

6D091000- ИТТИЛООТӢ - КИТОБДОРӢ ВА 6D050400 - ЖУРНАЛИСТИКА

Муҳиддинов Сайдалӣ Раҷабович - доктори илмҳои таърих, профессор, декани факултаи таърих ва муносибатҳои байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия - Тоҷикистон

Холов Бозорбой Сайфуллоевич - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи китобхонашиносӣ ва библиографишиносии МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Шосаидзода Сафар Ҳасан - номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ёвари ректори Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Бобочонова Раънохон Маҳмудовна - доктори илмҳои филологӣ, устоди кафедраи журналистикаи телевизиони МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Муъминҷонов Зулфиддин - доктори илмҳои филологӣ, дотсент, декани факултаи режиссура, кино ва телевизиони МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Масъулони чоп:

Рӯзиев Додочон

Раҳмонов Абдусаттор

Таҳриру такмили матнҳо:

Азизова Ширинмоҳ

Холов Меҳриддин

ГОО «ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИНСТИТУТ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВ ИМЕНИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор:

Низоми Мухриддин Зайниддин - доктор филологических наук, профессор, ректор ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Заместитель главного редактора:

Авгонов Алишер Файзуллоевич – кандидат филологических наук, доцент, проректор по науке и инновационному развитию

ЧЛЕН РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

6D020400 - КУЛЬТУРОЛОГИЯ И 6D090600 - СОЦИАЛЬНО - КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Бирженюк Григорий Михайлович - доктор педагогических наук, доктор культурологии, профессор, заведующий кафедрой социально-культурной деятельности Санкт - Петербургского государственного института культуры имени Н. К. Крупской

Рахимов Садулло Хайруллоевич - доктор философских наук, заведующий отделом философии культуры Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана

Додхудоева Лариса Назаровна - доктор исторических наук, профессор, заведующая отделом этнографии Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониш Национальной академии наук Таджикистана

Мирахмедов Фарход Максудович - кандидат педагогических наук, доцент, проректор по учебной работе ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Латифзаде Диловар Назришо - доктор педагогических наук, профессор, советник ректора Таджикской национальной консерватории имени Т. Саттарова

Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - доктор педагогических наук, профессор, заведующий отделом международных отношений Челябинского государственного института культуры

6D041600 - ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ (МУЗЫКА, ТЕАТР, КИНО, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ТАНЕЦ, ХОРЕОГРАФИЯ).

Низомов Аслиддин Низомович - доктор искусствоведения, и.о. профессора кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Ульмасов Фируз Абдушукурович - доктор искусствоведения, доцент кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Абдурашидов Абдували - кандидат искусствоведения, доцент кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Нарзуллоев Бахрулло Хайруллоевич - кандидат педагогических наук, проректор по творческой работе ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Одиназода Бахтиёр Эмомали - кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и творческой работе Таджикского государственного института изобразительного искусства и дизайна

Таваров Мухамадулло Султонович - кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры актёрского мастерства ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Клычева Назокат - главный специалист Научно - исследовательского института культуры и искусств Министерства культуры Республики Таджикистан

6D091000 - ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО И 6D050400 - ЖУРНАЛИСТИКА

Мухиддинов Сайдали Раджабович - доктор исторических наук, профессор, декан факультета истории и международных отношений РТСУ

Холов Бозорбой Сайфуллоевич - кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой библиотековедения и библиографоведения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Шосаидзода Сафар Хасан - кандидат педагогических наук, доцент, помощник ректора Таджикского государственного института языков имени С. Улугзаде

Бободжанова Ранохон Махмудовна - доктор филологических наук, преподаватель кафедры журналистики телевидения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Муминджонов Зулфиддин - доктор филологических наук, доцент, декан факультета режиссуры, кино и телевидения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Ответственные

за подготовку к печати:

Рузиев Додожон

Рахмонов Абдусаттор

Редакция и корректура:

Азизова Ширинмох

Холов Мехриддин

SEI «TAJIK STATE INSTITUTE OF CULTURE AND ARTS NAMED AFTER MIRZO TURSUNZODA»

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor:

Nizomi Muhridin Zainiddin - Doctor of philological sciences, professor, Rector of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Deputy editor in chief:

Avghonov Alisher Fayzulloevich – candidate of philological sciences, associate professor, Vice Rector for science and innovative development

MEMBER OF THE EDITORIAL BOARD:

6D020400 - CULTUR STUDIES AND 6D090600 - SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES

Birzhenuk Gregory Michailovich - Doctor of pedagogical sciences, Doctor of culture studies sciences, professor, head of the social and cultural activities department of the St. Petersburg State Institute of Culture named after N. K. Krupskaya

Rahimov Saadullo Khairulloevich - Doctor of philosophical sciences, head of the philosophy and culture department of the Institute of Philosophy, Political science and Law, named after A. Bahouddinov of the Academy national of Sciences of the Tajikistan

Dodkhudoeva Larisa Nazarovna - Doctor of historical sciences, professor head of the ethnography department of the Institute of History, archeology and ethnography named after Ahmadi Donish of the Academy national of Sciences of the Tajikistan

Mirakhmedov Farhod Maqsudovich - candidate of pedagogical sciences, docent, Vice Rector for Education of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Latifzoda Dilovar Nazrisho - Doctor of pedagogical sciences, professor adviser Rector of the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov

Safaraliev Bozor Safaralievich - Doctor of pedagogical sciences, head of the International relationship department of Chelyabinsk State Institute of Culture

6D041600 - ART STUDIES (MUSICAL, THEATRICAL, GRAPHIC, DANCING, CINEMATOGRAPHY)

Nizomov Asliddin Nizomovich - Doctor of Art sciences, professor assistant of the department of History and theory of music of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

Ulmasov Firuz Abdushukurovich - Doctor of Art studies, docent of the History and theory of music department of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

***Abdurashidov Abduvali** - candidate of Art studies, docent of the History and theory of music department of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»*

***Narzulloev Bahrullo Khairulloevich** - candidate of pedagogical sciences Vice rector for creative affairs of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»*

***Odinazoda Bakhtiyor Emomali** - candidate of historical sciences, docent vice Rector in science and creative affairs of the Tajik State Institute of Graphic arts and design*

***Tavarov Muhamadullo Sultonovich** - candidate of historical sciences, senior teacher of the acting art department of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»*

***Qilicheva Nazokat** - head specialist of the Institute of Scientific and Research of Culture and Arts, the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan*

6D091000 - INFORMATION AND LIBRARY BUSINESS AND 6D050400 - JOURNALISM

***Muhiddinov Saidali Rajabovich** - Doctor of historical sciences, professor dean of the History and International relationship faculty of the RTSU*

***Kholov Bozorboi Saifulloevich** - candidate of pedagogical sciences, docent, Head of the Department of library unification and bibliography of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»*

***Shosaidzoda Safar Hasan** - candidate of pedagogical sciences, assistant Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda*

***Bobojonova Ranohon Mahmudovna** - Doctor of philological sciences, lecturer of the television journalist departament of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»*

***Muminjonov Zulfiddin** - Doctor of philological sciences, docent, Dean of the Faculty of directing, cinema and television of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»*

**Responsible for
preparation for printing:**

Ruziev Dodojon

Rahmonov Abdusattor

Editing and corrector:

Azizova Shirinmoh

Kholov Mehriddin

МУНДАРИЧА

ФАРҲАНГШИНОСӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ ИҶТИМОӢ - ФАРҲАНГӢ

Низомӣ М. З.	Унсурҳои сюрреалистӣ ва реализми ҷодуӣ дар ҳикӯи маснавиҳои “Ҳафт авранг”- и Ҷомӣ.....	11
Мирахмедов Ф.М., Насибова М.Т.	Таърихи пайдоиш ва ташаккули ҷашнҳои миллии тоҷикон.....	17
Юлдошев А. Қ.	Берунӣ, фарҳанг ва таърихи қадими халқҳои эронӣ.....	24
Сафаралиев Б. С.	Баъзе маросими бозмондаи даврони бостон дар байни тоҷикон.....	40
Нумонова Г.	Дар бораи баъзе тамоюлҳои рушди низоми маълумот дар Тоҷикистон.....	46
Амондуллоев Б. С.	Нақши андешаҳои маорифпарваронаи Нақибхон Туғрал дар ташаккули худшиносии миллий.....	48
Зарипов Х. С.	Рушди муносиби Шашмақом дар даврони соҳибистиклолӣ.....	57
Қаландаров Б.	Мавқеи ҳикоя дар “ас - Ситтин - ал - ҷомеъ ли - л латоифи - л - басотин” - и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ.....	63

САНӢАТШИНОСӢ (МУСИҚӢ, ТЕАТР , КИНО, САНӢАТИ ТАСВИРӢ, РАҚС, ХОРЕОГРАФИЯ)

Шарифзода М.	Дар бораи баъзе ҷанбаҳои фаъолияти Театри давлатии академии опера ва балети Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ дар замони муосир.....	75
Саидов С., Шарипова Х.	Фолклори сурудҳои бачагона ва аҳамияти он дар тарбияи муносиби насли наврас.....	77
Айдаршозода Д. Ф.	Пайдоиши муносиби суннатии мадҳия ва инкишофи он.....	84
Нуоров Н.	Синамо: таърихи таҳаввул ва нақши он дар ташаккули худшиносии ҷавонон.....	89

ИТТИЛОӢТӢ - КИТОБДӢРӢ ВА ЖУРНАЛИСТИКА

Наботов Ш. М.	Ваъзи истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ - оммавӣ.....	96
Бозорзода Н. Ш.	Хусусиятҳои мундариҷавии сафарномаҳои матбуоти даврӣ... 102	

ОГЛАВЛЕНИЕ

КУЛЬТУРОЛОГИЯ И СОЦИАЛЬНО – КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Низоми М. З.	Элементы сюрреализма и магического реализма в рассказах «Семь престолов» Абдаррахмана Джами.....	16
Мирахмедов Ф.М., Насибова М.Т.	История возникновения и становления таджикских национальных праздников.....	22
Юлдошев А. К.	Беруни, культура и древняя история иранских народов.....	32
Сафаралиев Б. С.	Прижизненные языческие обряды у таджиков.....	39
Нумонова Г.	О некоторых общих тенденциях развития системы образования Таджикистана.....	42
Амондуллоев Б. С.	Роль просветительские идей Накибхона Туграла в формировании национального самосознания.....	55
Зарипов Х. С.	Развитие музыки Шашмаком в период независимости.....	61
Каландаров Б.	Место рассказ в “ас - Ситтин - ал - джомеъ ли - л -латоифи - л - басотин”- и Ахмад ибн Зайд Туси.....	69

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ (МУЗЫКА , ТЕАТР, КИНО, ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ ИСКУССТВО, ТАНЕЦ, ХОРЕОГРАФИЯ)

Шарифзода М.	О некоторых аспектах деятельности Таджикского государственного академического театра оперы и балета им. С. Айни на современном этапе.....	70
Саидов С., Шарипова Х.	Фольклорные песни и их роль в музыкальном воспитании подрастающего поколения.....	83
Айдаршозода Д. Ф.	Происхождение традиционной музыки мадхия и ее развитие.....	88
Нуров Н.	Кино: история эволюции и его роль в формировании самопознание молодёжь.....	94

ИНФОРМАЦИОННО - БИБЛИОТЕЧНОЕ ДЕЛО И ЖУРНАЛИСТИКА

Наботов Ш. М.	Состояние использования библиографических пособий в государственно - массовых библиотеках.....	100
Бозорзода Н. Ш.	Содержательные особенности путешествий в периодической печати.....	106

CONTENTS

CULTUROLOGY AND CULTURAL ACTIVITIES

Nizomi M. Z.	The elements of surrealism and magic realism in the stories of the "Seven thrones" by Abdurrahmon Jomi.....	16
Mirakhmedov F., Nasibova M. T.	The history of the emergence and formation of tajik national holidays.....	22
Uldoshev A. K.	Beruni, culture and ancient history of iranian peoples.....	33
Safaraliev B. S.	Life - long pagan rites in tajiks.....	40
Numonova G.	About some general development trends educational systems of Tajikistan.....	46
Amondulloev B. S.	Role of educational ideas of Nakibkhan Tugral in formation of national self-consciousness.....	56
Zaripov Kh. S.	The development of Shashmaqom in the period of independence...	62
Qalandarov B.	Place a story at "as - Sittin - al - jomi li - l - latofi - l - basotin" - Ahmad ibn Zayd Tusi.....	69

ART STUDIES (MUSIC, THEATER, CINEMA, FINE ART, DANCE, CHOREOGRAPHY)

Sharifzoda M.	Some aspects of activity Tajik state academic theatre opera and ballet named after S. Aini at the present stage.....	76
Saidov S., Sharipova Kh.	Folklore of children's songs and its importance in the musical education of the teenager generation.....	83
Aydarshozoda D. F.	The origin of traditional music of madhiya and its development.....	88
Nurov N.	Cinema: the history of evolution and its role in the formation of self-knowledge of youth.....	94

INFORMATION AND LIBRARY BUSINESS AND JOURNALISM

Nabotov S. M.	State of use of bibliographic tools in public - mass libraries.....	101
Bozorzoda N. Sh.	Informative features of travel in periodicals.....	106

УДК 891.5 (575.3)

УНСУРҲОИ СЮРРЕАЛИСТӢ ВА РЕАЛИЗМИ ҶОДУӢ ДАР ҲИКОӢТИ МАСНАВИҲОИ “ҲАФТ АВРАНГ”- И ҶОМӢ

НизомӢ М. З.

МДТ “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон
ба номи Мирзо Турсунзода”

Дар миёни ҳикояту тамсилоте, ки барои тавзеҳу такмили масоили матраҳшаванда омадаанд, як қисм ҳикоят ба каромату хаворики одоти машоихи сӯфия бахшида шудаанд. Дар ин ҳикоят рӯйёву мукошифот ва тачрибаҳои машоихи сӯфия тавре баён шудаанд, ки ба назар ғайри воқеӣ менамоянд, вале дар гуфтори муаллифон сидқу боварӣ ба онҳо машхуд аст. Ин гуна ҳикоят дар манокибу тазкираҳои сӯфиёна зиёданд ва аз ҳамон асрҳои миёна то ба имрӯз мавриди инқору интиқоди бархе аз ҳукамову файласуфон ва донишмандони адабиётшинос қарор гирифтаанд. Чунончи, Абдулҳусайни Зарринқӯб дар китоби «Арзиши мероси сӯфия» менависад: «Таълими тасаввуф, ки ҳадафи он мушоҳида ва дарёфти Ҳақ аст, дар байни деҳқонон ва пешаварон ҳам нуфуз кард. Ҳамин иртибот бо табақоти омма сабаби мазиди эътибори сӯфия шуд ва хурофоти авомро дар маорифи онҳо ворид кард. Касоне аз машоих муддаӣ будаанд, ки суҳбати Хизро дарк кардаанд, баъзе ҳам қарнҳо баъд аз ҳичрат сухан аз мулоқот бо Пайғамбар(с) рондаанд. Дуруст аст, ки баъзе аз ин мулоқотҳо воқеа будааст, аммо даъовигарии сӯфия инҳоро то ҳадди воқеъ кашонидааст. Зоҳиран осори сидқ ҳам дар гуфтори гӯянда зоҳир буд ва гӯё сӯфӣ он чи дар олами ҳаёл рӯй дошт, дар олами ҳис зоҳир мешуд. Эътиқод ба хоб ва нақли рӯйёҳои шигифтангез аз ғароиби кори онҳост. Баъзе аз онҳо муддаӣ будаанд, ки дар хоб чунину чунон дидаанд ва чун бедор

шудаанд, осори он воқеаро аён дидаанд» [5, с. 152-153].

Худи Ҷомӣ ба ин воқеаҳо эътиқод дорад ва дар хилоли маснавиҳои ӯ, бахусус “Силсилат-уз-заҳаб”-у “Тухфат-ул-Ахрор” ва “Субҳат-ул-аброр” ва тазкираи “Нафаҳот-ул-унс” чунин ҳикоятҳо бисёр ба назар мерасанд. Роҷеъ ба масъалаи мазкур Мавлоно Ҷомӣ дар ҳикояти “Қиссаи ҳакиме, ки ба воситаи мушоҳидаи хирки одот аз авлиё илми вай ба ҷаҳл баромад” аз маснавии “Силсилат-уз-заҳаб” ишорати ҷолибе дорад. Мазмунӣ ҳикоят он аст, ки рӯзе ҳакиме пеши як гурӯҳ авлиёу-л-Лоҳ роҳ ёфт. Фасли зимистон буд ва манқале оташ миёни онҳо шуълавар буд. Ҳаким ба оташ наздик шуд ва сухан дар бораи ҳазрати Иброҳим (а) ва мочарои дар оташ насӯхтани ӯ мерафт. Аммо ҳаким ин ҳодисаро инкор намуда, қайд намуд, ки аз рӯйи табъ оташ сӯзонанда аст ва ҳеҷ мумкин нест аз муқтазои табъи худ чудо шавад:

*Он ҳакимак зи ҷаҳлу истинкор
Гуфт: - Биттабъ муҳриқ омад нор,
Он чи биттабъ муҳриқ аст қуҷо
Гардад аз муқтазои табъ ҷудо*

[10, с. 275].

Яке аз ҳозирини маҷлисро ғайраташ ҷӯш зад ва хитобан ба ҳаким гуфт: - доманатро пеш ор, то он чи инкор мекунӣ, ба ҳақиқат бубинӣ ва дар домани ӯ оташ рехт ва дар он даст андохт, ки на дасташ сӯхт ва на доман:

*Яке аз ҳозирон зи ғайрати дин
Гуфт: - Ҳин, доманат биёру бубин.*

*Манқали отаиш ба домон рехт,
Отаиш хичлаташ зи ҷон ангехт.
Гуфт:- Дар кун миёни отаиш даст,
Ҳеҷ гармӣ, бубин, дар отаиш ҳаст?
Чун на дасташ бисӯхт, не доман,
Шуд аз он ҷаҳли ӯ бар ӯ равшан*

[10, с. 275].

Дар хулосаи ҳикоя шоир рози ин воқеаро мекушояд, ки он ҳам мусаххари Худо будани табъи оташ аст, яъне урафо ва авлиёи Ҳақ яқин доранд, он чи аз хирқи одот ба онҳо рӯй медиҳад, ба ҳукми Худост, на ихтиёри онҳо. Ба фикри Ҷомӣ илме, ки дар ӯ яқин нест, ҷаҳл аст ва сабаби инкори ҳаким низ ҳамин буд.

*Табъро ҳам мусаххари Ҳақ дид,
Ҷонаш аз тирагии ҷаҳл раҳид.
Агар он илми ӯ яқин будӣ,
Қиссаи ӯ кай инчунин будӣ.
Илм, к-омад яқин зи бими завол,
Ба яқин эмин аст дар ҳама ҳол*

[10, с. 275-276].

Дар мавриди усули тасвир ва баёни чунин ҳикоят баъзе донишмандон нақду назарҳои гуногун баён намудаанд. Ба назари Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ, ин ҳикоят хусусияти сюрреалистӣ доранд ва дар мавриди ҳамин гуна ҳикояю ривоятҳои осори Аттор мулоҳиза ронда менависад: «Феҳрасте аз афсонаҳои Аттор агар фароҳам ояд, худ метавонад яке аз хонданитарин маҷмӯаҳои сурреалистии олам бошад, ки дар хунари мудерн, ҷӣ наққошӣ ва ҷӣ театр ва синамо саҳт бад-он шефтагӣ нишон медиҳанд» [4, с. 17].

Дар робита бо мавзӯи ин ҳикоят, ки бештар дар насри сӯфиёна, баҳусус маноқиб ва тазкираҳои ирфонӣ волеҳӯранд, олимони эронӣ Алиризо Асадӣ ва Саъид Бузурги Бегдилӣ мавҷудияи жарфсохти сурреалистиро дар онҳо вобаста ба таҷрибаҳои ирфонӣ баён доштаанд. Таъкиди муаллифон ба таҷрибаи ноҳудогоҳ ва рамзҳои номутаъориф, ки хоси осори сурреалистӣ мебошанд, ба ин ҳикояти ирфонӣ мутобик аст: “Боре дар насри ривои ирфонӣ осоре мушоҳида мешавад,

ки сабаи ноҳудогоҳӣ дар онҳо бориз аст ва ба нисбат аз рамзгон ва сохтори номутаорифе бархӯрдоранд. Шарҳи мукошифот, мушоҳидот ва воқеаҳои ирфонӣ, шарҳи хобу рӯё ва сафарҳои рӯхонӣ дар қолаби ҳикоятҳои кӯтоҳу баланд аз ин даста осоранд. Шумори ин ҳикоят дар муқоиса бо дигар ҳикоятҳои ирфонӣ зиёд нест ва дар мутуни мухталиф паркандаанд, аммо ба лиҳози тасовир наъми рамзгон ва фазо бисёр барҷастаанд... Офарида шудан дар ноҳудогоҳ, рамзгони номутаориф, дарк тавассути ноҳудогоҳ ва эҷоди ҳисси ғариб аз вижагии муштарак ин осор аст. Бинобар ин, қарор додани онҳо дар маҷмӯаи осоре бо бутиқои сурреалистӣ бераҳ нест” [3, с. 110].

Қайд кардан бамаврид аст, ки хулосаи ин олимони ва баъзе олимони дигар роҷеъ ба ин наъми ҳикояти ирфонӣ бештар ҳосили омӯзиши асарҳои насрии ирфонист, вале чунин ҳикоятҳо, ки шомили хобу рӯё, воқеа, мукошифоту таҷрибаҳои ирфонӣ мебошанд, дар назми ирфонӣ, махсусан маснавиҳои таълимии сӯфия зиёд аст. Ба монанди “Ҳадиқа”- и Ҳаким Саной, маснавиҳои Аттори Нишопурӣ, “Маснавии маънавӣ”- и Мавлоно, “Ҷоми Ҷам”- и Авҳадии Мароғай, маснавиҳои Мавлоно Ҷомӣ, ки ҳамин хусусиятҳои осори сурреалистиро дар онҳо метавон мушоҳида кард.

Тавре ки маълум аст, сурреализм яке аз мактабҳои адабиест, ки дар миёни ҷангҳои якум ва дувуми ҷаҳонӣ дар Фаронса зухур кардааст. Маънои сурреализм дар забони фаронсавӣ “варои воқеият”, “пушти воқеият” ва “воқеияти бартар” аст. Миёни сурреализм ва ирфони исломӣ умумияти зиёде ҳаст ва метавон гуфт таъсири ирфони исломӣ бар ҷараёни сурреализм хеле зиёд аст. Донишманди араб Адонис (Алӣ Аҳмади Саъид) дар китоби “Тасаввуф ва сурреализм” таъсирпазии сурреализмро аз ирфони исломӣ бо далоили фаровон ба субут расонидааст. Вай муштаракоти тасаввуфи исломӣ ва сурреализмро баршумурда ва бар ин назар аст, ки “қалимаи сӯфӣ дар асл ба умури пинҳонӣ ва ғайбӣ марбут аст. Он ҷӣ

боиси рӯй овардан ба тасаввуф шуд, нотавонӣ ва аҷзи ақл (ва шариати динӣ) ва низ аҷзи илм аз посухгӯӣ ба бисёре аз пурсишҳои жарфи инсон аст. Инсон эҳсос мекунад, ки бархе душвориҳо ӯро меозоранд. Ҳатто ҳангоме ки тамоми душвориҳои ақлӣ, шаръӣ, динӣ ва илмӣ ӯ посух гуфта шавад ё он ҳангоме ки ҳамаи мушкилот ба сарпанҷаи ақлу шаръу илм кушуда шавад. Душворие, ки посухе бад - он дода нашуд (ва нахоҳад шуд) ва он чи шинохта нашуда (ва нахоҳад шуд) ва он чи дар баён намеояд (ва нахоҳад омад) сабаби гароиш ба тасаввуф мешавад. Ҳамин масоил низ боиси ба вучуд омадани сурреализм шуд. Даъвои нахусти сурреалистҳо ин буд, ки сурреализм чунбишест барои баёни он чи дар баён дарнаёмада ва намеояд. Бунёни тасаввуф низ бар ногуфтаниҳо, надиданиҳо ва ношинохтаниҳо устувор аст. Вопасин ҳадафе, ки сӯфӣ барои расидан ба он мекӯшад, тамомӣ (ягона шудан) бо Ғайби мутлақ аст. Сурреализм ҳам дар пайи таҳқиқи ҳамин амр аст” [1, с. 7].

Яке аз асосгузори сюрреализм, шоири фаронсавӣ Андре Бретон дар баёни ин чараёни нав чунин гуфта буд: “Дастёбӣ ба воқеияти бартар танҳо бо раҳиҳои зеҳн аз зери султаи ақлу мантиқ муяссар аст” [6, с. 65].

Аз назари Бретон, мақсуди аслии ҳунар ва ҳатто зиндагӣ ин буд, ки таърифи моро аз воқеият қадре баст диҳад, ки шигифтангезро ҳам дар бар бигирад.

Васоиле, ки адибони сурреалист ба қор мебарданд, нигориши худкор, шарҳи ҳоб, ривоят дар ҳоли ҳаласа, шеърҳо ва нақшоҳои мавлуди таъсири иттифоқӣ, тасвирҳои мутаноқизнамо ва рӯёӣ – ҳама дар хидмати як мақсуди воҳид буданд: тағйир додани дарки мо аз дунё ва ба ин васила худ дунё [6, с. 66].

Сарчашма ва абзори ин сурреализм умдатан тасвири рӯёӣ буд. Дар ҳунари сурреалистӣ саҳнаҳои ғайривоқеӣ ва ё ғайримантиқӣ бознамуда мешаванд ва тасвири аҷибу ғариб дар қанори ҳам қарор мегиранд. Дар назди шуарои сурреалист воқеияти бартар ҳамон воқеияти ҷомеест, ки дар аъмоқи замири ноҳудогоҳи одамӣ мадфун шудааст ва танҳо дар рӯёҳо ва авҳои инсон мутазоҳир мешавад [8, с. 67].

Донишманди эронӣ Алии Ҳазоифар муътақид аст, ки шеваи баёни ин навъ ҳикояҳо ба равиши реализми ҷодуӣ (магический реализм) аст. Тавре ки маълум аст, имрӯз дар асарҳои назарияи фарҳангҳои адабӣ мафҳуми реализми адабӣ ба осори адибони Амрикоӣ Лотинӣ нисбат дода мешавад. Аввалин намунаҳои реализми ҷодуиро нависандагони Амрикоӣ Лотинӣ Карпентер, Хорхе Луис Борхес, Мигел Анхел Астурияс, Габриел Гарсия Маркес навиштаанд. Реализми ҷодуӣ Амрикоӣ Лотинӣ аз сюрреализм таъсир пазируфтааст. Вале нависандагони Аврупоӣ Осӣ ва дигар мамулик низ бо ин шева асар офаридаанд. Ба монанди Франс Кафка, Гюнтер Грасс, Итало Калвино, Милон Кундера, Харуки Мураками, Бен Окри, Салмони Рушдӣ, Карлос Фуэнтес, Михаил Булгаков ва ғайра.

Реализми ҷодуиро ду навъ таъриф додаанд:

1. Реализми ҷодуиро техника ё шевае барои нақли асар бояд донист, ки мубтаи бар нигориши ҳос нисбат ба воқеият аст. Дар ин таъриф реализми ҷодуӣ навъе бовар ба воқеият аст.

2. Реализми ҷодуӣ омехтани воқеият аст бо вақоеи рӯёгуна ва ҳаёли ва аносире аз афсона, устура ё фолклор. Нуктаи асосӣ дар ин таъриф он аст, ки дар реализми ҷодуӣ воқеаҳои ғайривоқеӣ дар дохили асаре, ки воқеӣ ба назар мерасад, иттифоқ меафтад, аммо ин воқеаҳо фақат аз назари ҳонанда ғайривоқеӣ, боварнақарданӣ, аҷибу ғариб ё номумкин ба назар расад. Аммо аз назари муаллиф ва қаҳрамони асари ӯ ин воқеаҳо хориҷ аз воқеият ва қаламрави эҳтимолот нест [9, с. 117].

«Дар адабиёти Амрикоӣ Лотинӣ, - менависад Алӣ Ҳазоифар, - он чи дастмояи нависанда барои ҳалқи ҷодуст, ин идроку мушоҳидоту эътиқодоту таҷоруби мардум аст. Аммо дар адабиёти ирфонӣ дастмояи нависанда идроку мушоҳидоту эътиқодот ва таҷоруби урафо ва авлиёуллоҳ аст» [9, с. 11].

Гоҳо ориф мустақим ё ба воситаи фариштаи миёнҷӣ муҳотаби Худованд қарор мегирад, гоҳо хориқи одоте аз ӯ сар мезанад, ки онро қаромот меғуянд ва гоҳо розҳо бар ориф дар ҳоб ё воқеа ошкор мешаванд. Ба ҳар ҳол таҷрибаҳои ирфонӣ, ки аз ҷаҳони ғайб парда бармедоранд,

чаҳоне, ки аносири онро Худованд, фариштагон, биҳишт, дӯзах, арвоҳи муқаддас ташкил мекунамд, дастмояҳои қавӣ ва муносиб барои реализми ҷодуӣ мебошад [9, с.7].

Бояд гуфт, ки чунин ҳикоят асосан дар маснавиҳои “Силсилат-уз-заҳаб”, “Тухфат-ул-Аҳрор” ва “Субҳат-ул-аброр”- Ҷомӣ омадаанд, ки ба шарҳи мабони назариву амалии тасаввуф бахшида шудаанд. Ҳикояти бо ин шева навиштаи Ҷомиро метавон ба се даста ҷудо кард:

1. Ҳикояте, ки дар он ҳоб ё рӯё ва воқеа баён шудааст. Дар ин ҳобҳо манзараҳои биҳишту дӯзах, вохӯрӣ ва суҳбат бо анбиёву авлиё, бузургони дину ирфон ва... тасвир мешаванд, ки бинандаи ҳоб бо ҳайрат аз боби ғароибӣ ҳоби дида пурсон мешавад ва ба саволи ӯ сурӯш ё ҳотифи ғайбӣ ҷавоб меғӯяд, гоҳо бо Худо ҳамсуҳбат мешавад ва ғайра. Ба ин даста «Қиссаи ҳоб дидани Алӣ бинни Муваффақ...», «Дар ҳоб дидани асҳоб Абуалии Даққокро» ва «Ҳикояти Шохшӯҷи Кирмонӣ» дохил мешаванд. Масалан, дар ҳикояти яқум шоир манзараи биҳишту бузургони дину ирфон, чун Аҳмади Ҳанбалу Бишри Ҳофию Маъруфи Кархӣ, мақоми баланди онҳо дар биҳишт тасвир намудааст:

*Шаб Алии Муваффақ, он шаҳи дин
Рафт дар ҳоб сӯйи хулди барин.
Дид шахсе латифу поксирини
Истода ба раҳгузори биҳишт.
Суъадоро ба хулд меҳонад,
Ашқиро зи хулд меронад.
Баъ аз он дид бо худодонӣ
Ду фаришта нишаста бар ҳоне.
Мениҳандаи зи тайиботи ҷинон
Аз ҷану рост луқмаҳо ба даҳон.
Баъ аз он бо ҳазор ҷоҳу ҷамол
Ёфт раҳ дар сародиқотти ҷалол.
Дид дар зерӣ ариш ҳайроне
Аз ду олам фишонда домоне.
Карда дар ҷилвагоҳи ваҳдат ҷой,
Дӯхта дида дар шуҳуди Худой.
Наниҳад дидаи шуҳуд ба ҳам,
Надиҳад пушти истиқомат ҳам.
Гуфт бо хештан дар он дили шаб
Ки киёнамд ин се тан, ё Раб!
Ҳотифе гуфт: - Ин, ки машъуф аст,*

*Ба шуҳуди Худой Маъруф аст.
Ки зи уммеда бим фориғу фард,
Ба муҳаббат парастии Ҳақ кард.
В-он ду танро, ки дидӣ аз аввал
Бишри Ҳофию Аҳмади Ҳанбал*

[10, с. 288-289].

2. Ҳикояте, ки дар бораи дидори шигифтангез бо орифону авлиёву анбиё (чун Хизр) ва шайтон нақл мекунад. Ба монанди “Ҳикояти Зуннуни Мисрӣ бо канизак дар ҳарам» аз “Силсилат-уз-заҳаб,” «Ҳикояти роҳиб, ки фирефта нашуд дар даъвии Шайтон, ки гуфт ман Исоям аз осмон нузул карда» ва «Ҳикояти мунозираи Калим дар навоҳии Тур бо он сияхилеми маҳчур (иблис)» «Субҳат-ул-аброр», аз аз ҳамин қабил ҳикоятанд.

3. Муноҷоти анбиёю авлиё, ки ҷавобан аз Ҳақ хитоб меояд ё ҳотифе овоз медиҳад. Ба монанди «Довуд алайҳиссалом дар муноҷоти худ гуфт...» аз “Силсилат-уз-заҳаб”, «Ҳикояти муноҷоти Мӯсо», «Муноҷоти Алӣ ибни Муваффақ» аз “Тухфат-ул-Аҳрор» ва ғайра.

Сарфи назар аз воқеа ё ғайри воқеа будани ин ҳикоят ва новобаста аз боварии хонанда онҳо як асари бадеиянд ва дарбаргирандаи рӯёву воқеот, таҷрибаву қаромати машоихи сӯфия мебошанд. Ҳамчун асари ҳунари дорои шигифтиҳои зиёданд ва ба тасвири сюрреалистиву реализми ҷодуӣ шабоҳат доранд. Ин ҳикоят навъе тасвири ҳунарии боварҳои динию ирфониянд ва саршор аз завқу зебоишносии аҳли ирфонанд.

Донишманди шаҳири эронӣ Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ роҷеъ ба ирфон назари ҷолибе дорад, ки бо мавзӯи мавриди назар робитаи қавӣ дорад. Ба назари ӯ, “ирфон чизе нест, магар нигоҳи ҳунари ва ҷамолшиносона нисбат ба илоҳиёт ва дин. Ирфон мисли ҳар нигоҳи ҷамолшиносона ва ҳунари дорои ду вачҳ аст: аз як сӯй орифе, ки бо таҷрибаҳои ҳунарию ҳаллоқи худ дину мазҳабро менигарад ва он дину мазҳабро вачҳи ҳунариву завқӣ (ирфон) мебахшад ва аз сӯйи дигар қасоне, ки дар партави

халлоқияту нигоҳи хунарии ӯ ба он дин менигаранд ва ирфони ҳосил аз нигоҳи ӯро таҷриба мекунанд. Тамоми вижагӣҳое, ки дар таҷрибаи хунари вучуд дорад, айнан дар таҷрибаи ирфонӣ вучуд дорад ва аз он ҷо, ки дар хунар мо бо аносире, чун тахайюлу рамзу чандмаъноӣ ва ... рӯбарӯем, дар ирфон низ ба ҳамин масоил рӯбарӯ хоҳем буд” [11, с. 18-19].

Дар ҷойи дигар мегӯяд: “Шеърӯ насри ирфонӣ аз ду дидгоҳ хунар аст: яке ин ки шеър аст ё наср ва дигар ин ки ирфон аст

ва тасаввуф. Бинобар ин, шеъри ирфонӣ хунарист музоъаф, хунарист печидашуда дар дохили хунари дигар” [4, с. 10].

Бинобар ин, ҳикоеҳои мазкур чун асари хунари дорои арзиши баланданд ва тахайюли дурпарвози орифон боиси падидаи омадани чунин ҳикоеҳои ғариб гаштааст. Ин гуна ҳикоеҳо дар маснавиҳои дигари Ҷомӣ ва “Нафаҳот-ул-унс” кам нест ва таъсири унсурҳои сюрреалистӣ ба реализми ҷодуиро дар аксари осори ирфонӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ:

1. Адунис (Алӣ Аҳмади Саъид). Тасаввуф ва сурреализм. Тарҷумаи Ҷабибуллоҳи Аббосӣ. – Техрон: Сухан, 1380.- 308 с.
2. Ализода, Носир., Дастмолчӣ, Веди. Мутолиаи татбиқии “хирқи одот” дар адабиёти ирфонӣ ва сурреалистӣ // Забон ва адаби форсӣ, соли 65, шумораи мусалсали 225, баҳор ва тобистони 1391.- С. 121- 141.
3. Асадӣ, Алиризо., Бегдилӣ, Саъиди Бузург. Сурреализм дар ҳикоятҳои сӯфиёна // Нақди адабӣ, соли 5, шумораи 17, баҳори 1391.- С. 105-127.
4. Аттори Нишопурӣ, Фаридуддин. Мантӣқ-ут-тайр. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ.- Техрон: Сухан, 1383.- 440 с.
5. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Арзиши мероси сӯфия.- Техрон: Амири кабир, 1367.- 316 с.
6. Муҳаммадӣ, Муҳаммадхусайн., Қосиминиё, Саъид., Ҳаётбахш, Алӣ. Сурреализм дар “Достони Ҷаҳоршанбе”-и “Ҳафт пайкар”-и Низомӣ // Мутолеоти достонӣ (фаслномаи таҳассусӣ), соли аввал, шумораи савум, баҳори 1392.- С. 64 – 75.
7. Муштокмеҳр, Раҳмон., Дастмолчӣ, Веди. Ирфон ва сурреализм аз манзари заминаҳои иҷтимоӣ // Мутолеоти ирфонӣ (маҷмӯаи илмӣ-паҷӯхӣшӣ), шумораи дувоздаҳум, поизи зимистони 1389.- С. 183-200.
8. Сайидхусайнӣ, Ризо. Мактабҳои адабӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – Техрон: Нигоҳ, 1387. – 1209 с.
9. Ҳазоифар, Алӣ. Реализми ҷодуӣ дар “Тазкират-ул-авлиё” // Номаи фарҳангистон, соли ҳафтум, шумораи 1 (паёпайӣ 25), ҳурдои 1384.- С. 6-21.
10. Ҷомӣ, Нуруддин Абдулраҳмон ибни Аҳмад. Маснавии «Ҳафт авранг». Ҷилди аввал. Муқаддима аз Аълоҳон Афсаҳзод. Зери назари «Дафтари нашри «Мероси мактуб»».- Техрон: Маркази мутолеоти эронӣ, 1378.- 912 с.
11. Шафъии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Ирфон- нигоҳи хунари ба илоҳиёт // Бухоро, шумораи 43, мурдод ва шаҳривари 1384.- С. 16-34.
12. Шафъии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Забони шеър дар насри сӯфиёна. Даромаде ба сабақшиносии нигоҳи ирфонӣ.- Техрон: Сухан, 1392.- 660 с.

УНСУРҲОИ СЮРРЕАЛИСТӢ ВА РЕАЛИЗМИ ҶОДУӢ ДАР ҲИКОӢТИ МАСНАВИҲОИ “ҲАФТ АВРАНГ”- И ҶОМӢ

Дар мақола таъсири унсурҳои сюрреалистӣ ба реализми ҷодуӣ ба ҳикоеҳои маснавиҳои “Ҳафт авранг”- и Абдулраҳмони Ҷомӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар миёни ҳикоеҳои таъсилоте, ки барои тавзеҳу тақмили масоили матраҳшаванда омадаанд, як қисм ҳикоеҳо ба қаромату хавориқи одоти машоихи сӯфия бахшида шудаанд. Дар ин ҳикоеҳо рӯёву муқошифот ва таҷрибаҳои машоихи сӯфия тавре баён шудаанд, ки ба назар

гайривоқеӣ менамоянд, вале дар гуфтори муаллифон сидку боварӣ ба онҳо машхӯд аст. Офарида шудан дар ноҳудоғоҳ, рамзғони номутаориф, дарк тавассути ноҳудоғоҳ ва эҷоди ҳисси ғариб аз вижағиҳои муштараки ин осор аст. Ин гуна ҳикоеӣ дар маснавиҳои дигари Ҷомӣ ва “Нафаҳот-ул-унс” кам нестанд ва таъсири унсурҳои сюрреалистии реализми ҷодуиро дар аксари осори ирфонӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: сюрреализм, реализми ҷодуӣ, маснавӣ, ҳикоя, асрорангез, рӯё, муқошифот, воқеият.

ЭЛЕМЕНТЫ СЮРРЕАЛИЗМА И МАГИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА В РАССКАЗАХ «СЕМЬ ПРЕСТОЛОВ» АБДАРРАХМАНА ДЖАМИ

В данной статье рассматривается влияние сюрреалистических элементов и магического реализма на поэмы «Семь престолов» Абдаррахмана Джами. Среди рассказов и притч, приведённых в поэме для разъяснения и совершенствования рассматриваемых вопросов, часть рассказов посвящена чудесным и удивительным привычкам суфийских шейхов. В этих рассказах излагаются сновидения и открытия, опыты суфийских шейхов таким образом, что кажутся недействительными, но в словах авторов обнаруживается доверие к ним. Создание необычных символов, восприятие посредством неосознанности и творение необыкновенных ощущений относятся к особенностям таких произведений, которые близки к произведениям сюрреалистического происхождения и магического реализма. Такие рассказы встречаются также в других поэмах Джами и в «Нафахот-уль-унс» (Дуновение дружбы) и влияние сюрреалистических элементов и магического реализма можно наблюдать в большинстве мистических произведений.

Ключевые слова: сюрреализм, магический реализм, поэма, рассказ, мистика, сновидения, откровения, действительность.

THE ELEMENTS OF SURREALISM AND MAGIC REALISM IN THE STORIES OF THE "SEVEN THRONES" BY ABDARRAHMAN JAMI

This article examines the influence of surrealist elements and magical realism in the poems "Seven Thrones" by Abdarraḥman Jami. Among the stories and parables given in the poem to clarify and improve the issues under consideration, some of the stories are devoted to the wonderful and amazing habits of the Sufi sheikhs. In these stories, dreams and discoveries, the experiences of the Sufi sheikhs are described in such a way that they seem invalid, but in the words of the authors, trust in them is revealed. The creation of unusual symbols, perception through unconsciousness and the creation of extraordinary sensations are among the features of such works, which are close to works of surrealist origin and magical realism. Such stories are also found in other Jami poems and in "Nafahot-ul-uns" (Breath of Friendship) and the influence of surrealist elements and magical Realism can be observed in most mystical works.

Keywords: surrealism, magical realism, poem, story, mysticism, dreams, revelations, reality.

Сведения об авторе: Низомӣ Муҳриддин Зайниддин - ректор ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», доктор филологических наук, профессор. Адрес: г. Душанбе, Борбад 73а, Тел.: 231- 45- 45, nizomi73@mail.ru

Information about the author: Nizomi Muhridin Zainiddin - Rector of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda», doctor of philological sciences, professor. Address: 73a, Borbad street, Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 231- 45- 45, nizomi73@mail.ru

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ЧАШНҲОИ МИЛЛИИ ТОЧИКОН

Мирахмедов Ф.М., Насибова М.Т.

МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон
ба номи Мирзо Турсунзода»

Чашнҳои миллӣ ва раванди пайдоишу ташаққули онҳо аз ҷумлаи масъалаҳои актуалии илмӣ эътироф шудаанд. Дар адабиёт ва сарчашмаҳои илмӣ дар мавриди пайдоиши чашну идҳои тоҷикон назарияҳои мухталиф мавҷуданд. Аз сабаби он ки тоҷикон қисме аз мардуми ориёинаҷод ва эронитабор мебошанд, таърихи инкишофи фарҳанги маънавӣ ва иҷтимоии пайвастро доштанд. Чашнҳое, ки баробари пайдоиши дини зардуштӣ ба вучуд омаданд, ба халқҳои эронинаҷод, аз ҷумла ниёғони тоҷикон мансубанд. Чашнҳое, ки дар замони мавҷудияти зардуштия ба вучуд омада буданд, аксаран хосияти динӣ - табиӣ доштанд. Масъалаи мазкур аз ҷониби Ғафуров Б. Ғ. бевосита таъкид мегардад [3, с. 64 - 69].

Дар ривоятҳо ишораҳои хастанд, ки дар замонҳои қадим давраи мавҷудияти зардуштия ҳафт чашн ба ифтихори Ахура - Маздо¹ ва шаш чашн ба ифтихори рӯҳи Амеша-Спента (Амеша-Спента, аз калимаи авестой буда, маънои "муқаддасоти ҷовидонӣ" – ро дорад) – фарорасии баҳор, тобистон, оғози тирамоҳ, вақте ки ҷӯпонон аз чарогоҳ баргаштанд, миёнаҳои зимистон ва остонаи баҳор қайд карда мешудааст. Дар чашни охири рӯҳи гузаштагон ба ёд оварда мешуд. Иди бошукӯҳи чашнӣ

бо арҷгузориҳои бепоён ҳамеша Наврӯз - арафаи соли нав ба ҳисоб мерафт.

Таҷлили чашнҳо бе амалӣ намудани расму оин ва урфу одатҳои гуногун ғайриимкон эътироф мегардад. Масалан, урфу одатҳо вобаста ба навъи чашн ва хусусиятҳои он амалӣ карда мешаванд. Дар арафаи чашнҳои баҳорӣ (масалан, чашни Наврӯз) тухми гандум, чав ё наск ва ангубинро ба хона оварда, дар назди қурбонгоҳ мегузоштанд. Дар шомии арафаи Соли нав (Наврӯз) дар боми хонаҳо оташ фурӯзон мекарданд, шоҳаи дарахти ҷавон бо баргҳо дар зарфи наздик ҷойгир карда шуда, хӯрок ва нӯшоқиҳои расмӣ дар ин ҷо гузошта мешуданд.

Бо пайдоиши нурҳои аввалини офтоб тамоми оила дар боми хона ҷамъ меомаданд ва интизор мешуданд, то сарвари рӯҳониён дар чор кунҷи боми худ оташ фурӯзон кунад. Ин нишонаи он аст, ки Соли нав фаро расид ва чашни Соли нав бо тантанаи чашн гирифта мешавад. Дар сари мизи идона бояд маҷмӯи дуоҳои авестой ва ривоятҳо суруда мешуданд. Дар рӯзҳои ид зардуштиён одатан ба камбизоатон, ятимон, маъҷубон ва пирони танҳо кумак мекарданд [4].

Дар шарҳи чашнҳои мардуми эронинаҷод Абуъсайид Абдулҳайи Гардезӣ дар китобаш «Зайну-л-ахбор» ба таври муфасссал таърих мекунад. «Зайну-л-ахбор» ягона китобест, ки аз ӯ боқӣ мондааст. Гардезӣ дар боби бисту якуми китоб, ки баҳси чашнҳо ва расмҳои зардуштиёноро бозгӯ мекунад, ба таври васеъ тавсифи чашнҳои миллии мардуми эронинаҷодро, ки ба миллати тоҷик низ алоқамандӣ доранд, онҳоро ҳамчун чашнҳои миллӣ - таърихӣ тоҷикон низ эътироф намудааст [1, с. 273].

Масъалаи бандубасти таърихӣ чашнҳои миллии тоҷикон мавзӯи

1. Ахура-Маздо "Худои хирадманд" номи авестоиест, ки пайгамбар Зардушт, асосгузори дини зардуштиро, худо эълон кард. Дар Авесто Ахура-Маздо як эҷодкори бебаҳост, дар нури беохир зиндагӣ мекунад, офарандаи ҳама чиз ва дорандаи ҳама чизҳои нек, ташкилкунанда ва ҳокими олам ва объекти баландтарини эҳтироми зардуштияҳо, ки худро Авестан маздаясна, яъне дӯстдорони Маздо меноманд. Ахура- Маздо падари Аша (адолат-ростӣ) мебошад, яъне қонун, ки ҷаҳон таҳия мекунад, сарпарастии шахси одил ва роҳбари тамоми қувваҳои неки мубориза бо "дурӯғ" - бадӣ ва ҳаробӣ, ки дар ҷаҳон бар зидди иродаи ӯ руҳ медиҳад. Ҳангоми тағйирёбии ниҳони мавҷудият, вай ҳамроҳи тамоми мавҷудоти хуб покизагии ҷаҳонро ба анҷом мерасонад.

доманадор аст. Масъалаи мазкур на танҳо диққати мутафаккирони замони муосирро ба худ ҷалб кардааст, ҳамчунон мавриди таваҷҷуҳи донишмандони давраҳои гузаштаи таърихӣ ва олимону фарҳангшиносони хориҷӣ низ қарор гирифта, дорои аҳамияти вижа мебошад. Дар ин боб мутафаккирон, олимони таърихшиносон, назари Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Абулқосим Фирдавӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Бобоҷон Ғафуров, К. А. Иностранцев, И. С. Брагинский, Н. П. Лобачева, А. Метс, Н. С. Ликошина, С. И. Селешников, Л. И. Ремпел, В. В. Бартолд, Б. А. Литвинский ва дигарон таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд. Маврид ба зикр аст, ки аксари олимони мутафаккирон оид ба таърих, вижагиҳо ва аҳамияти ҷашнҳое ибрази назар намудаанд, ки онҳо давраи дуру дарози таърихро сипарӣ намуда, то замони мо таъсири маънавиофариниашонро аз даст надодаанд. Ба ин гуна ҷашнҳо, аз ҷумла ҷашнҳои миллии таърихан ташаккулёфтаи тоҷикон - Наврӯз, Сада ва Меҳргон дохил мешаванд.

Дар мавриди мухтасароти таърихи ҷашнҳои миллии тоҷикон дар ҳадди Абуъсаиди Гардезӣ ягон мутафаккирандеша нарондааст. Танҳо онҳо дар мавриди ҷашнҳои бошукӯҳ ва мондагори Наврӯз ва Садаву Меҳргон таҳлилҳо доранду ҳалос. Абуъсаиди Гардезӣ дар асараш ишора ба анъанаи зардуштиён дар рӯзгори подшоҳиашон мекунад. Ба иттилои Гардезӣ, «...Аҷамиён чунин гӯянд: дар ин рӯз Ҷамшед бар гӯсола нишаст ва сӯйи ҷануб рафт ба ҳарби девон ва сиёҳон – ва маънӣ зангиён бошад – бо эшон корзор кард ва ҳамаро макхур кард» [1, с. 274].

Аслан, ҷашну оинҳои миллию мардумӣ таҷассумгари ҳолати иҷтимоӣ, қобилияти фикрӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ буда, рӯҳияи миллию мардумиро дар тӯли зиндагии башарӣ ифода менамоянд. Ба василаи иҷрои маросими ҷашнию оинӣ ҷомеа ва мардум зиндагии худро як навъ сару сомон мебахшанд ва аз ҳузури ғаёли худ дарак медиҳанд. Хосияти тарихии ҷашнҳои

тоҷиконро дар ибтидо пайдарпайӣ ва даврагӣ будани онҳо ташкил меод ва мардум дар он рӯзҳое, ки ба шарофати пирӯзиҳо ва рӯйдодҳои муҳим, инчунин тағйир ёфтани ғаслҳои сол аз тарафи зиммдорони давр рӯзи ид ёлон мешуданд, он рӯзро гиромӣ дошта, минбаъд ҳамчун ҷашн таҷлил менамуданд.

Мардуми эронитабор дар замони бостон номи рӯзҳое, ки дар охирашон пасванди «гон» мегиранд, бо шукӯҳи хос таҷлил менамуданд. Барои мисол метавон аз рӯзҳое ёд намуд, ки охирашон пасванди «гон» дошта, мардум ба онҳо эҳтироми ғавқулода дошта, эҳтироман ин рӯзҳоро ба таври хос қайд мекарданд [6]. Дар таърихи ҷашнҳо фарвардгон рӯзе ҳаст эронитаборонро, ки дар он рӯз таом ва шароб омода кунанд ва ба ҷойе бинҳанд ва гӯянд, рӯҳи мурдагони мо биёянд ва он бихӯранд ва онҳо ин вақтро мансуби кушта ва парвариши рӯҳ меҳисобиданд ва ин охири обонмоҳ ба ҳисоб мерафт [1, с. 277].

Ҷашнҳои имрӯзаи тоҷикон ва ғорсиабонони дунё марҳалаи дуру дарози таърихро бо як хусусияти эволюсионӣ паси сар намудаанд ва то имрӯз ба ассимилятсияи фарҳангӣ ва таҳмилҳои тамаддунӣ нигоҳ накарда, моҳияти фарҳангии таърихӣ худро аз даст надодаанд. Асосан, ба назари мо, метавон ҷаҳор марҳалаи эволюсиониро дар инкишофи ҷашнҳои миллии тоҷикон таснифот кард. Марҳалаи аввал, давраи ибтидоист, ки ба пайдоиши ҷашнҳо ва маросими милли асос гузоштааст ва дар адабиёти илмӣ таърифи он ба замони ҳукумронии Пешдодиёну Каёниён рафта мерасад ва он то замони солшумории мелодиро дар бар мегирад. Дар ин марҳала дар шаклгирӣ ва махсусиятпайдокунии ҷашну маросими мардуми эронинаҷод нақлу ривоятҳои динӣ ва матнҳои китоби авестӣ таъсири беандоза доштанд. Ҷашну маросим асосан ҷанбаи динӣ ва асотирию астрономиро ифода мекарданд ва ба сохти рӯзгузаронию ҳаёти иҷтимоии одамон таъсири бузург мерасониданд. Ҷашнҳо ба сифати як мактаби зиндагисоз дар

заминаи таъсири иҷтимоию психологӣ баромад мекарданд. Марҳалаи мазкур то солшумории мелодиро дар бар гирифта, замони авҷи чашнҳои тоҷикон ва эронинажодҳо ба давраи ҳукмронии сулола ё худ империяи Ҳахоманишиҳо рост меояд. Ишора кардан бамаврид аст, ки омили сиёсӣ ягона воситаи тақвияти чашн ва дигар унсуру аломатҳои фарҳанги милли метавонад бошад.

Марҳалаи дуюм ба давраи ҳукмронии сулолаи Сосониён ва замони истибдодӣ, омезишҳои тамаддуноӣ фарҳангӣ, таҳмилоти унсурҳои фарҳангӣ - давраи асримиёнагии инкишофи таърих рост меояд. Дар ин марҳалаи эволюсионӣ танҳо гулгулшукуфӣ ва таҷлили пурраи чашнҳои ибтидоии милли дар аҳди Сосониён бошукӯҳ буд. Дар солҳои минбаъда танҳо он чашну маросиме боқӣ монданд, ки аҳамияти муҳими иҷтимоӣ – фарҳангӣ дошта, имконияти аз байн бурдани онҳо вучуд надошт. Ҳатто империяи муғул бо тамоми неруи сиёсӣ натавонист ҷои чашнҳои милли аҳамияти таърихидоштаи тоҷикон ва эронинажодонро аз байн барад.

Марҳалаи дуюм асосан ба ду зермарҳала тақсим карда мешавад: аввал, аз замони оғози асрҳои миёна, то қудрати сиёсӣ ва фарҳангиву тамаддуни пайдо кардани аҷнабиён, яъне давоми ҳукмронии аҳди Сосониён ва интиҳои онро фарогир аст; дуюм, аз оғози истилоҳи араб то аз ҷониби ҳукумати Русияи подшоҳӣ ишғол гардидани сарзамини Осиёи Миёнаро дар бар мегирад. Дар зермарҳалаи дуюм бар асари бархӯрдҳо ва таҳмилоху таҳрибкориҳои аҷнабиён аксаран чашну маросими миллии классикии тоҷикон ва эронинажодон аз байн бурда шуд. Осорҳои моддиву маънавие, ки инъикосгари фарҳанг ва тамаддуни чашнии ин миллати куҳанбунёд буданд, нобуд карда шуданд. Аммо, ба андешаи Саъдии бузургвор "... шахси накуном намирад ҳаргиз...", миллати накуном бо чашну маросими қадимаи худ то имрӯз боқӣ мондаву тантанаҳои идонаро давом дода истодааст.

Баъди шикасти давлати Сосониён як навъ манзараи парокандагии фарҳангӣ ва тамаддуни милли ба вучуд омад. Парешонии

иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангӣ боиси аз байн рафтани чашнҳо ва аксари анъанаҳои мардуми форсизабон гардид. Азбаски аксари идҳо ва чашнҳои тоҷикӣ -эронинажодҳо дар умум, ҳосияти динӣ - асотири доштанд, баробари аз байн рафтани идеологияи динии ин сарзамин рӯ ба таназзул ниҳода, ҷойи худро ба дини нав-Ислом дод.

Таъсисҳои давлатҳои Тоҳириён ва Сафориён натавонист ба пойдорӣ ва эҳёи фарҳанги чашнии тоҷикон мусоидат кунад. Танҳо ин ҳолат дар замони таъсис ва қувват гирифтани давлати миллии тоҷикон - Сомониён имконпазир гардид. Дар баробари ин, дар доираи фарҳанги чашнии тоҷикон ва эронинажодони баъдизардуштӣ якҷанд чашн ва идҳои мусалмонии дигар зам гардид ва маънии зиндагии онҳо ташкил дод. Ба монанди идҳои Рамазон ва Қурбон. Масалан, А. Шишон дар асараш "Тоҷикон (таҳқиқоти этнографӣ)" дар боби "Чашну дилхушиҳои мардумӣ" аз идҳои Рамазон ва Қурбон, ки баъд аз зуҳури Ислом ба доираи фарҳангии мардуми эронинажод ва дигар миллатҳо зам гардиданд, ёдовар гардида, аз ҳосияти динӣ ва принсипҳои чашнии онҳо таърих меофарад [7, с. 375 - 379]. Дар ин маврид мо метавонем масъалаи бисёр муҳимро баррасӣ кунем, ки идҳои Рамазон ва Қурбон бо доштани ҷанбаи динӣ, ҳосият ва аҳамияти умумӣ низ дошта, махсусиятҳои миллиро соҳиб нестанд. Масалан, ин чашну идҳо танҳо ҳоси мардуми эронинасл ва миллати тоҷик набуда, ҳоси тамоми мусалмонҳои мухталиф, ки мусалмон ба шумор мераванд, чашни онҳо низ эътироф мегардад.

Эмомалӣ Раҳмон дар китоби "Тоҷикон дар оинаи таърих" ба ҳосияти қадимӣ ва ибтидоӣ доштани чашнҳои миллии тоҷикон, махсусан, чашни Наврӯз ишора мекунад. "Мардуми мо аз қадимулайём дар оғози фасли баҳор гирди дастурхони наврӯзӣ ҷамъ меомаданд, маслиҳату машварат меоростанд ва нақшаю ниятҳои солонашонро тарҳрезӣ мекарданд" [5, с. 54].

Дар аҳди Ғуриён, ки яке аз сулолаҳои дигари миллии тоҷикон эътироф гардидааст, ҷашнҳои ниёгон, аз ҷумла Наврӯз ва Меҳргон ботантана таҷлил мегардидаанд. Дар ин маврид В. В. Бартолд ва Станиславска дигар муаррихон таъриф мекунанд.

Замони дигари бухрони фарҳанги ҷашнии миллати тоҷик ин давраи истилои муғул ва давлати Чингизхон буд. Муаррихон ба вақшонияти замони муғул ва аз байн бурдани осори моддӣ ва маънавии ниёгон баҳои воқеӣ додаанд. Давоми солҳои 1210 – 1294 тарихи фарҳангӣ ва ҷашнии Мовароуннаҳр Хуросон тира арзёбӣ мегардад. Вале бо мустақамии идеологияи ҷашнии ниёгонӣ мо ин таҳримҳо, таҳрибҳо ва таҳмилҳои фарҳангӣ натавонистанд ба фарҳанг ва идеологияи ҷашнии мо - тоҷикон ҳалал ворид кунанд. Баръакс, географияи ҷашнии ҷашнҳои миллии мо васеъ гардида, ба фарҳанги ҷашнии зиндаи ҷаҳон дар тӯли таърихи минбаъда табдил ёфтанд ва тамоми ҳудуди империяи муғулро фаро гирифтанд ва қисме аз онҳо фарҳангии миллатҳои мухталифро ташкил доданд.

Марҳалаи сеюми инкишофи ҷашнҳои миллии тоҷикон аз замони тасарруфи ҳукумати подшоҳии Русия то барқарор гардидани Иттиҳоди Шӯравӣ аз байн рафтани онро дар Осиёи Миёна дар бар мегирад. Дар ин марҳала муаррихон таҳрибҳо ва таҳмилҳои фарҳанги ҷашниро кам арзёбӣ мекунанд. Манзараи нави бавучудода низ ба мавҷудият, паҳншавӣ ва умумитаршавии ҷашнҳои миллии тоҷикон монеа эҷод накард. Онҳо бо ҳосияту принсипҳои махсуси ҷашнии ҳудудон дар мавридҳои муайян бо анъанаву расму оини махсус таҷлил мегардиданд.

Марҳалаи чаҳоруми инкишофи ҷашнҳои тоҷикон ба замони Истиқлолияти давлатӣ ва эҳёи давлатдорӣ миллиамон рост меояд.

Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, новобаста аз мушкилоти давраи гузариш, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста ба рушди фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд.

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати хирадмандона ва фарҳангии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама, ташаккули тафаккури бунёдкорӣ, тарбияи ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва ҳунароӣ, ватандӯстӣ, сулҳу ваҳдат дар ҷомеа ва ҳамдигарфаҳмии сокинони ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Ноил шудан ба ҳадафҳои мақсудро Сарвари давлат тавассути фарҳанги миллӣ, аз ҷумла бо роҳи эҳёи мероси таърихӣ фарҳангӣ арзёбӣ намудаанд.

Дар солҳои охир бо шукӯҳи шаҳомати ҳосса таҷлил гардидани ҷашнҳои миллӣ дар саросари кишвар худ гувоҳи гуфтаҳои боло мебошад. Маҳз ҷиҳати эҳё ва боз ҳам дар сатҳи баланди давлатӣ таҷлил намудани ҷашнҳои тақвими миллати тоҷик аз он шаҳодат медиҳад, ки Истиқлолияти давлатӣ ба мо имконияти бештарро фароҳам овардааст, то гузаштаи ҳудуди амиқтар таҳқиқ намоем. Дар ҳамин асос, ҷашнҳо ҳамчун намунаҳои фарҳанги миллӣ гузаштаву ҳозираи таърих ва ҳаёти миллатро ба ҳам мепайванданд. Аз нигоҳи ғиссеологияи илмӣ оид ба омӯзиши масъалаҳои ҷашну маросим ва идҳои насли башар гирем, ҷашнҳои миллии тоҷикон ҳануӯз аз замонҳои ташаккули маърифати оламдарккунӣ ва кайҳоншиносӣ табиатдаркнамоии ниёгонӣ мо ба вучуд омадаанд. Дар ин боб Гардизӣ, Балъамӣ, Хайём, Берунӣ, Фирдавӣ ва як қатор олимону муаррихон гузаштаву муосир далелҳои бозтағйи илмӣ ва таърихӣ овардаанд ва асарҳои таълиф намудаву аз таърихи пайдоиш ва таҳаввулу ҳосиятҳои ҷашнҳои миллии мо таъриф намудаанд. Омӯзиши таърихи пайдоиш ва раванди таҳаввулу ташаккули ҷашнҳои миллӣ барои ваҳдату ягонагӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, арҷгузори таърихи тамаддун ва фарҳанги миллӣ зарурати ҳатмиро метавонад соҳиб гардад.

АДАБИЁТ:

1. Абуъсаид, А. Г. Зайну-л-ахбор. - Душанбе, «Бухоро», 2014. - 416 с.
2. Ахурамазда [Захираи электронӣ] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ахурамазда> # Сущность_Ахура-Мазды. Санаи мурочиат: 03.11. 2020)
3. Волков, Г. Н. Этнопедагогика чувашей. - Чебоксары: Чуваш.кн. изд-во, 1997. -341 с.
4. Генкин, Д. М. Массовые праздники / Д. М. Генкин. - Москва: Просвещение, 1975. – 140 с.
5. Фафуров, Б. Г. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав - Душанбе: Дониш, 2008. - 870 с.
6. Куляшова, М. А. Праздник как способ сохранения традиционной культуры / М. А. Куляшова // Современные технологии по сохранению и развитию социально-культурных традиций: в 2 т. Т. I: материалы межрегион. науч.-практ. конф. 12-13 нояб. 2007 г. / науч. ред. Д. Л. Хилханов. - Улан-Удэ: ВосточноСибирская государственная академия культуры и искусств, 2007. - С. 169-17
7. Неъматов, Д. Ф. История таджикского народа. История и политика. Том 1. [Захираи электронӣ] URL: <https://proza.ru/2017/03/28/250> (санаи мурочиат: 10. 02. 2020 с.)
8. Раҳмонов, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих /Дастури таълими барои мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва олий. - Душанбе: «Ирфон», 1997. - 136 с.
9. Раҳмонзода, А. Эҳёи ҷашни Меҳргон дар Тоҷикистон [Захираи электронӣ] URL: <https://khover.tj/2016/10/e-yoi-ashni-me-rgon-dar-to-ikiston/> (санаи мурочиат: 02.05. 2020 с.)
10. Шишов, А. Тоҷикон. (Тадқиқоти этногарфӣ). - Душанбе: “Андалеб -Р”, 2015. - 464 с.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ҶАШНҲОИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН

Мақола ба яке аз масъалаҳои муҳим бахшида шудааст. Дар он муаллифон кӯшиш намудаанд, ки асосҳои пайдоиш, таърих ва раванди ташаккули ҷашнҳои миллиамонро мавриди таҳлил қарор диҳанд. Раванди эволютсияи таърихии ҷашнҳои миллии тоҷикон аҳамияти аввалиндарачаро касб намудааст.

Масъалаи бандубасти таърихии ҷашнҳои миллии тоҷикон мавзӯи доманадор аст. Масъалаи мазкур на танҳо таваҷҷуҳи мутафаккирони замони муосирро ба худ ҷалб кардааст, ҳамчунон мавриди таваҷҷуҳи донишмандони давраҳои гузаштаи таърихӣ ва олимону фарҳангшиносони хориҷӣ низ қарор гирифта, дорои аҳамияти вижа мебошад.

Асосан, ба назари муаллифон, метавон ҷаҳор марҳалаи эволютсиониро дар инкишофи ҷашнҳои миллии тоҷикон таснифот кард. Марҳалаи аввал, давраи ибтидоист, ки ба пайдоиши ҷашнҳо ва маросими миллии асос гузоштааст ва дар адабиёти илмӣ таърифи он ба замони ҳукумронии Пешдодиёну Каёнӣ рафта мерасад ва он то замони солшумории мелодиро дар бар мегирад. Марҳалаи дуюм ба давраи ҳукумронии сулолаи Сосониён ва замони истибодӣ, омезишҳои тамаддунию фарҳангӣ, таҳмили унсурҳои фарҳангӣ – давраи асримиёнагии инкишофи таърих рост меояд. Марҳалаи сеюми инкишофи ҷашнҳои миллии аз замони ишғоли ҳукумати подшоҳии Русия то барқарар гардидани Иттиҳоди Шӯравӣ аз байн рафтани онро дар Осиёи Миёна фаро мегирад. Марҳалаи чаҳорум ба замони Истиқлолияти давлатӣ ва эҳёи давлатдорӣ миллиамон рост меояд.

Калидвожаҳо: ҷашн, ҷашнҳои миллии, таърихи миллат, фарҳанг, эволютсия, марҳала, осори фарҳангӣ, одатҳои фарҳангӣ, Авесто, Зардушт, эронзамин, тоҷикон, Пешдодиҳо, Каёнӣҳо, Ҳахоманишиҳо, Кушонӣҳо, Сосонӣҳо, Сомонӣҳо, Ғуриён, Тоҷикистон.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ ТАДЖИКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРАЗДНИКОВ

Статья посвящена одному из важнейших вопросов. В ней авторы пытаются детально проанализировать истоки, историю и процесс формирования таджикских национальных праздников. Первостепенное значение приобретает процесс исторической эволюции таджикских национальных праздников.

Проблема исторической упаковки таджикских национальных праздников - проблема обширная и исследованная. Важно, что он привлек внимание не только современных мыслителей, особенно отечественных, но и мыслителей и ученых прошлого, а также зарубежных ученых и культурологов.

В основном, по мнению авторов, можно выделить четыре эволюционных этапа в развитии таджикских национальных праздников. Первый этап - это начальный период, положивший начало возникновению национальных праздников и обрядов, а его определение в научной литературе восходит к временам правления Пешдоди и Каяни, и восходит к нашей эре. Второй этап соответствует правлению династии Сасанидов и периоду угнетения, слияния цивилизаций и культур, наложения культурных элементов - средневековому периоду исторического развития. Третий этап в истории таджикских национальных праздников охватывает период от захвата царского правительства в России до восстановления Советского Союза и его распада в Средней Азии. Четвертый этап исторического развития таджикской праздничной культуры совпадает с восстановлением национальной независимости таджикского народа и возрождением его национального государства в контексте глобального развития.

Ключевые слова: праздник, национальные праздники, история народа, культура, эволюция, этап, культурное наследие, культурные обычаи, Авеста, Зороастр, Иран, таджики, Пешдади, Каяниды, Ахемениды, Кушаны, Сасаниды, Сомони, Гуриды.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE AND FORMATION OF TAJIK NATIONAL HOLIDAYS

The article is devoted to one of the most important issues. In it, the author tries to analyze in detail the origins, history and process of formation of Tajik national holidays. The process of historical evolution of Tajik national holidays has become of paramount importance.

The problem of the historical packaging of Tajik national holidays is an extensive and researched problem. It is important that it attracted the attention of not only modern thinkers, especially domestic ones, but also thinkers and scientists of the past, as well as foreign scientists and cultural scientists.

Basically, according to the author, there are four evolutionary stages in the development of Tajik national holidays. The first stage is the initial period that marked the beginning of the emergence of national holidays and ceremonies, and its definition in the scientific literature dates back to the reigns of Peshdodi and Kajaani, and dates back to our era. The second stage corresponds to the rule of the Sassanid dynasty and the period of oppression, the fusion of civilizations and cultures, the imposition of cultural elements - the medieval period of historical development. The third stage in the history of Tajik national holidays covers the period from the capture of the tsarist government in Russia to the restoration of the Soviet Union and its collapse in Central Asia. The fourth stage in the historical development of the Tajik holiday culture coincides with the restoration of the national independence of the Tajik people and the revival of their national state in the context of global development.

Keywords: holiday, national holidays, history of the people, culture, evolution, stage, cultural heritage, cultural customs, Avesta, Zoroaster, Iran, Tajiks, Peshdadi, Kayanidi, Achaemenids, Kushans, Sasanidi, Somoni, Guridi.

Сведения об авторах: Мирахмедов Фарход Махсудович- кандидат педагогических наук, доцент, проректор по учебной части ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: г. Душанбе, ул. Н. Хувайдуллоева, дом 3, кв 16. E - mail. mirakhmedov66 @ mail ru

Насибова Мархабо Турсуновна – преподаватель кафедры культурологии и музееведения факультета культурологи ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад 73а. Телефон: +992 918 25 51 47

Information about the authors: Mirakhmedov Farhod - Candidate of pedagogical sciences, associate professor, vice – rector on education of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: Dushanbe, st. N. Huvaydullov, house 3, square 16. E - mail. mirakhmedov66 @ mail ru

Nasibova Marhabo Tursunovna – The teacher of the Department of cultural studies and museum studies, faculty of cultural studies of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: 734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 73a. Telephone: +992 918 25 51 47

БЕРУНӢ, ФАРҲАНГ ВА ТАЪРИХИ ҚАДИМИ ХАЛҚҲОИ ЭРОНӢ

Юлдошев А. Қ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ (973-1048), ки ба назари академик В. В. Бартолд дар асарҳои ӯ, чун сухан дар бораи таърих ва фарҳанги тоисломии халқҳои эронӣ меравад, то чое ғиромидошти “меҳанпарасти эронӣ” намудор мешавад [4, с. 182-183] “ва дар рӯҳияи анъанаҳои эронии бостон ташаккул ёфтааст” [2, с. 273], дар китоби худ “Осору-л-боқия ани-л-қуруни-л-ҳолия” ва китобҳои дигараш ишораҳои ба рӯзгори подшоҳӣ ва подшоҳони Сосонӣ ва пешиниёни асотирию нимасотирии онҳо ҳам кардааст.

Он ки дар сархати мақолаи “Берунӣ” дар *Wikipedia.org* иқтибосе аз “Сайдана”-и аллома овардаанд, ки ӯ дар арабию форсӣ нафаре омад буд ва ин ду забонро ба душворӣ омӯхт, яқинан тақозои идеологӣ буд... Дар охириҳои солҳо 60-уми асри гузашта эҳтимол барои он чунин нуктаро таъкид карда буданд, ки мабодо касе Беруниро нохоразмӣ нагӯяд. Аз рӯи инсоф, баҳое, ки Берунӣ ба забони арабӣ додааст, воқеиятро инъикос мекунад. Ба назари мо, баҳое, ки ӯ ба тарҷумаи китобҳои илмӣ аз арабӣ ба форсӣ низ додааст, то чое инъикоси воқеият мебошад [8, с. 138].

Гудозе, ки ба андуҳи китобҳои сӯхта ба рӯзгори футухоти исломӣ дорем, ба иттифоқи орои ховаршиносон, аз ҷумла В. В. Бартолд, танҳо аз маълумоти “Осору-л-боқия” сарчашма мегирад. В. В. Бартолд таъҷҷуб ҳам мекунад, ки чаро дигарон пеш аз Берунӣ ба ин нукта ишорае накардаанд. Таъҷҷуби В. В. Бартолд оҳанги шубҳа низ дорад [2, с. 45]. Бо ин ҳама, Абурайҳони Берунӣ менависад: “Қутайба ононро, ки хати (забони) хоразмиро ба ҳубӣ медонистанд, ба таърихи (хоразмиён) ошно буданд ва он ҷӣ медонистанд, таълим медоданд, нобуд кард...” Ва меафзояд: “Сипас чун Қутайба ибни Муслими Боҳилӣ нависандагони онон ва хирбадони эшонро

бикушту китобҳо ва саҳфаҳои ононро бисӯхт, бесавод монданд” [6, с. 36; 48]. Месазад хотирнишон кард, ки ба қавли Берунӣ сухан дар бораи сӯхтани китобҳоро куштори рӯҳониёни зардуштӣ дар Хоразм меравад. Хоразмро Қутайба ибни Муслим - сарлашқари араб соли 93 ҳиҷрӣ баробари 711-712-мелодӣ фатҳ карда буд. Бино ба гузориши Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ, Қутайба фармуда буд, ҷаҳор ҳазор асирро бо як намоишқорие бикушанд. Ҳазор асир аз пеши ӯ, ҳазор нафар аз паси ӯ, ҳазор нафар аз дасти рост ва ҳазор нафар аз дасти чапи Қутайба. Табарӣ зикре дар бораи куштори рӯҳониёни зардуштӣ ва сӯхтани китобҳои онон наовардааст [18, с. 469-471]. Дар бораи хабари Берунӣ оид ба китобҳои сӯхта Бартолд В.В. ба мулоҳизаи таҳиягари нашри интиқодии “Осору-л-боқия” ховаршиносии немис Эдуард Захау ишора мекунад, ки Берунӣ ин хабарро шояд дар пайравӣ аз фатҳ ва бедодиҳои лашқари Искандари Мақдунӣ дар Персепол гуфта бошад [2, 45].

Бо ин ҳама, чандон маълум нест, ки чаро аллома Абдурраҳмон ибни Халдун (1332-1406) яке аз фарзонагони фалсафаи илми таърих дар “ал-Муқаддима” аз ҳазрати Умар халифаи дувум аз хулафои рошидин (634-644) симое сохтааст, ки ба воқеияти соли 637 – соли фатҳи Мадоин (Ктесифон) ва оғози сукути шоҳанхоҳии Сосонӣ мувофиқат намекунад. То Ибни Халдун дар сарчашмаҳои арабию мусулмонӣ хабари ба салоҳиди ҳазрати Умар сӯхтан ва ё ба об афкандани китобҳои эронӣ ба назар намерасад. Дар “ал-Муқаддима” омадааст: “Ва чун кишвари Эрон ба дасти аъроб фатҳ шуд ва кутуби бисёре дар он сарзамин ёфтанд, Саъд ибни Абу Ваққос ба Умар ибни Хаттоб нома навишт, то дар бораи амри кутуб ва ба ғанимат бурдани онҳо барои мусулмонон касби

ичоза кунад. Лекин Умар ба вай навишт, ки онҳоро дар об фурӯ афканед, чӣ агар онҳо рохнамоӣ ва ростӣ бошанд, Худованд моро ба раҳбарикунандатар аз онҳо ҳидоят кардааст. Ва агар кутуби аҳли залол ва гумроҳӣ аст, пас китоби Худо моро аз онҳо бениёз кардааст. Аз ин рӯ, онҳоро дар об ё оташ афкананд. Ин аст, ки улуми ақлии эронӣ аз миён рафт ва чизе аз онҳо ба мо нарасид” [15, с. 1002].

Дар бораи манзалати Абурайҳони Берунӣ дар ҳаёти илмии асрҳои миёна маводи таҳқиқотии зиёде чоп шудааст. Дар Тоҷикистон ду рисолаи номзадӣ - “ат-Тафҳим”, тарҷумаи “Осору-л-боқия” ва тарҷумаи асримиёнагии “Сайдана” ҳимоя ва чоп шудаанд. Ёдрас мешавем, ки аллома Берунӣ бо шайхурраис Абуалӣ ибни Сино робита доштааст. Дар ин бора донишманд Ҷалолиддини Хумой дар се саду сию се саҳифа муқаддима ва тавзеҳоти “Китобу-тафҳим фӣ авоили синоати-т-танҷим” дар беш аз даҳ саҳифа таваккуфе ҳам кардааст [9, с. 89-100].

Маълум аст, ки Берунӣ мукотибае дар масъалаҳои космогония ва физика «бо ҷавони фозил Абуалӣ ал-Хусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино» анҷом додааст [6, с. 281]. Хушбахтона, ин мукотиба дар шакли даҳ мактуб ва ҷавоби мактуб то замони мо расидааст. Ва ин маҷмӯа “Даҳ саволи Берунӣ дар бораи “Китоби осмон” - и Арасту ва ҷавобҳои Ибни Сино” дар тарҷумаи русии Завадовский Ю. Н. зери унвони “Берунӣ ва Ибни Сино: мукотиба” соли 1973 дар нашриёти “Фан”-и Тошканд ва дар бознашри сомонии www.vostlit.info дар ҳаҷми 19 саҳифа чоп шудааст [12].

1. Аз подшоҳони асотирии пешдодӣ Абурайҳони Берунӣ аз Ҷамшед ёд мекунад ва... то ҷое пояи пиндори “араб” будани Бебараспро суғтар мегардонад. Ё менависад: “то ин, ки Бебарасп писари хоҳари ӯ зуҳур кард, ӯро бикушт ва мамлакаташро гирифт”. Берунӣ он таъкиде, ки ансобиёни араб дар “Таърихи Табарӣ” овардаанд, ки модари Заҳҳок хоҳари Ҷамшед буду падараш волии Яман аз ашрофони эронӣ ҷонибдорӣ мекунад.

Ба ин муносибат ба қавли дигаре яманӣ – араб будани падари Бебарасп низ оварда мешавад [18, с. 194]. Дар ҳамин банд Берунӣ ривояти ба фармони Ҷамшед табаррук донишани оби равон, шустушӯ дар оби равон ва ҳатто баракати обрезаи (обпошон) қисса мекунад, ки одати басо густурда ҳам шудааст [6, с. 218]. Боз ҳам дар бораи пирӯзии Фаридун, ки ба таваллои Заҳҳок ӯро намекушад дар кӯҳи Дамованд бандаш мекунад, Берунӣ бовари муттафакун алайҳи ҳама форсиёро таъкид мекунад, ки Заҳҳок ҳазор сол зистааст. Ва аллома дуои “ҳазор сол бизӣ”-ро ба забони тоҷикӣ оварда, то ҷое ин дуоро ба дарозии умри Заҳҳок пайваста медонад [6, с. 223]. Боз ҳам дар бораи Заҳҳок Абурайҳони Берунӣ вобаста ба шаби даҳуми баҳманмоҳ, ки ба тоҷикӣ “шаби газина”, яъне “шаби газанда” мегӯянд, меоварад, ки Фаридун хост ошпази Заҳҳокро, ки яке ҷавонро мекушту дигарро раҳо мекард, кушад. Аммо чун ошпаз ба ҳама раҳиёфтагон мерасонад, дар сари кӯҳҳое, ки ҳастед, гулхан афрӯзед, то шоханшоҳ бидонад, ки ман чанде аз шуморо наҷот додам, Фаридун ошпазро авф мекунад. Ҳамин ривоят дар “ат-Тафҳим” низ омадааст. Михаил Сале дар матни русӣ “шаби газина”-ро “ночь кусательная», потому что она холодна» тарҷума кардааст [6, с. 227; 10, с. 327; 9, с. 258].

2. Берунӣ Ардашерро борҳо зикр кардааст. Ё Ардашерро “ал-ҷомеъ” ҳам сифат кардааст, зеро ин подшоҳ мулки форсиёро ба ҳам овард [6, 121]. Берунӣ дар бораи гирифтани моҳ меоварад, ки ба ривояте эҳтимол риёздони Юнони қадим Фалес (624-548 пеш аз милод) дар замони подшоҳии Ардашер писари Бобак зиндагӣ кардааст, вале таъкид намекунад, ки чунин буд. Берунӣ гузинаи дар замони подшоҳии Кайкубод фаёлият доштани Фалесро низ зикр кардааст [6, с. 39].

Берунӣ таърихи қавмҳои эрониро ба се марҳала табақабандӣ мекунад, ки чандон маъмул нест. Бахши аввал аз замони Каюмарс то “замони тасаллоти Искандар ба кишвари Эрон” ва қатли Доро. Дар ин росто

Берунӣ ба печи сюжете ишора мекунад, ки басо маъмул ҳам ҳаст. “Чун Искандар ба мамолики Эрон чира шуд, ҳазоини ҳикмати эронӣро ба кишвари худ ҳамл кард”. Бахши дуюм аз замони пирӯзии Искандар то зуҳури Ардашер ва бахши сеюм аз замони зуҳури Ардашер то кушта шудани Яздигурд ва инқирози давлати Сосониён [17, с. 140].

Абурайҳони Берунӣ вобаста бо нобасомониҳо дар чашн гирифтани рӯзи Наврӯз пораеро аз қасидаи Абу Убодаи Бухтурӣ (820-897) дар ситоиши халифа ал-Мутаваккил меоварад, ки дар он бозгардонидани чашн ба рӯзҳое, ки Ардашер муқаррар карда буд, чун фазилят доништа шудааст [6, с. 32].

Аллома Берунӣ дар бобати насаби Ардашер чунин силсиларо овардааст: “Ва боз мегардем ба зикри қисми сеюми таърихи форсиён. Оғоз мекунем аз қиёми Ардашер писари Бобак аз насли Баҳман ибни Исфандиёр, зеро ӯ писари Бобакшоҳ писари Сосон писари Бобак писари Сосон писари Бехофарид писари Мехрмиш, писари Сосони Акбар писари Баҳман ибни Исфандиёр буд”. Силсилае, ки Берунӣ овардааст, аз ду гузинае, ки Табарӣ овардааст чандон фарқ намекунад. Танҳо Табарӣ шаҷараро аз Исфандиёр ҳам ду зина фаротар то Луҳросб мебарад. Табарӣ ва Берунӣ дар ҳама ҷо Ардашерро писари Бобак мегӯянд ва ба ҳамин тариқ ба Фирдавсию муаллифи “Корнома”, инчунин Агафии Румӣ ва гирем Себеоси Арманӣ имкон мегузоранд, ки дар ин бобат назари худро дошта бошанд [6, с. 120].

Дар бораи чашни Сада Берунӣ ақида пешниҳод мекунад, ки ин чашнро дар рӯзи Обони Баҳманмоҳ, ки рӯзи даҳум мебошад, Ардашери Бобакон муқаррар ё барқарор кард. Ва ин ёдгори Ардашер писари Бобак аст [10, с. 242-243]. Берунӣ дар “ат-Тафҳим” дар бораи Сада менависад, ки: “Обонрӯз аст аз баҳманмоҳ. Ва он даҳум рӯз буд. Ва андар шабаш, ки миёни рӯзи даҳум аст ва рӯзи ёздаҳум оташҳо зананд ба гавз ва бодом ва гирд бар гирди он шароб хӯранд ва лаҳву шодӣ кунанд. Ва низ гурӯҳе аз он бигзаранд то бисӯзонидани ҷонварон. Ва,

аммо, сабаби номаш чунон аст, ки аз ӯ то Наврӯз панҷоҳ рӯз асту панҷоҳ шаб. Ва низ гуфтанд, ки андар ин рӯз аз фарзандони падари нахустин сад тан тамош шуданд. Ва, аммо, сабаби оташ кардану бардоштан он аст, ки Бебарасп тавзеъ карда буд бар мамлакати хеш ду мард ҳаррӯзӣ, то мағзашон бар он ду реш ниҳодандӣ, ки бар китфҳои ӯ баромада буд. Ва ӯро вазире буд номаш Армоил некдил ва некирдор. Аз он ду тан якеро зинда яла кардӣ ва пихон ӯро ба Думованд фиристодӣ. Чун Фаридун ӯро бигирифт сарзаниш кард. Ва ин Армоил гуфт, тавоноии ман он буд, ки аз ду кушта якеро бираҳонидаме. Ва ҷумла эшон аз паси кӯҳонанд. Пас бо устуворон фиристод, то ба даъвии ӯ нигаранд. Ӯ касеро пеш фиристод ва бифармуд, то ҳар касе бар боми хонаи хеш оташ афрӯхтанд. Зеро ки шаб буд ва хост, ки бисёре эшон падида оянд. Пас он ба наздики Афريدун ба мавқеъ афтод. Ва ӯро озод карду бар тахти заррин нишонд. Ва *масмугон* ном кард, ай маҳи мугон. Ва пеш аз сада рӯзе аст ӯро **барсада** гӯянд ва низ **навсада**” [9, с. 257-258].

Берунӣ чун олими фарҳефта ривояти аз ҷониби Ҳушанг - подшоҳи пешдодӣ расм гардонидани чашни Садаро низ гуфта мегузарад. Берунӣ бино ба ишорае, ки кардааст, ҳатто аз “Шоҳнома”-и Абу Мансурӣ ҳам истифода бурдааст [6, с. 121]. Ҳаким Фирдавсӣ ривояти аз ҷониби Ҳушанг чашн гирифтани Садаро дар шонздаҳ байт овардааст [22, с. 43-44].

Берунӣ дар “Таҳқиқу мо ли-л-Ҳинд” дар бораи созгор будани сохтори сиёсии ҷамъият ҳамон нуктаро таъкид мекунад, ки ба Ардашер нисбат медиҳанд. Ин ҳам бошад, ба ҳам омадани ду экизақ – подшоҳ ва дин. Меафзоёд, ки подшоҳони қадим ба табақабандии ҷомеа эътибори хосса медоданд. Намунаи чунин амал давлатдории подшоҳони эронӣ буд. Дар табақабандии раиат подшоҳони эронӣ қоидаҳои устувор доштанд, ки онҳоро бо ягон роҳу восита дигар карда намешуд. Ардашер табақахоро низ барқарор кард. Ӯ ба табақаи яқум саворон, шоҳзодагон, ба табақаи дуюм тақводорон, ходимони оташқадаҳо ва

нухбагони уламои дин, ба табакаи сеюм табибон, мунаҷҷимон, донишмандон ва ба табакаи чорум кишоварзон ва косибонро муайян кард [11, с. 123-124].

Дар ин росто месазад яке аз лаҳзаҳои аз як нуқтаи назар на чандон маъмулиро аз “Шоҳнома” ба ёд овард. Дар яке аз ҷангҳои беохир бо Рум Хусрави Анӯшервон (531-579) ба мушкилоти молиявӣ дар маблағгузори лашкар рӯ ба рӯ мешавад. Мо дар садаи он нахоҳем буд, ки сухан дар бораи кадом аз ҷангҳо меравад. Танҳо мехоҳем зикр намоем, ки соли 565 император Юстини II қайсари Рум мешавад ва дар ҳама сарчашмаҳои румӣ ҳамоно лаҳзаи “Шоҳнома” дида мешавад, ки Юстин соли 572 сафорати Анӯшервон ва пешниҳоди ӯро, ки аз пардохти боч саркашӣ нанамояд, қабул намекунад. Анӯшервон ба ҷанг мебарояд. Эҳтимол дар ҳамин ҷанг душворӣ дар маблағгузори лашкар рӯ мезанад ва шоҳаншоҳ аз пардохти подоши хидмати сипоҳиён очиз мемонад. Фармони Анӯшервонро, ки маблағ аз Мадоин оварда шавад, Бузургмехр бо нармӣ ба сабаби дурии роҳ қобили қабул намедонад ва пешниҳод мекунад, ки шоҳаншоҳ аз бозаргонону деҳқонон вом пурсад. Хулоса, ҳамин тавр ҳам мешавад. Ба қавли Фирдавӣ, “*Яке кафшгар буд мӯзафурӯш*” ба хушнудӣ розӣ мешавад, ки “*Чихил мар дирам ҳар маре сад ҳазор*”-ро ба Бузургмехр диҳад. Бо назардошти муболиғи шоирона ин ҷо сухан дар бораи чор миллион дирҳам меравад. Ва шарт мегузорад, ки писари ӯро подшоҳ ба дабири бипазирад. Анӯшервон ба дуруштӣ ин арзи Бузургмехрро мешунавад ва қотеъона рад мекунад, ки писари мӯзафурӯш аз табақае ба табакаи болотаре бардошта шавад [24, с. 419-423].

Авасто дар “Осору-л-боқия” дар нух маврид зикр шудааст. Нахуст дар устураи Меша ва Мешана, ки дар он васвасаи Шайтон ҳам, ки ба Одаму Ҳавво карда буд, инъикосе дорад. Меша ва Мешана фарзанди аввалро аз тарс меҳӯранд. Ба навиштаи Берунӣ, онҳо чуфт шуданду Оллоҳ ба дилашон раҳм андохт ва аз онҳо

шаш тифл рӯид, ки номи онҳо маълум аст ва сабт дар китоби Авасто [10, с. 110-111].

Берунӣ бо истинод ба Ҳамзаи Исфаконӣ меоварад, ки Ҳамза номи подшоҳони пешдодӣ ва қайсари дар муқоиса бо Авасто тасҳеҳ кардааст. Дар ҷои дигар дар бобати номҳои подшоҳони Ашконӣ боз ҳам ба мурочиати Ҳамза ба Авасто таъкид шудааст. Боз ҳам дар ҷои дигар Берунӣ ба Ҳамзаю “Авасто” таъя кардааст. Берунӣ бори дигар ҳам аз Ҳамзаю тасҳеҳе, ки дар асоси “Авасто” кардааст, ёдовар мешавад. Ин номҳо ба тариқаи худойномаҳо усулан аз Каюмарс то Доро писари Дороро, пасон подшоҳони Сосониро фаро мегиранд. Чун қоида дар ин қоидаи номҳо ҳам на Куруши Кабир ҳасту на Дорои Бузург... [10, с. 115, 127].

Сипас Зардушт... зухур мекунад... Ин кор дар Балх, ҳангоми подшоҳии Гуштоспи асотирий сурат гирифта будааст. Пасон яке аз мавзӯҳои ношоями оини зардуштӣ ниҳок ба пайвандонро Берунӣ меорад ва аз забони Зардушт чунин нақл мешавад, ки агар хатари кандани шудани насл бошад, ин кор раво мебошад. Чунин “фатво” бо ривояти тавротии духтарони ҳазрати Лут [5, с. 19] бо падарашон муҳолифат намекунад. Ва масъала чунин мемонад, ки кадом оин аз кадом оин гирифтааст?

“Зардушт китобе овард, ки онро Авасто номанд. Ва луғати ин китоб бо луғати ҳама кутуби олам муҳолиф аст. Ва аз решаи луғоти дигар нест. Ва барои худ луғате асил аст. Ва ҳуруфи он аз ҳуруфи ҳама луғот зеботар аст. Ва иллати ин, ки ба чунин луғате ин пайғамбар китоби худро ихтисос дод, ин аст, ки илми он, ихтисос ба аҳли як забон пайдо накунад. Ин китобро Зардушт дар пешгоҳи Гуштосп гузошт. Ва Гуштосп уламои кишварро даъват карда буд. Ва Зардушт дастур дод, ки миқдоре мис об кунанд. Сипас рӯи худро ба осмон карду гуфт: “Худовандо, агар ин китоб аз туст, ман ба фармони ту онро барои ин подшоҳ овардаам. Зиёни ин миси ғудохтаро аз ман дур кун. Ва ҳозиронро гуфт, ки ин миси ғудохтаро бар ман бирезед. Ва онон чунин карданд, ки Зардушт гуфта буд. Ва миси

музобро бар рӯи шикам ва синаи Зардушт рехтанд. Ва ҳама бадани ӯро фаро гирифт. Ва гулӯлаҳое чанд бар мӯйҳои Зардушт аз ин миси ғудохта овехта гашт. Ва шунидам, ки то ҳангоме ки эронӣён подшоҳӣ доштанд, гулӯлаҳои номбурда дар ганҷинаи мулуки Эрон вучуд дошт.

Чун Гуштосп ин қазияро мушоҳида кард, ба Зардушт имон овард. Ва Гуштосп бар ин гумон буд, ки ғариштагони чанде аз сӯи Худо омаданд. Ва ҳангоме ки Зардушт машғули даъвати ӯ буд, Гуштоспро амр карданд, ки ба ин пайғамбар имон ор! Ва ҳафтад сол Гуштосп мардумро ба кеши Зардушт даъват кард. Ва ба қавли дигар, чихилу шаш сол.

Сипас аллома Берунӣ ҳама ривоятҳоро вобаста ба пайванди Зардушти пиндорӣ ба Илёс пайғамбар ва таълим гирифтани ӯ аз уламои бани Исроил дар Ҳаррон – болооби Дачлаю Фурот – зикр намуда, бо таъкиди ин нукта, ки Зардушт аз Озарбодагон буд, ишора мекунад, ки ӯ ахиран ба кӯҳи Сабалон (дар тарҷумаи форсӣ), Сейлон (дар тарҷумаи русӣ) рафт ва чандин сол дар он ҷо бимонд ва Авасторо дар он кӯҳ такмил кард [7, с. 299-301]. Сабалон ва Сейлон дар мифологияи исломӣ ҷои табаррук доништа мешаванд ва таъкид шуда, ки ҳазрати Одам аз биҳишт ба Сарандеб афканда шуда буданд.

Дар рӯзгори Берунӣ фарҳангиёни эронитабор майле доштанд, ки меҳтарони эронитаборро бо анбиё, авлиё ва муқаддасоти сомӣ бегона надонанд. Кор ба ҷое расида буд, ки модари Куруши Кабирро аз духтарони яке аз пайғамбарони бани Исроил ба қалам дода буданд [14, с. 53].

Устураи миси ғудохта устураи бекиёс нест. Дар устураҳо нахуст Ардашери Бобакон шояд ба пайравӣ аз ҳиллаи одамхудои Бобулӣ Мардук, ки аждаҳои Тиаматро кушта буд, ба даҳони вози аждаҳои Ҳафтовд миси ғудохта мерезад, то бикушад [24, с. 227]. Ва ба ривояти рисолаи паҳлавии “Шояст нашояст” дар замони Шопури II (Зу-л-актоф) яке аз мӯбадони маъруф Озарбади Меҳраспандон ба андоми худ миси ғудохта рехта буд, то бегуноҳ будани худро собит кунад [25, с. 214]. Ба

қавле, чунин рафтор чандон аз икдоми ҳазрати Иброҳим, ки аз оташ гузаштанду Сиёвуш низ чунин кард, чандон дур намебошад [“ал-Анбиё”, с. 68-69; 21, с. 48-52].

Шопури Ардашер. Берунӣ меоварад, ки Шопур китобҳои юнониёно тарҷума кард ва дар замони ӯ найро ихтироъ карданд. Сипас менависад, ки Монӣ зухур кард ва дар оғози китоби худ “Шопуракон”, ки барои Шопур писари Ардашер навишт, таъкид мекард, ки ҳикмат ва корҳои нек ҳамон аст, ки пайаста онҳоро фиристодагони Худованд меоваранд. Берунӣ менависад, ки оини Монӣ дар замони... Шопур писари Ардашер... ва писари ӯ Хурмуз ва Баҳром писари Хурмуз рӯ ба авҷ ниҳода буд [10, с. 212]. Сипас “подшоҳӣ ба Баҳром ибни Хурмуз расид. Ва Мониро хосту дар ҳузури ӯ чунин гуфт: Ин мард барои даъват ба вайронии ҷаҳон омад. Пас мо бояд, пеш аз он, ки вай ба муроди хеш расаду ҷаҳонро хароб кунад, ӯро аз миён бардорем. Машхур аз ҳоли Монӣ ин аст, ки Баҳром ӯро бикушт ва пӯшташро канду пур аз коҳ кард. Ва ба дарвозаи шаҳри Чундишопур овехт, ки онро то имрӯз дарвозаи Монӣ гӯянд. Ӯ, инчунин бисёреро бикушт, ки ба Монӣ гаравида буданд [10, с. 212].

Ба ривояти дигари Берунӣ, Монӣ муъҷизаҳо хувайдо мекард ва Шопури I ба оини Монӣ гаравида буд. Имон овардани Шопури I ба Монӣ пас аз он сурат гирифт, ки Монӣ бо Шопур ба осмон уруч карданд ва чанде байни замину осмон монданд. Боз ҳам ривоят мешавад, ки Монӣ аз назди гаравидагони худ борҳо бо осмон уруч мекард ва чанд рӯз мемонд.

Аммо, пасон Шопури I ба оини Зардушт бармегардад ва Мониро аз мамлакат меронаду савганд мегирад, ки ба Эроншаҳр барнагардад. Монӣ ба Ҳинду Чину Тибет паноҳ мебарад ва пас бозмегардад. Шопур Мониро дастгир мекунад ва ба қатл мерасонад. Шоҳаншоҳ ин рехтани хунро гуноҳ ҳисоб намекунад, зеро ба пиндори ӯ Монӣ савгандро шикаста буд [10, с. 213].

Берунӣ дар бораи Шопури II менависад, ки дар охирҳои подшоҳии ӯ қавме зухур кард, ки муҳолифат бо таълимоти муғон дошт. Бо ин қавм Озарбад писари Меҳраспанд... дарафтод ва пируз шуд. Баъд аз ин ӯ муъҷизае намоиш дод. Фармуд ба синаи ӯ миси ғудохта бирезанд. Рехтанд ва мис шах шуду осебе нарасонд. Сипас Шопур ба авлоди ӯ якҷо бо авлоди Зардушт мақоми мӯбади мӯбадон инъом кард [10, с. 206-207].

Берунӣ бо фаросати камназире, ки дошт дар мавридохе ба маълумоти сарчашмаҳо ба назари танқидӣ ё саҳеҳтараш ба назари истехзо менигарад. Аллома ҳеҷ намеҳаҳад бовар кунад, ки насаби волии Нишопур Ибн Абдурразоқи Тӯсӣ ҳамон волиро, ки фармуда буд, аз худойномаҳои гуногун ба забони тоҷикӣ “Шоҳнома” ба наср созанд, то ба Манучеҳр подшоҳи пешдодӣ бирасонанд. Зиёда аз ин, бо ҳама нуфузе, ки ба замони аллома яке аз донишмадон ва ғузалои асри X Иброҳим ибни Ҳилоли Собӣ (925-994) дошт, шубҳаи истехзоолуд кунад, ки чӣ гуна Собӣ шаҷараи Абу Шучоъ Бувайҳ поягузори сулолаи Бувайҳиён – вазирон ва амирони вилоятҳои ниммустақилро ба нақл аз баъзе ансобиёни араб то ба Баҳроми Гӯр расонидааст [10, с. 51].

Абурайҳони Берунӣ вобаста ба Хусрави Анӯшервон меоварад, ки таваллуди ҳазрати Пайғамбар (с) дар соли чилуми подшоҳии Хусрави Анӯшервон сураи гирифта буд. Ва, инчунин гӯянд, ки ба соли чилу дуум ва гӯянд ба соли чилу сеюм [10, с. 42]. Ба нақл аз “Китоби таърих”-и Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмӣ боз ҳам вобаста ба таваллуди ҳазрати Пайғамбар (с) менависад, ки “ ӯ, алайҳи-с-салом, пас аз панҷоҳ рӯзи омадани асҳоби Фил ба Макка шаби душанбеи даймоҳи соли чилу дууми подшоҳии Анӯшервон ё 20 наисони соли 882-и солшумории Искандар, ба дунё омад” [10, с. 138].

Аллома Абурайҳони Берунӣ дар “Осору-л-боқия” таваққуфи маънидоре ба муносибати Маздаку Кубод ва Маздаку Анӯшервон писари Кубод мекунад. Берунӣ Маздакро аз аҳли Насо меғӯяд ва меағзойад,

ки дар он рӯзгор ӯ мӯбади мӯбадони (қозикалони) ҳамон диёр буд. Маздак бо таълимоти динии худ, ки мо сари ин нукта таваққуф намекунем, тарафдорони зиёде пайдо мекунад. Кубод, ба назари Берунӣ, ба ду ангеа ба мазҳаби Маздак моил мешавад. Яке ангеаи ғариза – раво медонад, ки Кубод ба зани писари амаки худ ҷуфт шавад – дигар анбуҳи бешумори ғаравидагони мазҳаби Маздак. Вобаста ба зани писари амаки шоҳаншоҳ Маздак шарт меғузорад, ки модари Анӯшервонро ба ӯ воғузур кунад. Модари Анӯшервон духтари яке аз ашроғони Нишопур зани... Кубод буд.

Анӯшервон назди Маздак омада, зорӣ мекунад, ҳатто пойҳояшро мебӯсад, то аз модараш даст кашад. Дар тарҷумаи форсӣ Маздак миннате ғузошта, аз модари Анӯшервон даст мекашад. Аммо дар тарҷумаи русӣ Маздак тарахҳум намекунад ва ба модари Анӯшервон амон намедиҳад.

То ҷое ки медонем, дар сарчашмаҳои то Берунӣ хабари ихонатангезе дар бораи Анӯшервон вучуд надорад. Сарчашмаҳои арабу муслумонӣ, аз ҷумла “Шоҳнома”, аз Анӯшервон меҳостанд подшоҳи покиза ва одил тарошанд ва ҳамин тавр ҳам карданд. Ҷаро ҷунин нуктаи ихонатангезро Берунӣ овардааст, намедонем. Вале дар ёдкарди подшоҳони Сосонӣ ҷунин ишораҳое буд, то эътибори поягузор ва подшоҳони бузурги хонадони подшоҳӣ шиканад. Масалан, Прокопий ва Агафий ин корро кардаанд. Ба он маънӣ, ки то хуни подшоҳӣ ғиранд, Бобак зани худро бо Сосон ҷуфт карда буд [1, с. 27].

Анӯшервон ҷун ба подшоҳӣ мерасад, Маздак ва пайравони ӯро, ки Муқаддасӣ ҳаштод ҳазорашон ғуфтааст, ба қатл мерасонад [16, с. 208]. Дар ниғориши Берунӣ Анӯшервон мефармояд Маздак ва маздакиёнро пушт ба боло зинда ба ғӯрашон кунанд [7, с. 311-312; 10, с. 213-214].

Берунӣ лозим медонад таъкид кунад, ки Ширӯя ба муқобили падараш Хусрав қиём кард ва ӯро кушт. Дар бораи Хусрави Парвиз гӯё ҳиндуе бо номи Ҳанно ба ӯ ғуфта бошад, ки: “Хобидан дар сояи

дарахти анор аз дардҳои вазнин шифо мебахшад ва хобидаро аз ачинаҳо нигоҳ медорад” [10, с. 140, 293]. Берунӣ дар бораи Хусрави Парвиз, ки дар наздики чил соли подшоҳӣ метавонист коре барои гирифтани роҳи лашкаркашиҳои араб кунад, накард, ҳеҷ хабари дигаре наовардааст.

Берунӣ дар “ат-Тафҳим” роҷеъ ба солшумории Яздгирдӣ гуфта мегузарад, ки: “бештарини габргон ва муғон таърих аз ҳалок шудани Яздгирд доранд”. Дар ҷои дигар ишора мекунад, ки “ Яздгирд, солҳои ӯ порсӣ аст ва ҳар соле 365 рӯз” [9, с. 238, 241]. Масалан, муғони Ҳинд рӯнависи яке аз дастхатҳои расидаи “Корномаи Ардашери Бобакон”-ро соли 1054-и солшумории Яздгирдӣ (1686 мелодӣ) таъкид кардаанд [16, с. 104].

Абурайҳони Берунӣ аз қавли Монӣ меоварад, ки ӯ даъвои пайғамбарӣ дошт ва менависад: “Пасон чунин ваҳй нозил шуд ва чунин нубувват омад дар ин замони дигар ба дасти ман – Монӣ расули Илоҳи барҳақ ба замини Бобул”. Ва дар “Инчил”-и худ зикр карда, ки: ” ӯ Фориклит (параклет) аст, ки ҳазрати Масеҳо башорат дода буданд ва ӯ хотими пайғамбарон аст”. Дар ҷои дигар Берунӣ аз забони ҳазрати Масеҳо меоварад, ки он ҳазрат ба гаравидагони худ “Фориклитро хоҳанд фиристод, ки ӯ рӯҳи муқаддас аст”. Ва яке аз рӯзҳои якшанбе, ки иди бантиқастӣ аст, рӯзи нузули Фориклит ва таҷаллии ҳазрати Масеҳо ба шогирдонашон хоҳад буд” [10, с. 308]. Иди бантиқастӣ панҷоҳ рӯз пас аз иди Фасҳ ҳамасола таҷлил мешуд ва дар ибтидо рӯзи оғози дарави ғалладона буд. Ба ривояти дигаре, рӯзи хуруҷи яҳудиён аз Миср. Дар иқтибос аз Берунӣ нуктаи ҷолиб он ҳам метавонад бошад, ки аллома калимаи “Фориклит”-ро тарҷума накардааст. Дар тарҷумаи шаръии русии “Инчил”-и Юҳанно чунон ки гуфта гузаштем, ин корро кардаанд, яъне *Утешитель* (оромбахш) гуфтаанд [13, с. 14\26]. Ва ҳамин нуктаро Берунӣ дар “ат-Тафҳим” низ бо ихтисорхое овардааст [9, с. 250].

Дар китоби “Таҳқиқу мо ли-л-Ҳинд” Абурайҳони Берунӣ дар чанд ҷой

маъниҳоро аз таълимоти Монӣ овардааст. Чунончи, “Чун Монӣ аз Эроншаҳр ронда мешавад, пасон ба замини хиндувон меояд ва аз онон таълимоти таносуҳи арвоҳро гирифта, ба оини худ ворид месозад. Ӯ дар “Китобу-л-асрор” меғӯяд: “Чун фариштагон донистанд, ки арвоҳ намемиранд ва дар интиқолҳо сурати монанд ба ҳар шаклро мегиранд ва ба худ мепӯшанд. Ва ҳар ҷонвареро, ки дар онҳо таҷассум меёбанд ва дар гунаи ҳар шакл, ки дар даруни вай ҷой мегиранд, аз Масеҳо мепурсанд, ки қисмати он арвоҳ, ки ҳақиқатро напазируфтанд ва решаи вучуди худро надонистанд, чӣ гуна хоҳад буд? Ӯ чунин ҷавоб медиҳад: “Ҳар ҷони (рӯҳи) нотавон, ки ҳақиқати ба ӯ боистаниро напазирuft, мемирад ва ӯро тараххум нахоҳад буд”. Зери “марғи” рӯҳ Монӣ уқубати онро дар назар дорад, на ба тамоми нобуд шудани вайро” [11, с. 91].

Дар ҷои дигар Берунӣ меоварад: “Сипас (ба ислом) балои дигар аз ҷониби *зиндиқон* - пайравони Монӣ чун Ибни Мукаффаъ, Абдулкарим ибни Абу-л-Авҷо ва монанди онон, ки ба ҳама аз нигоҳи адолат ва инъидоми адолат баҳо дода, дар замири афроди табиатан заиф шубҳа нисбати Аҳад ва Аввал барангехтанд ва ононро ба санавия (дуализм) моил гардониданд. Онон чунон тариқаи зиндагонии Мониро нақс тасвир кардаанд, ки одамон аз Монӣ шафоат чустанд. Ин инсон дар таълимоти худ бо хурофоти ҷоҳилона маҳдуд нашуда, мулоҳизаҳои худро дар бораи кавну макон низ баён мекард. Ва аз ин амр баръалоина дурӯғ ва муғризона хувайдо буд. Таълимоти ӯ дар байни мардум густариши васеъ пайдо кард ва дар баробари фитнаҳои гаравидагони оини яҳудӣ, равияи махсусе гардид, ки онро чун таълимоти ислом ба қалам медоданд – Оллоҳи таоло аз чунин таълимот нигоҳ дорад [11, с. 245-246].

Бино ба гуфтаи Табарӣ, ки Берунӣ ҳам дар “Осору-л-боқия” овардааст, Абу-л-Авҷо соли 772 дар Куфа чун зиндиқ кушта мешавад [20, с. 47- 48; 10, с. 85-86].

Роҷеъ ба дини монавӣ ҳаминро нуктаро метавон гуфт, ки ҳарчанд асрҳо маркази

ин таълимот Бобулистон буд (Ирок), дар асри X ба таъкиди Бартолд монавиён дар Самарқанд ҳам чамоате доштанд [3, с.216]. Дар сарчашмаи чуғрофии “Худуду-л-олам мина-л-машрик ила-л-мағриб” ишорае рафтааст, ки дар Самарқанд “хонақоҳи монавиён аст ва эшонро нағушок хонанд” [26, с. 63].

Абурайҳони Берунӣ дар китобҳои худ, ки ғолибан хусусияти илмӣ доранд, маълумотро дар бораи гузаштаи тоисломии халқҳои эронӣ ба таври дақиқтар инъикос кардааст. Дар таълифоти Берунӣ тақрибан ҳақиқати фарҳанги тоисломии халқҳои эронӣ таҳриф нашудааст.

АДАБИЁТ:

1. Агафий. О царствовании Юстиниана, М-Л, 1953.- 232 стр.
2. Бартольд, В. В. Сочинения, Москва, 1963, том. I.- 763 стр.
3. Бартольд, В. В. Сочинения, Москва, 1963, том. II, часть 1.- 1024 стр.
4. Бартольд, В. В. Сочинения, Москва, 1966, том. VI, 785 стр. 27.
5. Библия, Синодальный перевод, Бытие, глава 19.
6. Берунӣ, Абу Райхон. ”ал-Осору-л-боқия ани-л-қуруни-л-холия”. Лейпзиг. 1878. -478 сах.
7. Берунӣ, Абурайхон. “Осору-л-боқия ани-л-қуруни-л-холия”, Техрон, 2008.- 461 сах.
8. Беруни, Абу Райхан, Избранные произведения, том IV, Фармакогнозия в медицине, (Ктобус-с-айдана фи-т-тиб) Ташкент, «Фан», 1973.- 1126 стр.
9. Берунӣ, Абу Райхон “ат-Тафҳим фй авоиلى синоати-т-танчим”, Техрон, 1938.- 1080 сах.
10. Бируни, Абурейхан, Избранные произведения, Том.I, Памятники минувших поколений, Ташкент 1957. -527 стр.
11. Бируни, Абурейхан. Индия, Москва, 1995. - 730 стр.
12. Беруни, Беруни и ибн Сина: переписка. Ташкент, 1973, 37 стр. www.vostlit.info 17 стр.
13. Евангелие от Иоанна, глава 14, стих 26.
14. Ибн ал-Балхӣ, Форснома, Техрон, 2007,.-248 сах.
15. Ибни Халдун, Абдуррахмон. Муқаддимаи Ибни Халдун. Ҷилдҳои якум ва дувум. Тарҷумаи форсии Муҳаммад Парвини Гунободӣ. Техрон, 2004.- 1401 сах.
16. Книга деяний Ардашира сына Папака, Москва 1987, 163 стр.
17. ал-Муқаддасӣ ал-Мутаҳҳар ибн Тоҳир. “ал-Бадъ ва-т-таърих” бе сол ва ҷои нашр. - 449 сах.
18. Табарӣ, Муҳаммад ибни Ҷарир, “Таъриху-р-русул ва-л-мулук”, Қоҳира, 1979, ҷ.1.- 637 сах.
19. Табарӣ, Муҳаммад ибни Ҷарир, “Таъриху-р-русул ва-л-мулук”, Қоҳира, 1979, ҷ.2.- 229 сах.
20. Табарӣ, Муҳаммад ибни Ҷарир, “Таъриху-р-русул ва-л-мулук”, Қоҳира, 1979, ҷ.6.- 635 сах.
21. Табарӣ, Муҳаммад ибни Ҷарир, “Таъриху-р-русул ва-л-мулук”, Қоҳира, 1979, ҷ.8.- 686 сах.
22. Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Душанбе, 1964, ҷ.1. -468 сах.
23. Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Душанбе, 1964, ҷ.3.- 526 сах.
24. Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, Душанбе, 1990, ҷ.8. -612 сах.
25. Шояст нашояст, Техрон, 1991.- 334 сах.
26. “Худуду-л-олам”, Душанбе, 214.- 588 сах.

БЕРУНӢ, ФАРҲАНГ ВА ТАЪРИХИ ҚАДИМИ ХАЛҚҲОИ ЭРОНӢ

Абурайҳони Берунӣ, ки гароиши ӯро ба эҳтироми гузаштаи таърихӣ ва фарҳангии халқҳои эронӣ инкор карда намешавад, дар чанд ҷои китобҳои маъруфи худ, аз қабилӣ “Осору-л-боқия”, “Таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд”, “Сайдана” “ат-Тафҳим” малумотеро овардааст, ки ё дар сарчашмаҳои арабӣ - мусулмонии асрҳои IX-X ба назар намерасанд ва ё он маълумот баъзе тобишҳои дигар гирифтааст.

Масалан, сӯхтани китобҳои муғон ва куштори мӯбадон дар Хоразм, ки ба назари аллома, соли 93 ҳиҷрӣ (711-712) сурат гирифта буд. Ин хабар ба гунаи дигар дар “ал-Муқаддима”-и Ибни Халдун вобаста ба фатҳи Мадоин ва суқути шоханшоҳии Сосонӣ низ дида мешавад. Аммо, гумон аст, ки хабари Ибни Халдун бо ҳама эътиборе, ки “ал-Муқаддима” дар доираҳои илмӣ дорад, исбот карда шавад.

Ва ё ҷашни ё маросими обреза. Он чи Берунӣ вобаста ба табаррук донишони оби равон ё борон аз қавли Ҷамшед ривоят мекунад, як қабати маълумот мебошад. Қабати дигар ба хушксолӣ ва қаҳтии охири солҳои панҷоҳуми асри IV ба замони оғози подшоҳии Фирӯз вобаста мебошад, чун ҳақиқати воқеъ эътироф шудааст.

Нуктаи дигар, шояд муносиби таъкид бошад, он аст, ки Берунӣ дар “Осору-л-боқия” Заҳҳокро араб намедонад. Меғӯяд фарзанди хоҳари Ҷамшед буд, ки ба муқобили шоханшоҳ қиём кард ва ӯро бикушт.

Калидвожаҳо: Берунӣ, Хоразм, Ҷамшед, Заҳҳок, Анӯшервон, сӯхтани китобҳо, Ибни Халдун, арабӣ, форсӣ, санскрит.

БЕРУНИ, КУЛЬТУРА И ДРЕВНЯЯ ИСТОРИЯ ИРАНСКИХ НАРОДОВ

Выдающийся учёный в области средневековых естественных наук Абу Райхан Беруни, наследие которого сохранилось до наших дней почти в полном объеме, уделял немалое внимание и истории и культуре иранских народов доисламской эпохи. Значение сведений Беруни, прежде всего, заключается в том, что они отражают взгляд средневекового учёного мира Востока конца X и первой половины XI, века на сформулированный выше предмет. Сведения, как правило, изложены на основе глубокого осмысления исторического материала. Беруни прекрасно владел двумя ведущими языками мусульманского мира - арабским и фарси. Известно, что он самостоятельно выучил и санскрит.

Некоторые сведения Беруни являются уникальными. К этой категории сведений относят сведение о сожжении книг и казнь служителей зооастрийской веры в Хорезме в 712 году. Оно не проходит в других источниках. То, что арабские завоеватели своеобразно относились к письменному наследию огнепоклонников проходит лишь в знаменитой “аль-Муқаддима” (Введение) Ибн Халдуна (1332-1406). При этом остаётся неясным, что послужило источником для такого мыслителя и учёного как Ибн Халдун.

Касательно распространённого мифа о том, что Заххак был арабом, Беруни придерживается другой версии. Согласно его изложению Заххак был сыном родной сестры Джамшида. К слову и по Табари не выходит, что Заххак был не иранской крови.

Беруни критически относится и к домыслам некоторых знатоков родословий. В частности несмотря на такой высокий авторитет, которым пользовался учёный X века Абу Хилал Саби, с пренебрежением относится к мнению последнего, что родословие Буидов восходит к Бахраму Гур. Беруни возможно является единственным мусульманским автором, позволившем себе приведение сведения, порочащего сложившееся представление об Ануширване как о справедливом царе и безупречном человеке.

Ключевые слова: Беруни, Хорезм, Джамшид, Заххак, Ануширван, книги, Саби, Ибн Халдун, арабский, фарси, санскрит.

BERUNI, CULTURE AND ANCIENT HISTORY OF IRANIAN PEOPLES

An outstanding scientist in the field of medieval natural sciences, Abu Raikhan Beruni, whose legacy has survived to the present day almost in full, paid considerable attention to the history and culture of the Iranian peoples of the pre-Islamic era. The significance of Beruni's information, first of all, lies in the fact that they reflect the view of the medieval scholar of the East of the late 10th and first half of the 11th century on the subject formulated above. Information, as a rule, is presented on the basis of a deep understanding of the historical material. Beruni was fluent in two leading languages of the Muslim world - Arabic and Farsi. It is known that he learned Sanskrit on his own.

Some of Beruni's information is unique. This category of information includes information about the burning of books and the execution of ministers of the Zoroastrian faith in Khorezm in 712. It does not pass in other sources. The fact that the Arab conquerors had a peculiar attitude to the written heritage of the fire-worshipers occurs only in the banner of "al-Mukaddima" (Introduction) Ibn Khaldun (1332-1406). At the same time, it remains unclear what was the source for such a thinker and scientist as Ibn Khaldun.

Regarding the widespread myth that Zahhak was an Arab, Beruni adheres to a different version. According to his presentation, Zahhak was the son of Jamshid's own sister. By the way, and according to Tabari it does not come out that Zahhak was not of Iranian blood.

Beruni is also critical of the speculations of some experts in genealogy. In particular, despite such a high authority enjoyed by the 10th century scholar Abu Hilal Sabi, he disdained the latter's opinion that the Buyid lineage dates back to Bahram Gur. Beruni is perhaps the only Muslim author who allowed himself to cite information discrediting the prevailing idea of Anushirvan as a just king and an impeccable person.

Keywords: Beruni, Khorezm, Jamshid, Zahhak, Anushirvan, books, Sabi, Ibn Khaldun, arabic, farsi, sanskrit.

Сведения об авторе: Юлдошев Абдулло Курбонмаматович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: romish2004@inbox.ru. Телефон: 939914949.

Information about the author: Uldoshev Abdulo Kurbonmamatovich – Tajik national university, candidate of philology, associate professor department of the history of Tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: romish2004@inbox.ru. Phone: 939914949.

ПРИЖИЗНЕННЫЕ ЯЗЫЧЕСКИЕ ОБРЯДЫ У ТАДЖИКОВ

Сафаралиев Б. С.

Челябинский государственный институт культуры

Многие столетия в новогодних обрядах таджиков большую роль играла ива как символ календарного празднества, что было обусловлено широко распространенным культом ее почитания. Однако для изготовления новогодних ритуальных предметов употреблялись не все ее виды, а только «сиехбед» (черная ива).

Самые ранние сведения об иве - ритуальном предмете, фигурирующем в новогоднем обряде иранцев, сообщает автор второй половины IX в. Муса-Ибн-Иса аль-Кисрави в своем описании празднования Нового года - Навруза в до мусульманском Сасанидском Иране. Он пишет, что «на серебряном новогоднем столе (поставленном перед царем во время новогоднего приема) ... посередине его клали семь ветвей деревьев, по которым и по именам которых предсказывали и вид которых считали хорошим знаком, как-то: ива, маслина, айва, граната, срезанные в один, два и три сустава» [9, с. 88]. Упоминание ивы на первом месте этого текста говорит об особом почтении к ней. Оно сохранилось до настоящего времени. Так, на Памире она символизирует очищение дома в новогодний праздник, получение в наступающем году хорошего урожая. А девочки и девушки вплетали в свои косы ветви ивы, иногда даже спали с ними в первую новогоднюю ночь, а также изготавливали из мягких кожиц ивы имитации различных женских украшений: ожерелья на грудь, серьги и т.п. [11, с. 18].

Обычаи и обряды, связанные с почитанием ивы (вербы), известны и у некоторых других народов, в частности в календарных обрядах среднеазиатских евреев, говорящих в домашнем быту на таджикском диалекте, хотя они и относятся к переднеазиатскому ареалу. В осеннем празднике урожая евреев - «кущи»,

или «сукко», или «суккот» («шалаш») ива играла важную роль. Праздник сопровождался процессией верующих, державших в руках ее ветви с листьями. По окончании процессии начинался обряд сбивания листьев с веток, для чего ветками ударяли об пол. Этот обряд назывался «молотьба листьев» [10, с. 38-41]. В таджикском обиходе это выступало под названием «бедбандои» («обвязывание ветвями ивы»). Праздник отмечался в последнем месяце древнееврейского лунного календаря, конце сентября - начале октября и длился 8 дней. В течение этих дней предписывалось жить в шатрах под открытым небом, на хорошем, чистом месте во дворе. Дверной проем обрамляли густой гирляндой из ветвей ивы.

Основная специфика этого древнего земледельческого праздника заключалась в том, что лицам обоего пола старше 9 лет все восемь дней надлежало жить, питаться и спать в шатре под ивовой крышей.

Особый интерес представляет приготовление специальных ритуальных кушаний таджиков при проведении семейных праздников и торжественных дней, описанный Н. Н. Ершовым, М. А. Хамиджановой, И. Мухитдиновым [7, с. 225-227]. Так, на седьмой день жизни новорожденного пекли лепешки «гирдача» (кругленькая). Из принесенных пришедшими родственниками и соседями продуктов варили вечером кушанье «гандумбог» - ритуальную кашу из дробленой пшеницы, гороха и фасоли. Когда у ребенка появлялся первый зуб, варили суп из дробленой пшеницы (кошк), клецки с молоком - (умачи башир), пекли кульча и жарили орзук (сладкое мучное изделие), а для детей жарили в котле, сбрызгивая соленой водой, пшеницу, горох, кунжутное семя, тыквенные семена, орехи

и абрикосовые ядрышки, смесь которых называется гандумбирьен.

На торжество первой стрижки пекли кулча и чапоты (круглая большая лепешка), готовили халву. В ознаменование первых шагов ребенка резали барана, варили кашу, в которую клали бараньи голову и ноги. Во время свадеб или обряда обрезания пекли чапоты и кулча, жарили орзук, варили суп и готовили плов, а также делали слоеные лепешки кадмол (комол), халву.

Из обрядовой пищи, в первую очередь, нужно отметить чапоты, которые пекли иногда в неограниченном количестве во время поминок или угощений, устраиваемых в память духов предков, а также суп шурбо, сваренный из коровы или быка, который раздавали односельчанам и присутствующим на поминках. На новогодний и религиозные праздники готовили хавло двух сортов: хавлой сурхак (красная халва) и хавлой софедак - (белая халва). Варили и красили куриные яйца, раздавая их в свертках с лепешками и халвой.

На праздник Нового года, а также осенью в Каратегине пекли лепешки из пшеничного солода, называемые суманаки нони. Их готовили еще на праздники Курбана и Рамазана, а также ко дню помещения ребенка в колыбель (гахвора).

Говоря о ритуальных кушаньях, нельзя не упомянуть об очень интересном обычае горных таджиков выпекать из теста к празднику Навруза фигурки горных козлов (нахчирак) [5, с. 250].

Надо отметить своеобразный обычай устройства прижизненных поминок у таджиков. И, прежде всего, следует отдать дань уважения замечательному исследователю-востоковеду М.С. Андрееву, который не только описал этот архаический обычай, но и был его свидетелем на территории Таджикистана конца XIX - начала XX вв.

По мнению М.С. Андреева «Свойственный первобытным народам обычай убивания стариков существовал не так давно еще в Хуфе, а также вообще в

верховьях Пянджа, а может быть, еще не в столь отдаленную эпоху и среди таджиков вообще» [1, с. 209].

Может быть, именно отголосок той эпохи и сквозит в следующем коротком стихотворном отрывке, услышанном М.С. Андреевым в начале века

*«Если жена дожидается до семидесяти лет и
не умерла, то ты ее бей и убей:
Убивать топором женщин - таков
бывает обычай мужчин»* [1, с. 98].

Как вспоминал автор, согласно рассказу хуфтца, среди них еще в 1901 г. ходили предания о том, что в старое время, когда в семье имелись старики и старухи, становившиеся в тягость в силу дряхлости, а запасов пищи оставалось мало, их уводили или уносили в горы, оставляли в каком-нибудь отдаленном, изолированном месте, ставили около них горшочек с небольшим количеством еды, а после этого уходили, оставляя умирать.

То, что подобный обычай оставлять дряхлых стариков умирать, уводя их подальше от глаз семьи, существовал не только в Хуфе, но и в других местах верховья Пянджа, видно из сохранившихся еще воспоминаний, конечно, быстро исчезающих в настоящее время.

На подобные воспоминания автор наткнулся и в Шугнанах, где шугнанцы рассказывали ему, что в старые времена, при правлении собственных самостоятельных правителей (ша, шох), на памяти стариков существовал обычай, по которому ослабевших от старости стариков и старух, не могших двигаться, работать, относили в отдаленное место, известное и теперь под именем Бобы-хор (правильнее, «Боби-хур») - пожирающие стариков, предков), где их оставляли умирать, ставя около них горшок с небольшим количеством еды.

Этот обычай запечатлен также в стихотворном отрывке тех времен:

*Если женщина дожидается до тридцати
лет - лучше ей умереть,
Не следует ей жить и лучше для нее
умереть*

*Где бы ты ее ни увидел, лучше бросить
в нее камнем,
Подобно как гудем (демоническое,
существо), лучше ей огонь на шею»*
[1, с. 101].

Воспоминание о том же самом обычае сохранилось и в народных сказках, но в другом нравственном аспекте было услышано тем же автором.

Был один царь. Однажды ему приснился: пришел к нему какой-то человек и приказал отправиться со своим народом в одну дальнюю страну, а перед отправлением наказал, чтобы убили всех стариков и старух, так как, во-первых, их всех трудно увести с собою, а, кроме того, они все старые, иначе мыслят и для новых дел не годятся. Когда царь приказал перебить всех стариков, их уводили в горы, где, согласно древнему обычаю, убивали в одном определенном месте. У двух братьев был дряхлый старик - отец, которого они очень любили. Взяли они его на спину и понесли в горы в то место, где убивали стариков. В начале дорога шла равниной. Дошли они до одного камня и сели на него, чтобы отдохнуть. Старик плохо видевший, спрашивает, где они находятся. - «Да вот сидим на таком-то камне». - «Да, - сказал отец, - когда я был молод, а отец у меня очень состарился, и когда мы с братьями пошли его отнести на место, где убивают людей, то тоже садились и отдыхали в свое время на этом самом камне. Придет время, и вы состаритесь, и вас понесут ваши сыновья туда же и будут отдыхать на этом же камне». Подумали братья, и им стало жалко старика. И решили они его спрятать и держать так, чтобы никто не видел... Братья сажают отца в сундук и несут потом его в общем путешествии на спине, говоря, что в сундуке спрятаны их вещи и провизия. Старик в силу своей опытности дает советы сыновьям и выводит войско из затруднительного положения, в которое оно попало. Царь допытывается об источнике мудрости обоих братьев,

которые признаются, что советы исходят от сохраненного ими отца. Последнего приводят к царю, и он делает его своим советником. Жестокий закон об убийстве стариков с тех пор был отменен [1, с. 211].

Имеется ряд других вариантов этого предания, также заканчивающихся отменой обряда убивания престарелых. Отразилась его отмена и в поговорках типа: « Нет стариков - нет порядка».

Прижизненные поминки, о которых был начат разговор выше, существовали как пережиток ритуального убийства старых людей.

В имеющейся литературе своеобразный обычай устройства прижизненных поминок отмечается у разных народов [3], в том числе у таджиков. По данным Н.С. Бабаевой [2], М. Рахимова [12] и А.К. Писарчик [13], поминки устраивали сами престарелые или их дети. И это воспринималось как проявление «почета и уважения». В некоторых регионах вместо поминок устраивали обряд прижизненного прочтения по себе всего Корана. В работе Юсуфбековой З. дается подробное описание обряда прижизненных поминок, устраиваемых группой людей, достигших 40-50 летнего возраста. Воспринимались поминки как «призыв к вечности» [19]. Считалось, что душа такого человека после смерти обязательно попадает в рай. Поэтому некоторые старые люди, независимо от пола, в возрасте от 60 до 70 лет и справляли по себе поминки, причем весь ритуал проводили как по действительно умершему («поминки души»). Согласно народным представлениям, все сделанное при жизни самим человеком (атрибуты поминального процесса), увеличивало вероятность его попадания в рай. В свою очередь, душа, попавшая в него, будет покровительствовать оставшимся на земле.

Человек, совершивший прижизненные поминки, пользовался (и пользуется) большим авторитетом, уважением. К его словам прислушивались, наделяя его сверхъестественной силой.

Вначале справляли поминки первого дня, затем седьмого, сорокового и годовые. В этих целях резали жертвенное животное, а также раздавали «хайрот» (милостыню в виде ткани или денег).

Чтобы объяснить генезис обряда прижизненных поминок, необходимо - рассмотреть и обряды «туи Пайгамбари (пророческая свадьба), «оши пайгамбари» (пророческие угощения), «пайгамбароши», «синни пайгамбари» (пророческий возраст) - торжества по поводу достижения возраста, в котором умер пророк Мухаммед (63 года), отмечаемые как мужчинами, так и женщинами. Правда, в отношении последних существовали противоречивые мнения. Одни мужчины считали, что женщины не должны устраивать торжества, так как пророк - мужчина. Другие же говорили, что женщина, достигшая определенного возраста и переставшая менструировать - «ритуально чистая», приравнивается к мужчине, а потому имеет право выполнять обряд. Но все стороны сходились в одном: мужчины и женщины, отметившие «возраст пророка», не должны вести половую жизнь, так как в народном толковании считалось, что «праведник» обязан отказаться от плотских наслаждений. Если же обряд совершала только жена, то она обязана была позволить мужу жениться.

Древние авторы пишут, что представление о пределе жизни было известно многим народам, в том числе и народам Бактрии и Согдианы. Люди, достигшие предела жизни, умерщвлялись, и такой (конец жизни) считался у них счастливейшим [6, с. 141-145]. Бактрийцы и согдийцы выбрасывали старых людей живыми даже на съедение собакам, которых специально держали для этих целей. Массагеты, исседоны доживших до старости людей убивали, а затем варили вместе с мясом убитого скота и съедали [87, с. 79]. Каспии, по сообщению Страбона, доживших до семидесяти лет морили голодом [6, с. 141-145]. По свидетельству Геродота, в индусском племени вадеев

«убивали и съедали всякого захворавшего, чтобы мясо не испортилось», а старцев «торжественно заваливали и приносили в жертву божеству и также съедали» [Там же, с. 146].

В законах Ману говорится, что состарившийся царь должен передать престол сыну, а сам пойти искать смерти [17, с. 403]. Ахеменидский царь, достигнув возраста 52 лет, сходил с престола, «и это была смягченная норма ритуального убийства» [15, с. 73]. В письменных источниках имеются сведения о сохранении до XIX в. пережитка обычая убийства старцев и у других восточных народов: тибетцев [14], народов Сибири, Алтая, Казахстана, Монголии, Японии, Китая [8]. По бурятским преданиям, для 70-летнего старика устраивали пир, во время которого внук клал своему деду в рот кусок бараньего курдюка и заталкивал его длинной костью, отчего старик умирал [14]. На островах Фиджи невозможно было встретить человека старше 40 лет, так как достигших этого возраста убивали [8, с. 42-60].

Все эти данные говорят о том, что возраст ритуального умертвления, по мнению Н.Н. Велецкой, «носил условный характер». Были также и иные признаки существования ритуального убийства у ряда других народов.

Почему же древние убивали старых людей? Безусловно, по мысли Д.К. Зеленина, явление - это стадияльное, характерное для идеологии одного из этапов развития примитивного общества [8, с. 66]. Согласно этой идеологии, душу, или по более раннему представлению - жизненную силу, надо было уловить, пока она не ослабела, надо дать ей жить здоровой в загробном мире, т.е. поглотить, буквально съесть ее еще сильной и крепкой [17, с. 403].

Важно было сохранить не только физические, но и «морально-интеллектуальные» свойства индивида [3, с. 61-62]. Считалось, что в стареющем организме не только тело, но и дух становится

большим, опасным для окружающих [8, с. 49]. Именно в стремлении сохранить в полном расцвете сил дух сородича и коренился обычай умертвления [6, с. 141-145]. Опасным считался тот, кто умер своей смертью. Тем самым он якобы приносил гибель и несчастье своим соплеменникам [328, с. 300-308]. Ритуальное умертвление совершали при появлении первых признаков старости - первый седой волос, выпавший зуб, слабая половая потенция. У женщин время ритуального омертвления наступало, как только она теряла способность деторождения [18, с. 113-114].

Ислам, борющийся против языческих обрядов, не мог примириться со «сверхъестественностью» простого смертного и внес свои коррективы - считать пределом человеческой жизни возраст, в котором умер пророк Мухаммед. Думается, по этой причине и появился обряд «туи пайгамбари» - торжество по поводу достижения 63 лет (мавлуд). В доме одного из верующих собирались женщины (когда отдельно и мужчины) и за угощением читали сказания о рождении пророка Мухаммеда (Мавлуд-ан-Наби). Во время чтения зажигались свечи, и при каждом упоминании имени пророка Мухаммеда все вставали и склонялись в почтительном поклоне.

Таким образом, по словам Н.С. Бабаевой, обычай убийства старых людей коренился в глубокой вере, что это необходимо как для убиваемого, так и для остающихся на земле членов общины. Он считался своего рода «гуманным» актом, так как сохранял -и это было главное в обряде-душу-покровительницу. Только у убитого человека душа пребывала в вечности вместе с душами ранее «обожествленных» предков. Вследствие этих представлений в древности и бытовал описанный обряд убийства стариков. Прижизненные поминки дошли до нас как пережиток этого обряда [2, с. 105].

Безусловно, изживание этого обычая происходило не одновременно и было связано не столько с возможными запретами, сколько с изменением взглядов на старость и старых людей. Полностью он исчез, когда созрело «сознание цены мудрости и опытности», а долгая жизнь стариков стала считаться желательной» [12, с. 113]. Определить же, какой исторический отрезок времени длился процесс отхода от него, пока невозможно. Существующие материалы показывают, что еще в XIX - начале XX в. в отдельных местах он продолжал бытовать. Возможно, что к моменту исламизации в некоторых районах обычай был жив, в других его сменил пережиток в виде прижизненных поминок.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Верховья Аму-Дарьи.- Сталинобад: АН Таджикской ССР, 1953.- 251 с.
2. Бабаева, Н.С. Прижизненные поминки как пережиток ритуального убийства старых людей //Этнография в Таджикистане.- Душанбе: Дониш, 1989.- С. 98-107.
3. Белецкая, Н.Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов.- М., 1978.- Ч. 1.- 235 с.
4. Геродот. История в девяти книгах Т.III/Пер. и прим. Г.А. Стратановского.- Л., 1972.- 600 с.
5. Громбчевский, Б.Л. Доклад о путешествиях в 1889-1890 гг. //Известия Русского географического общества.- Т. 27.- Вып. 2.-1891.-С. 97-118.
6. Древние авторы о Средней Азии (VI в. до н.э. - III в. н.э.): Хрестоматия /Под ред. Л.В. Баженова.- Ташкент, 1940.-170 с.
7. Ершов, Н.Н., Хамиджанова М.А., Мухитдинов И. Пища //Таджики Каратегина и Дарваза,- Душанбе, 1970.- 314 с.

8. Зеленин, Д.К. Обычай «добровольной смерти» у примитивных народов //Сб. памяти В.Г. Богораза- М.-Л., 1937.- С. 47-77.
9. Иностранцев К.А. Сасанидские этюды.- СПб, 1909.- VI, 140 с
10. Калонтаров, Я.И. Пережитки культа Ивы у Среднеазиатских евреев Самарканда // Этнография в Таджикистане.- Душанбе: Дониш, 1989.-210 с.
11. Касымов, Ф.Х. Переход народов Средней Азии к социализму минуя капитализм: Исторический очерк.- Ташкент: Фам, 1979.- 168 с.
12. Литвинский, В.А. Курганы и курумы Западной Ферганы.-М: Наука, 1972.-258 с.
12. Рахимов, М. Обычаи и обряды у таджиков Кулябской области //Изв. АН Таджикской ССР.- Сталинабад, 1953.- № 3.- С. 107-130.
13. Писарчик, А.К. Смерть. Похороны //Таджики Каратегина и Дарваза.- Вып. 3.- Душанбе, 1976.- С. 86-89.
14. Путешествие в Восточные страны Вильгельма де Рубрука.- СПб, 1911.- С. 109.
15. Тревер, К.В. Древнеиранский термин «Рагпа» (К вопросу о социально-возрастных группах) //Известия АН СССР.- СИФ,- Т. 4.-1947.-С. 73.
16. Фрезер, Д. Золотая ветвь.- М.: Полтиздат, 1980.- 831 с.
17. Штернберг Л.Я. Убийство детей и стариков у первобытных народов // Энциклопедический словарь.- СПб.: Брокгауз и Эфрон, 1902.- Т.67.-403 с.
18. Шаревская, Б.И. Старые и новые религии тропической и южной африки.- М.: Наука, 1964.- 387 с.
19. Юсуфбекова, З. Некоторые особенности шугновских погребальных обрядов // Краткое содерж. докл. Среднеаз.-кавказск. чтений.-Л., 1981.- С. 43-49.

ПРИЖИЗНЕННЫЕ ЯЗЫЧЕСКИЕ ОБРЯДЫ У ТАДЖИКОВ

На страницах данной статьи, автором в историческом аспекте рассматриваются некоторые архаические прижизненные языческие обряды, имевшие в быту у таджиков. Анализируются обычаи и обряды, связанные с почитанием ивы (вербы), как символа календарного праздника, как у таджиков, так и у некоторых других народов, специальных ритуальных кушаний таджиков при проведении семейных праздников и торжественных дней, в большинстве связанные с устройством прижизненных поминок. Излагается анализ имеющейся в литературе своеобразный обычаи устройства прижизненных поминок у российских, таджикских и ученых ряда других стран. Также дается подробное описание обряда прижизненных поминок, устраиваемых группой людей, достигших 40-50 летнего возраста. В этом контексте автором также приводиться повествование об обычае обряда убивания престарелых сохранилось в народных сказках. Обобщаются некоторые разновидности обрядовой пищи, которые пекли во время поминок или угощений, устраиваемых в память духов предков и которых раздавали односельчанам и присутствующим на поминках. Особенно подчеркивается алгоритм последовательности совершения прижизненных поминок человека, который пользовался большим авторитетом и уважением, когда проводился процесс обряда «туи Пайгамбари (пророческая свадьба), «оши пайгамбари» (пророческие угощения), «пайгамбароши, «синни пайгамбари» (пророческий возраст) - торжества по поводу достижения возраста, в котором умер пророк Мухаммед (63 года), отмечаемые как мужчинами, так и женщинами. На основе сравнительного анализа, автором излагается типология обычаев устройства прижизненных поминок на примере Массагеты, Исседоны, Каспии, Тибетцев, народов Сибири, Алтая, Казахстана, Монголии, Японии, Китая, бурят, островах Фиджи и ряда других стран и народов, у которых этот обычай «носил условный характер». Были также и иные признаки существования ритуального убийства у ряда других народов, обосновывая

тем, что - это стадияльное, характерное для идеологии одного из этапов развития примитивного общества.

Ключевые слова: прижизненные языческие обряды, таджики, праздники, старцы, прижизненные поминки, суманак, красная и белая халва.

БАЪЗЕ МАРОСИМИ БОЗМОНДАИ ДАВРОНИ БОСТОН ДАР БАЙНИ ТОЧИКОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф аз ҷиҳати таърихӣ баъзе маросими бутпарастонаи қадимаро, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи тоҷикон воқеаҳои маҷрӯҳанд, мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф баъзе расму оинҳоро, аз ҷумла вобаста ба эҳтироми дарахти бед, оинҳои рамзи идҳои тақвимиғашта, омода намудани таомҳои махсуси маросимӣ ҳангоми баргузори таомулоҳои оилавӣ рӯзиҳои ид ва таърихи бисёре аз маросими ёдбуди дар байни тоҷикон ва дигар халқиятҳои ҳамҷавор мондари ба риштаи таҳқиқ қашидааст. Ў ба таври умумӣ маълумоти мавҷудаи адабиётҳоро оид ба урфу одатҳои хос ва маросими ёдбуди аз он замон боқимондари, ки олимони руси тоҷик ва дигар миллатҳо зикр қардаанд, таҳлил намудааст. Инчунин, оид ба маросими ёдбуди бозмондае, ки аз тарафи як гурӯҳ одамони синну солшон 40-50 тартиб дода шудааст, маълумоти муфасссал додааст. Дар ин замина муаллиф низ аз тарафи худ дар бораи одатҳои маросиме, ки ба қатл расонидани пиронсолонро талқин мекунанд дар афсонаҳои халқӣ боз мондаанд, нақл мекунад. Муаллиф андешаҳои худро оид ба таомҳои гуногуни маросиме, ки дар вақти маросими ёдбуди омода қарда мешаванд ва ҳада қардани тухфаҳо ба хоҷири арвоҳи гузаштагон ба ҳамдеҳагон ва иштирокдорони маросимро ҷамъбаст намудааст. Махсусан оид ба маросиме, ки дар вақти зинда будани одамони аз эътибори бузург бархӯрдори соҳибэҳтиромбуда баргузор меқарданд, ба монанди “тӯи пайғамбарӣ”, “оши пайғамбарӣ”, “пайғамбарошӣ”, “сини пайғамбарӣ” таъкид намуда, тарзи раванди баргузори онҳоро қайд мекунад. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ муаллиф урфу одатҳои бозмондари дар мисоли урфу одатҳои массагетҳо, исседонҳо, ҳазарҳо, тибетҳо, бурятҳо, халқҳои Сибир, Олтой, Қазоқистон, Муғулистон, Чопон, Чин, Ҷазираҳои Фиджи ва дигар кишварҳои миллатҳои, ки дар онҳо “аломатҳои шартӣ”-и ин одатҳо дида мешаванд, таҳлилу баррасӣ қардааст. Инчунин, нишонаҳои дигари мавҷудияти куштори маросимӣ дар байни як қатор халқҳои дигар вуҷуд доштанд, ки ин марҳила ба марҳила хоси идеологияи яке аз давраҳои рушди ҷомеаи ибтидоӣ мебошад.

Қалидвожаҳо: маросими бозмондаи даврони бутпарастӣ, тоҷикон, идҳо, пиронсолон, ёдбудо, суманак, халваи сурх ва сафед.

LIFE - LONG PAGAN RITES IN TAJIKS

In the pages of this article, the author in the historical aspect examines some archaic life-long pagan rites that were in everyday life for tajiks. The customs and rituals associated with the veneration of the eve (verba) are analyzed, as a symbol of the calendar celebration of both tajiks and some other peoples, special ritual meals of Tajiks during family holidays and solemn days, most associated with the device of lifetime commemorations. The analysis of the original custom of life-time remembrance sat-downs in both Russian and Tajik scientists is presented. It also gives a detailed description of the rite of lifetime remembrances arranged by a group of people who have reached the age of 40-50. In this context, the author also cited the story of the custom of killing the elderly preserved in folk tales. Some varieties of ceremonial food, which were baked during funerals or treats, arranged in memory of the spirits of ancestors and which were distributed to

villagers and those present at the wake. Particularly emphasized is the algorithm of consistency committed by a lifetime commemoration of a man who enjoyed great authority and respect when the process of the rite of «Tui Pigambari (prophetic wedding), «osp ipegambari» (prophetic treats), «payambaroshi», «shinni paygambari» (prophetic age) - celebrations about the age of the prophet Muhammad (63 years) - celebrations about the age of death, as men died. On the basis of comparative analysis, the author outlines the typology of the custom of the device of lifetime remembrances on the example of Massageta, Issadon, The Caspian Sea, Tibetans, peoples of Siberia, Altai, Kazakhstan, Mongolia, Japan, China, Buryat, Islands of Fiji and a number of other countries and peoples, whose custom «was conditional». There were also other signs of ritual killing among a number of other peoples, justifying the fact that it is a stage, characteristic of the ideology of one of the stages of the development of primitive society.

Keywords: life-long pagan rites, tajiks, holidays, elders, life-long memorials, sumanak, red and white halva.

Сведения об авторе: Сафаралиев Бозор Сафаралиевич - Челябинский государственный институт культуры, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности. Адрес: 454091 г. Челябинск, ул. Орджоникидзе, 36 А. E-mail: bo-zorsafaraliev@mail.ru

Information about the author: Safaraliev Bozor Safaralievich - Chelyabinsk state Institute of culture, doctor of pedagogical sciences, professor of the Department of social and cultural activities. Address: 454091 Chelyabinsk, st. Ordzhonikidze, 36 A. E-mail: bozorsafaraliev @ mail.ru

О НЕКОТОРЫХ ОБЩИХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

Нумонова Г.

ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств
имени Мирзо Турсунзаде»

Как известно, развитие человеческого потенциала является приоритетной целью и главной мерой успеха в деятельности любого государства. Наличие действенной социальной системы предоставляет ее членам широкие возможности, творческой самореализации. Одним из важнейших элементов этой системы выступает право граждан на образование. Возможность получения качественного образования, соответствующего потребностям общества и личности, выступает серьезным условием человеческого развития. Образование увеличивает способность человека реализовать свои цели, возможности расширять масштабы и спектр социального выбора, обеспечивает адаптацию личности к требованиям окружающего мира [8, с.10].

Образование рассматривается в современном Таджикистане как одна из основных ценностей, без которых невозможно дальнейшее развитие общества. Особо хочется отметить систему образования сферы культуры и искусства. Она представляет собой многофункциональную и сложную структуру. Воздействие этой системы образования на жизнь таджикского общества весьма широко: в дошкольных учреждениях и в общеобразовательной школе начинается процесс формирования личности, индивидуального и общественного сознания людей, продолжающийся далее в системе специализированного профессионального образования. Возрастает роль этой системы как социального института духовного производства личности, повышения её качеств как субъекта общественных отношений. Эта деятельность образовательных учреждений культуры и искусства, выступая своим родом реализацией потребностей общества

и личности в образовательных услугах, нуждается в особой поддержке государства.

Сложившаяся сегодня мировая система образования закладывает контуры глобальной ситуации в 21 веке. С этой точки зрения, образование рассматривается как стратегически важная сфера человеческой жизни. С одной стороны, она признается как главный фактор развития и усиления интеллектуального потенциала нации, ее самостоятельности и международной конкурентоспособности, с другой – как фундаментальное условие осуществления человеком своих гражданских, политических, экономических и культурных прав.

Всесторонняя подготовленность кадров рассматривается сейчас как главное условие готовности общества к освоению новых, в том числе, научно-технических достижений. Затраты на образование выступают как инвестиции на создание долговременно существующего и накапливаемого фонда знаний, навыков и опыта всего населения. Таким образом, чем обширнее инвестиции в человеческий капитал, тем шире осваиваются общепризнанные достижения науки и культуры, тем больше растут объемы выпуска наукоемкой продукции, которая, в конечном счете, изменяет образ жизни населения страны. Формирующийся в процессе нематериального накопления образовательный потенциал населения отражает современное состояние общества.

Происходящие сегодня в Таджикистане глубокие экономические и политические преобразования не могли не затронуть и систему образования сферы культуры и искусства. Они коснулись практически всех ее элементов – содержания образования, методов и форм обучения, приемов

оценки результатов, управленческих структур, финансирования и т. д. Суть происходящих изменений в общих чертах преследует две основные задачи. С одной стороны, сохранить и приумножить те положительные моменты, которые были присущи советской образовательной системе, с другой, ориентировать подготовку на потребности, вытекающие из функционирования нового независимого государства – Республики Таджикистан.

Ключевыми тенденциями развития образования по специальностям культуры и искусства в Таджикистане является адаптация к новым требованиям, порождаемым складывающимся международным рынком труда. При этом процессы, происходящие в таджикском обществе, ставят перед данной образовательной системой новые проблемы. В частности, большое внимание специалистов и широкой общественности привлекает вопрос равного доступа к качественному образованию, особенно высшему.

Исследуя деятельность любого социального института, следует принимать во внимание, что у него имеется как явные функции, т.е. совпадающие с открыто провозглашаемыми целями и задачами, так и латентные, обнаруживающие себя с течением времени в большей или меньшей степени, отличающиеся от декларируемых намерений.

Например, характер реализации социальных функций советской высшей школы в 70-80-е годы XX в. были таковы, что, несмотря на провозглашаемое продвижение к социальной однородности, стирание различий между представителями отдельных категорий населения в доступе к высшему образованию и т. д., нарастали процессы социальной дифференцированности [3, с. 42]. Причем, это проявлялось на разных уровнях и во многих сферах высшего образования. В этом контексте можно выделить следующие аспекты.

Во-первых, как показали данные советского периода, наличествовали заметные различия социально-профессиональных ориентаций внутри студенчества [5, с.130].

Главным дифференцирующим фактором выступали не только особенности первичной социализации, но и специфика, вытекающая из места конкретного вуза, которое он занимал в производственных процессах. Различные виды образования открывали доступ к разнородным видам труда и обеспечивали неодинаковые возможности последующего социального продвижения. Соответственно те или иные вузы и факультеты были нацелены на различные группы и профессионально-квалификационные слои специалистов, пополнение для которых они готовили. Это означало, что реальные различия внутри интеллигенции как бы находили свою «проекцию» в социальных различиях внутри студенчества.

Во-вторых, исследования советского периода фиксировали существенные расхождения в показателях мобильности молодежи и неравенства учебных успехов учащихся, которые имели разное социальное происхождение, что во многом предопределяло их выбор формы или типов среднего образования. Таким образом, социальные источники пополнения студенчества видоизменялись не при отборе контингента в вуз, а уже на более ранних этапах обучения [2, с.26].

В-третьих, особенностью развития высшего образования являлись все более распространяющиеся различия вузов по основным показателям состояния, как кадрового потенциала, так и организации и возможностей учебного процесса и научных исследований, которые отражались на качестве подготовки специалистов. Более того, происходило в определенной мере распределение функции высшего образования между учебными заведениями с различными уровнями образовательных программ. Социологами были сделаны выводы, что сближение социальных групп и сближение разных регионов достигались в большей мере на уровне общего среднего, нежели профессионального (в особенности высшего) образования. Это означало, что общее образование выступало как

один из важнейших факторов социальной интеграции, тогда как профессиональное образование имело более ярко выраженные социально-дифференцирующие функции [5, с. 21; 6, с. 28; 7, с. 32].

Тенденцию возрастания социальной дифференциации в системе высшего образования, связанную с социальной дифференциацией нельзя ославлять без внимания. Особенно это важно в настоящее время. Важно, что именно явления такого рода могут стать для нас определенными проблемами. В этом отношении отметим мысль классика европейской социологии Э. Дюркгейма: «было бы совершенно безболезненно, если бы каждый индивид считал справедливым признание общественным мнением иерархию функций, не признавая в то же самое время справедливым тот способ, как рекрутируются исполнители этих функций» [4, с. 234]. В этом аспекте представляется справедливым понимание Э. Дюркгейма. Оно связано с необходимостью предотвращения такого состояния общества, при котором несоответствие между объективными условиями существования и представлениями людей достигло бы критической величины.

Предупреждение, сделанное Э. Дюркгеймом сто лет назад, очень злободневно. Он писал, что если система регламентации (связываемая им кроме «моральной дисциплины», так же с «социальным принуждением») «держится только по принуждению и привычке, то мир и гармония существуют в обществе лишь по видимости» [4, с. 236].

Приоритеты развития образовательной системы в Таджикистане, в частности, сферы культуры и искусства, должны обеспечить ее целостность и преемственность ступеней в государственных и частных учебно-образовательных учреждениях, восс-танавливать связь образования с национально-культурными традициями [9, с. 144]. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» открывает путь к демократизации управления

школой, к овладению культурным наследием прошлых эпох. В этом контексте важной задачей является приобщение человека к нормам и ценностям культуры, превращение его в полноправного члена общества. Существенным компонентом процесса социализации индивидов выступает обучение человека с целью передачи накопленных знаний и культурных ценностей. Образование характеризуется как относительно самостоятельная система, «функцией которой является систематическое обучение и воспитание членов общества, ориентированное на овладение определенными знаниями (прежде всего научными), идейно-нравственными ценностями, умениями, навыками, нормами поведения, содержание которых определяется социально-экономическим и политическим строем общества, уровнем его материально-технического развития» [5, с. 21].

В контексте сказанного выше отметим следующую проблему – устойчивое равновесие системы образования, которое обусловлено внешними и внутренними факторами. С одной стороны, оно выступает как результат воздействия, давления социальной среды на систему, т. е. внешней детерминации. Действительно, скорость и направление развития содержания, структуры, функции образования меняются при смене экономического уклада, политического режима, под влиянием изменений социальной структуры, социокультурного типа общества. Такого рода детерминации можно считать внешним фактором [1, с. 200].

С другой стороны, устойчивое равновесие может выступать характеристикой социального субъекта, результатом его собственных усилий, его социальной установки на ценность образования, которая выражается в непрерывном использовании индивидами этого социального института для своих жизненных сил. Эту сторону детерминации можно называть внутренней обусловленностью.

Представители различных социальных групп и слоев значительно отличаются по способностям и возможностям использовать в своих интересах систему образования. Первый, внешний фактор, предполагает свойство социального института воспринимать давление социальной среды и функционировать в предложенной социальной ситуации; второй же, внутренний, это способность социального субъекта изменять социальную среду, активно использовать детерминанты образовательного поведения в соответствии с собственными интересами и целями [3, с. 148].

При изучении устойчивости или изменчивости системы образования предметом исследования всякий раз становится характер взаимодействия социального субъекта с окружающей социальной средой. Исследуя характер образовательного поведения личности, социальной группы или всего общества, можно выявить влияние социальных факторов на образовательный путь социального субъекта и степень активности самого социального субъекта в определении и прохождении этого пути. Несомненно, что для успешного функционирования системы образования как социального института нужно оптимальное соотношение внешних и внутренних его детерминантов.

Национальный образовательный потенциал во многом определяет место каждой страны в мировом сообществе, возможности решения актуальных внут-

ренних проблем. На новом судьбоносном историческом этапе развития таджикского общества институт образования должен стать не только важнейшим национальным ресурсом обновления, но и столь же значимым политическим ресурсом государства в его внешней и внутренней политике. Отставание в развитии и, тем более, его свертывание ведет к подрыву качества образования – как общего, так и профессионального, снижению уровня кадрового обеспечения, падению статуса и роли образования в системе культурных и социально-политических институтов общества, а, тем самым, к снижению культурно-образовательного потенциала страны, её независимости, престижа и роли в мировом сообществе.

Происходящие глубокие изменения в Таджикистане, затрагивающие все социальные институты, непосредственным образом отразились на институте образования, в том числе сферы культуры и искусства. Создаваемый рынок труда и новые экономические отношения, демократизация общественной жизни и формирование гражданского общества требуют адекватную реакцию системы общего и профессионального образования на обеспечение необходимого образовательного потенциала, уровня подготовки молодого поколения и качества специалистов, соответствующие новым реалиям времени.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабич, А. М., Егоров Е. В. Экономика и финансирование социально-культурной сферы. – Казань. 1996. -200 стр.
2. Бойко, Л. И. Трансформация функции высшего образования и социальные позиции студенчества // Социологические исследования. – 2002, №3. -26 стр.
3. Высшая школа как фактор изменения социальной структуры социалистического общества. – М.: «Наука» 1978. - 42 стр.
4. Дюркгейм, Э. Самоубийство: Социологический этюд.– М:Мысль, 1994. -205 стр.
5. Колесников, Ю. С. Становление рыночных стандартов поведения студентов // Молодежь 97: надежды и разочарования. – М.: 1997. -21 стр.
6. Молодежь и высшее образование в социалистических странах. – М., 1984.- 28 стр.
7. Трудящаяся молодежь: образование, профессия, мобильность. – М., 1984.-32 стр.
8. Филиппов, Ф. Р. Школа и социальное развитие общества. – М., 1990.-10 стр.
9. Шоисматуллоев, Ш. Поколение в системе образования. – Душанбе, 1998.-144 стр.

О НЕКОТОРЫХ ОБЩИХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются общие тенденции развития системы образования Таджикистана сферы культуры и искусства в контексте проблем ее становления в советский период и на современном этапе. Основное внимание сосредоточено на осмыслении роли данной системы как существенного фактора развития и усиления интеллектуального потенциала таджикского общества, вопросов подготовки кадров в аспекте потребностей современного рынка труда, проблем социальной и профессиональной дифференциации учащихся, как фактора социального выбора, адаптации личности к требованиям окружающего мира. Отмечаются проблемы равного доступа к качественному образованию и социально-экономического положения как существенного условия эффективного развития современной системы национального образования.

Ключевые слова: образование, социальная дифференциация, современный рынок труда, советский период, национально-культурные традиции, потребности общества, равный доступ

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ НИЗОМИ МАЪЛУМОТ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои умумии низоми маълумот дар Тоҷикистон дар соҳаи фарҳанг ва санъат вобаста ба масъалаҳои ташаккули он дар давраи шӯравӣ ва дар марҳилаи имрӯза мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола ба нақши низоми мазкур ҳамчун омили ҷиддии рушди пурзуӯршавии неруи зехнии ҷомеаи тоҷикон, масоили омода кардани кадрҳо вобаста ба талаботи бозори муосир, масъалаҳои вобаста ба тафрикаи иҷтимоӣ ва касбии хонандагон ҳамчун омили интиҳоби иҷтимоӣ, мутобиқшавии шахс ба талаботи муҳити атроф диққати асосӣ дода шудааст. Дар матлаб, инчунин мушкилоти дастрасии баробар ба маълумоти босифат ва вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳамчун шартҳои муҳими рушди самараноки низоми муосири маълумоти миллиматраҳ гардидааст.

Калидвожаҳо: маълумот, тафрикаи иҷтимоӣ, бозори имрӯзаи меҳнат, давраи шӯравӣ, анъанаҳои фарҳанги миллий, талаботи ҷомеа, дастрасии баробар.

ABOUT SOME GENERAL DEVELOPMENT TRENDS EDUCATIONAL SYSTEMS OF TAJIKISTAN

The article examines the general trends in the development of the education system of Tajikistan in the sphere of culture and art in the context of the problems of its formation in the Soviet period and at the present stage. The main attention is focused on understanding the role of this system as a significant factor in the development and strengthening of the intellectual potential of Tajik society, training issues in terms of the needs of the modern labor market, problems of social and professional differentiation of students as a factor of social choice, adaptation of the individual to the requirements of the surrounding world. The problems of equal access to quality education and socio-economic situation are noted as an essential condition for the effective development of the modern system of national education.

Keywords: education, social differentiation, the modern labor market, the Soviet period, national and cultural traditions, the needs of society, equal access.

Сведения об авторе: Нумонова Гулчехра - заведующая кафедрой сценической речи и сценического движения ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», доцент. Адрес: г. Душанбе, улица Хоразми, кв. 9. Тел.: 907-70-10-62

Information about the author: Numonova Gulchehra - candidate of philosophy sciences, head of the department of speech and stage movement, professor of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address – Dushanbe, st. Khorazmi 9, room 6. Phone: 907-70-10-62

НАҚШИ АНДЕШАҲОИ МАОРИФПАРВАРОНАИ НАҚИБХОН ТУҒРАЛ ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Амондуллоев Б. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маорифпарварӣ ҳамчун чараёни сиёсӣ ва фарҳангӣ дар заминаи инқилобҳои буржуазӣ ба вучуд омадааст. Он тақони азиме дар рӯҳияи худшиносии миллатҳои пасобуржуазӣ гузошта, ки то имрӯз арзиши маънавияшро аз даст надодааст. Мафкураи маорифпарварона нахуст дар асрҳои XVII - XVIII дар Аврупои Ғарбӣ ташаккул ёфта, тадриҷан дар аксари манотиқи дунё паҳн гардидааст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ аз он истисно нестанд. Намояндагони маорифпарварӣ баҳри инкишофи илму маориф, барҳам додани монеа ва иллатҳои мавҷудаи ҷамъият, ба низом даровардани қонунгузорӣ ва ғайра кӯшишҳои зиёде ба харҷ додаанд, ки дар бедории шуури миллий ва худшиносии мардум нақши назаррас доранд.

Дар Осиёи Миёна ин чараён дар нимаи дууми асри XIX доман густурд, ки саромади он Аҳмади Дониш аст. Маҳз ӯ бори аввал ғояҳои маорифпарвариро дар ин минтақа тарғиб намуда, тамоми ҳарачу мараҷ ва нобасомониву иллатҳои дар ҷомеа ҷойдоштаро аз камбудии соҳаи маориф ва ба ислоҳ ниёз доштани он донистааст. Нақши ин мутафаккир дар ташаккули тафаккури маорифпарваронаи қариб тамоми маорифпарварони ин минтақа, махсусан дар соҳаи таълиму тарбия, пайгирии низоми нави омӯзиш ва нашри китобу рӯзномаҳои ҷадид равшан ба назар мерасад.

Андешаҳои маорифпарварона дар марказҳои маъмурии Осиёи Миёнаи он замон, аз ҷумла шаҳрҳои Самарқанд, Бухоро, Хева, Хўқанд, Истаравшану Хучанд ва ғайра зуд интишор меёбад ва намояндагони илму адаби ин шаҳрҳо, ба мисли Шоҳин, Васлӣ, Савдо, Возех, Туғрал ва дигарон дар рушду нумӯи ғояҳои маорифпарварӣ хизматҳои зиёде намудаанд. Хусусан, осор ва афкори фалсафӣ,

иҷтимоӣ, сиёсӣ ва таърихӣ намояндагони ин чараёни фалсафӣ дар бедории маънавии мардум таъсири намоён расонидаанд. Фаъолияти шахсиятҳои фавқуззикрро метавон намунаи олии ҷонфидоӣ дар роҳи беҳдошти асолати миллий, дарёфти илму маърифат, огоҳӣ аз илму фарҳанги ҷаҳони мутамаддин, пешрафт, тараққиёт ва раҳой аз зулму истибдод, ватанпарварӣ, арҷгузорӣ ба арзишҳои миллий ва ваҳдати ягонагӣ арзёбӣ намуд, ки огоҳӣ аз он барои имрӯзиён, махсусан аҳли зиё амри зарурӣ мебошад.

Иқдоми мо дар ин мақола як навъ кӯшиши ҷамъовариву таҳлилу баррасии андешаву афкори илмиву иҷтимоӣ ва фалсафиву маорифпарваронаи яке аз симоҳои намоёни чараёни маорифпарварии тоҷик Нақибхони Туғрали Аҳрорӣ буда, ба сифати сарчашма аз асарҳои худӣ ӯ ва таълифоти дигар муҳаққиқон истифода кардем.

Нақибхони Туғрал яке аз суҳанварони бомаҳорату боистеъдод ва рангинҳаёли тоҷик буда, дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX қору эҷод намудааст. Аз осори маҳфузмондааш бармеояд, ки ӯ аз ҷеҳраҳои намоёни ҳаракати маорифпарварии тоҷик буда, аз пайравони Донишу Шоҳин аст ва мероси фикрии ӯ, алаҳусус андешаҳои маорифпарваронааш, то ҳол ба қадри бояду шояд омӯхта нашудаанд ва ба таҳқиқоти вижа ниёз доранд.

Пас аз касби Истиқлолияти давлатӣ таваҷҷуҳи рӯшанфикрону зиёиёни миллат ба мероси фарҳангии аҷлодӣ бештар гардид, ки дар партави сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар аст. Бесабаб набуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади боз ҳам аз наздик

шинос шудан аз авзои зиндагии мардум ва ба истифода додани як қатор иншооти гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳамзамон мусоидат ба беҳдошти шароити иҷтимоии мардум 18-уми октябри соли 2015 ба вилояти Суғд сафари корӣ анҷом доданд, ки аз зодгоҳи Нақибхони Туғрал - ноҳияи Айнӣ оғоз ёфт. Дар ин ноҳия Пешвои миллат дар фазои бошукӯҳу тантанавӣ бо бардоштани парда аз рӯи пайкараи Нақибхон Туғрал Маҷмааи таърихӣ-фарҳангии ин шоири маъруфи тоҷикро, ки ба ифтихори 150 - солагиаш бо эҳтимоми бевоситаи Президенти кишвар бунёд шудааст, ифтитоҳ намуда, ба ҳамдеҳагон ва мухлисони осори пурғановати Туғрал ин воқеаи таърихиро табрику таҳният гуфтанд. Маҷмааи таърихӣ-фарҳангии Нақибхон Туғрал аз оромгоҳи адиб, ғаввора, мучассамаи барқади шоир ва айвони бо усули меъмории миллии кандакоришуда иборат мебошад. Оромгоҳи шоир навсозӣ шуда, бо нақшу нигори миллии, қошиҳо, ғачкорӣ ва кандакорӣ тазйин ёфтааст.

Дар назди Маҷмааи таърихӣ-фарҳангии Туғрал манзили истиқомати шоир, ки бо супориши Ҳукумати мамлакат ҳамчун хона-осорхона пурра азнавсозӣ шудааст, ҷой дорад, ки дар он осори пойбарҷои адиб, либосҳо ва дигар ашёи рӯзгори ӯ нигохдорӣ шуда, осорхонаи дидани барои сокинони кишвару сайёҳони хориҷӣ махсус мешавад.

Агар ба ҳаёти адабии даврони ғаволияти Туғрал таваҷҷуҳ шавад, ба ҳубӣ мушоҳида мегардад, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX вазъияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданият минтақа ниҳоят мураккаб гардида буд. Ин вазъӣ нобасомон махсусан дар қаламрави Аморати Бухоро бо мухтассоташ ҷараён дошт. Дар ибтидои асри XX ҷараёни ҷадидия тавассути пайравонаш ба ин вазъ то андозае таъсир расонида, бо мухтавои ислохотҳои муросокорона ва миллатгароёнаш чун қувваи аксулинқилобӣ ташаккул ёфт. Зеро ин ҷараён тадриҷан бо идеяҳои пантуркиву панислимӣ ва панэронӣ омезиш ёфта, дар осори пайравонаш, ки ба адабиёти феодалии асримиёнагӣ таъя мекарданд,

мазмунӣ буржуазӣ илова намуд. Ба алоқамандон маълум аст, ки “ҳаракати ислохотҳои ҳукумати вақти Россия ва Аморати Бухоро ба ташвиш оварда буд ва боиси таъкибҳои ошқору ниҳон бар зидди ислохотҳои шуда буд” [2, с. 9]. Дар чунин шароит ягона ҷараёни пешқадаму рӯшанфикр, ки рӯҳияи оппозитсионӣ дошт, ҷараёни маорифпарварӣ буд, ки банди тақлиду тамаллуқ ва фасодкорӣҳои пайравони оли манғитро гӯстахан хоста, бебокона зиммдорони вақтро зеро танқиди тезу тунд гирифта, ба роҳи бедорӣ милливу худшиносӣ омму раҳнамун месохт ва ҳавоҳои табодулотӣ нави иҷтимоӣ баҳри инкишофу тараққиёти ҷомеа буд. Осори боқимондаи Савдо, Шохин, Ҳайрат, Туғрал ва дахҳо маорифпарвари дигар, ки дар ин ҷода ҳамфикру пайравони Аҳмад Маҳдуми Дониш буданд, далели гуфтаҳои боло.

Туғрал ҳаёти пур аз шебу фароз, мусибатбор, аммо пурифтихореро паси сар намудааст. Ҳарчанд дар зиндагӣ обрӯву нуфузи зиёде дар байни мардум касб намуда буд, аммо тафсиلى ҳаёту ғаволиятш дар манобеи илмиву адабии қабл аз Айнӣ кам мушоҳида мешавад. Бори аввал доир ба қору ғаволияти Туғрал шоиру адиби асри XIX Мир Сиддиқи Ҳашмат дар “Тазкират-уш-шуаро”, ки дар охири асри XIX ба таъъ расидааст, маълумот дода, ҳамзамон, барҳаёт будани ўро таъкид кардааст [11]. Пас аз ин шоири дигари маъруфи индавраи тоҷик Абдуллоҳҷоаи Абдӣ дар асари “Тазкират-уш-шуаро”-аш, ки соли 1904 дар Бухоро тадвин шуда буд, дар бораи шухрати Туғрал ёд намуда, ўро аз шоирони маъруфи замон ва аз саршиностарин шогирдони Шохин ёд мекунад [12]. Дар тазкираи “Тухфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб”-и Возеҳ намунаи ашъори Туғрал оварда шудааст. Дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам низ, ки тахминан солҳои 1908 ё 1909 китобат шудааст, дар бораи Туғрал бо ҳарорат қайдҳои шуда, ўро ҳамчун суҳанвари мумтоз, соҳиби таъъи баланд зикр намудааст [12]. Устод Садриддин Айнӣ

дар “Намунаи адабиёти тоҷик” дар бораи тарҷимаи ҳоли Туғрал ба таври мухтасар бошад ҳам, аммо возеҳ маълумот додааст [5, с. 409]. Баъдан, адабиётшиносони шинохтаи тоҷик Носирҷон Маъсумӣ ва Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ соли 1961 дар шумораи 12-уми маҷаллаи “Шарқи сурх” (“Садои Шарқ” - и имрӯза) аз ашъори Туғрал чанд намунаеро ба хонанда пешниҳод намуданд, ки ҳамаи сарчашмаҳои мазкур хусусияти филологиву таърихӣ доранд ва онҳо дар туғралшиносии минбаъдаи тоҷик саҳми арзишманд гузоштаанд.

Накибхон соли 1865 дар деҳаи Зосун, ҷамоаи Варзи мунор, тумани Фалғар (ноҳияи Айнии имрӯза) дар хонадони шахси давлатманду бомаърифат, ки аз авлоди Хоча Аҳрори Валӣ ба шумор мерафт, ба дунё омадааст. Аҷдодони ӯ аслан аз Самарқанд будаанд ва чанд насл пештар онҳо аз таъкиби зиммдорони замонашон маҷбуран ба кӯхистони Фалғар паноҳ бурдаанд. Падари Туғрал ба мансаби қозии Фалғар таъйин мешавад ва дар он ҷо бо духтаре оиладор шуда, дар ҳамаи ҷо қазо мекунад [6, с. 219]. Номии шоир Накиб, кунияташ Муҳаммадхон, номи падараш Бобохон ва насабаш Аҳрорист. Дар номи пурраи Туғрал “Аҳрорӣ” ишорат ба ҳамаи силсилаи авлоди Аҳрори Валии маъруфи самарқандист. Худи Туғрал ба ин чунин ишорат дорад:

Мерасад аслам ба Аҳрори Валӣ,

Дудаи ман бошад аз ин дудмон [3, с. 265].

Айёми наврасии адиб дар зодгоҳаш сипарӣ шуда, хату саводи ибтидоиро нахуст аз падараш, ки аз шахсиятҳои маъруф ва бомаърифати замон буд, гирифтааст [1, с. 55]. Дар таълиму тарбияи ӯ нақши падар ва баъдтар бародаронаш Мансурхон, Ҳамзахон ва Ақобирхон хеле муассир будааст. Дар даврони ҷавонӣ бо дастури падараш бо нияти дарёфти бештари илму маърифат озими Самарқанд мешавад. Накибхони Туғрал дар мадрасаи Тиллоқории Самарқанд таҳсили илм намуда, баъдан, як муддат дар мадориси Бухоро низ дониши худро тақмил медиҳад ва аз илмҳои ҳисобу ҳандаса, тиб, фикҳ,

таърих, сарфу наҳви забони арабӣ, маониву баёну балоғат бархӯрдор мегардад. Дар ҳамаи муддат ба омӯхтани забони русӣ низ машғул мешавад.

Туғрал бо маорифпарварону суҳансанҷон ва шахсони бомаърифату ҳунарманди замонаш, аз ҷумла бо Шамсиддин Шохин ва Гулшании Бухорӣ дӯстӣ ва ҳамкорӣ дошта, Шохинро ҳамчун устод қабул доштааст. Мувофиқи нишондоди устод Айни, “Туғрал Шохинро мусоҳиб шудаву худро аз шогирдони ӯ мешуморид. Лекин аз ашъораш маълум мешавад, ки шогирдияш ба Шохин танҳо ба ном аст, танқиду тасҳеҳи ӯро надидааст, зеро агар монанди Туғрал як комилистедод аз мисли Шохин як устоди комил танқиду роҳбарӣ медид, ҳеҷ гоҳ ба ашъораш он қадар хомиҳо, ки ба девони Туғрал дида мешавад, пайдо намешуд” [5, с. 279].

Аммо чун ба маснавии нотамои “Лайлӣ ва Маҷнун” таваҷҷуҳ шавад, мушоҳида мегардад, ки ӯ ба васфи устодаш Шамсиддин Шохин боби махсусе ҷудо намудааст, ки чунин ҳусни оғоз ёфта:

Он к-ӯ ба камол Шамси дин аст,

Бо хотами илм ӯ нигин аст.

Наиштарзане дар рағи маъонӣ,

Ғаввоси ями гуҳарфишонӣ,

Ғанҷури дури ҳадиси рангин,

Дар авҷи ғазалсарой Шохин.

Тасхирнамои ҳисни дониш,

Авранги қабои мулки биниш.

Устоди ману муаллими даҳр,

Мақбули ҷаҳону шӯҳраи шахр [8, с. 12-13].

Агар миёни Туғрал ва Шохин, мувофиқи нишондоди худи Туғрал, муносибати устодиву шогирдӣ ҷой дошта бошад, байни ӯву Гулшанӣ мукотибаву пайванди дӯстӣ ва робитаи эҷодӣ ҷой дошта, ки аз гуфтаҳои хувайдо мешавад. Масалан, Туғрал дар мусаввадае зикр мекунад, ки “...нома ба Гулшанӣ таҳрир ёфт” ва ин рубоиро меорад:

Муддате шуд, ки ёр нома накард,

Рақами анбарин шамома накард.

Ё магар қоғазу мидод надошт,

Ё маро лоиқе ба хома накард?! [8, с. 284].

Инчунин, дар девони ашъори Туғрал газале бо матлаъи:

*Он рӯз ваъдаи ту сар омад, наёмадӣ,
Нахли умед бо самар омад, наёмадӣ*

[8, с.226].

чой дорад, ки ҷавобия ба яке аз ғазалҳои Гулшанист ва ин даъвиго ба исбот мерасонад, ки миёни ин ду суҳанвар робитаи эҷодӣ чой доштааст. Ғайр аз ин, Туғрал дар ду қасидаи мадҳия Гулшаниро самимона тавсиф намуда, ба ӯ баҳои баланд додааст. Масалан, дар қасидае таҳти унвони “Дар мадҳи Гулшанӣ” мефармояд:

*Он, ки ба ҷавғони назм, гӯйи Зи Саъдӣ барад,
В-он, ки ба дониш аз ӯ Бӯъалӣ бекор шуд.*

*Он, ки зи роҳи суҳан фусҳати Саҳбон ишқаст,
В-он, ки ба Ҳассон маро нисбати ӯ ор шуд*

[8, с. 240].

Албатта, Туғрал ин ҷо муҳолиға мекунад ва Гулшаниро дар назм ҳамсони Саъдиву дар дониш аз Сино фузунтар ва дар фасоҳати калом аз Саҳбони Воил қавипанҷатар ва аз нисбат додан ба Ҳассон, ки мадҳи Паёмбари ислом буд, ор медонад. Аммо ба сароҳат муҳаббатӣ эҳтироми хоса доштани ӯ ба Гулшанӣ маълум мегардад.

Туғрал бештар дар Самарқанд зиставу эҷод намудааст. Ба гуфтаи А. Раҷабов, “... усулан тамоми давраи пурбори эҷодӣ дар...Самарқанд ташаккул ва ҷараён гирифтааст” [4, с. 74]. Ӯ яке аз хушраҳои мадраси Тиллоқори ин шаҳро ҳанӯз аз ибтидои таҳсилаш тавассути падари сарватмандаш харида буд ва то соли 1914 он хушра истиқоматгоҳаш будааст. Баъдан, Туғрал барои тақмили дониш ба Бухоро рафта, аз маъруфтарин олимони ҳамондавра сабақ гирифтааст. Вале дар ин давра рафтуомадро бо аҳли диёраш қатъ накарда будааст. Аммо баъдтар ҳол баръакс мешавад. Ба гуфтаи устод Айни, Туғрал «дар охири ҳол обу ҳавои тозаӣ кӯхистонро аз зиндагонии шаъшаадори пурташвиши шаҳро тарҷеҳ карда» [5, с. 278]. Аммо ӯ робитаро бо ҳаммаслакони шаҳриаш низ қатъ намекунад ва онҳоро

ба омӯхтани илму ҳунари замон таблиғ менамояд.

Чунин ҳадс задаанд, ки баъди тақмили илм ба зодгоҳаш бармегардад ва бар хилофи хоҳиши наздикон бо канизаки хонадони падариаш, ки Истам ном доштааст, издивоҷ намуда, нӯҳ сол бо ӯ зиндагӣ мекунад ва бо сабаби бефарзандӣ аз вай ҷудо шуда, бо Муқаддара ном духтаре аз деҳи Сангистон хонадор мешавад.

Сарфи назар аз ташвишҳои рӯзгор, хабардорӣ аз ҳоли дӯстони дуру наздик, мададгорӣ ба ниёзмандон, тарғиби илму маърифату омӯхтани забонҳои мухталиф ва амсоли ин Туғрал ҳеҷ гоҳ аз эҷод канорагирӣ накардааст. Ҳамзамон, дар тӯли умр ӯ аз омӯзиш низ дур нашуда, ба қадри имкон аз улуми роиҷи замонаш меҳост баҳраманда бошад ва дар ин ҷода ранҷу машаққати зиёдеро таҳаммул намудааст ва ба алоқамандонаш ҳамеша тарғиби маърифат менамудааст. Аз дастнависҳои ӯ бармеояд, ки адиб аз фунуни бадеъу балоғату баён, тиббу дорусозӣ, ҳисобу ҳандаса, фикҳу тафсиру ҳадис, таъриху ҳисоби абҷад ва амсоли инҳо баҳраи фаровон бардоштааст. Зеро дар ин дастхатҳо роҳҳои донишҷӯи моҳҳои шамсиву қамарӣ, усулҳои ҷамъу тарғ ва зарбу тақсим, тариқҳои тайёр намудани ҳар гуна нӯшобаҳои табобатӣ, тарзи навиштани ҳуҷҷатҳои расмиву шаръӣ ва монанди инҳо ҳар гуна намунаҳои амалие сабт шудаанд, ки шаҳодат аз огоҳӣ доштани Туғрал аз ин фанҳост. Ғайр аз ин, ӯ аз ҳунариҳои мухталифе, ба мисли бинокорӣ, деҳқонӣ, шатранҷ, хаттотӣ, донишҷӯи лаҳҷаҳои гуногун ба ҳубӣ ошноӣ дошт ва аз ин ҳунароҳо дар ҷодаи тарғиби афкори маорифпарварӣ истифода менамуд.

Аз муҳтавои ашъори Туғрал метавон натиҷагирӣ намуд, ки ӯ аз нуқоти забони модариаш, ҳамзамон аз сарфу наҳву луғати забони арабӣ низ ба дараҷаи баланд огоҳӣ дошт:

*Агар дорӣ ҳаёли хоки пои тавсанаиш будан,
Намо вурди забон “ё лайдани кунту
туроб”-аширо* [7, с. 43].

Инчунин, Туғрал аз урфу одоту забони қавмҳои мухталифи Осиёи Марказӣ хабардор буд ва дар эҷоди наср низ дар радифи Аҳмади Донишу Тошхоҷаи Асирӣ барин абармардони ин давра мақом дошт. Ӯ аз ҳама гуна дасисабозиву миллатгароиҳо ва хурофотпарастихо дур буда, марди озодаву ринд ва дорои хислатҳои наҷиби инсонӣ буд ва роҳи раҳиҳои ҷомеаро аз мушкилоти замон дар омӯзишу маърифат медид.

Адиб дар миёни мардуми камбағали Панҷакенту Фалғар, Мастҷоҳу Истаравшан ва навоҳии Самарқанду Бухоро ҳаводорону дӯстони зиёд дошт ва ҳамчун маорифпарвар рисолати худро дар таблиғи илму маориф медид. Дар миёни ҳамнишастҳои ӯ хунардонду овозхонҳо, шоирону адибон, зиёиёни пешқадам низ буданд, ки Гулханӣ, Лутфӣ, Васлӣ, Масеҳон Тамҳид, Аҳмади Равнақ, Исҳоқ, Қурбӣ, Ҳасратӣ, Муҳаммадқули Тарҷумон, Ашрафи Туҷҷор аз ҷумлаи онҳонд, ки рӯҳияи маорифпарварона дошта, дар нашри девони шоир кумакҳои зиёде низ намудаанд.

Туғрал аз муҳити шахр ва нобаробаробарии назарраси иҷтимоӣ дилгир шуда, як муддат дар деҳаи Зосун ба деҳқониву чорводорӣ машғул мешавад. Дар ин давра лирика бештар таваҷҷуҳи ӯро ба худ ҷалб намудааст. Мувофиқи навиштаи Н. Маъсумӣ, “Шоир ба зиддиятҳо ва муборизаҳои дохиливу хориҷии замони худ сарфаҳм нарафта, худро ба олами ишқ мезанад ва онро мақсуду мароми худ мешуморад. Ба фикри ӯ, “ҷуз ишқ ба олам ҳама авҳомӣ ҳаёл аст”” [3, с. 27]. Дар ин миён Инқилоби Октябр дар Русия ва қаламрави Генерал-губернатории Туркистон ғалаба кард ва авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ранги дигар гирифт. Тағйироти ҷиддии сиёсӣ иқтисодиву фарҳангии дар он замон рӯйдода барои ташаккули афкори ба замон мувофиқи сиёсӣ-иҷтимоӣ муассир буда, дар осори Туғрал низ равшан мушоҳида мешавад. Ин адиби пухтакору ҷаҳондида баробари тағйироти низомӣ идорӣ дар водии Зарафшон ба хидмати ҳукумати нав мепардозад. Шоир дар

миёни муаллимону талабагонии мактабҳои навташкили давлати нав суҳанронӣ карда, онҳоро ба омӯхтан ва андӯхтани илму дониш таблиғ менамояд.

Ӯ солҳои 1918-1919 аскарони сурхро ҳамроҳӣ ва роҳбаладӣ мекунад. Борҳо онҳоро дар хонааш ҷой дода, дар озода намудани ҷандин деҳа аз дасти босмачиён ғайилона ширкат варзидааст. Дар рафти яке аз муҳорибаҳо, ки барои ишғоли деҳаи Вешаб сурат мегирифт, аскарони сурх муваффақ нашуда, шикаст меҳӯранд ва Туғрал ба тухмати ноҳақ гирифта шуда, 28-уми июни соли 1919 дар деҳаи Сангистони ноҳияи Фалғар аз дасти аскарони сурх кушта мешавад. Ба марги ин ҷеҳраи шинохта шоирону эътиқодмандони ӯ қитъаву марсияҳо сурудаанд. Аз ҷумла, Файёзи Хучандӣ фармудааст:

*Дуболо шуд зи саҳбон шаҳодат,
Ба базми ҷовидонӣ кайфи Туғрал.
Хирад фармуд бо Файёз, баргӯ,
Ба таърихи вафоташ: “ҳайфи Туғрал”*

[8, с. 17].

Ибораи “ҳайфи Туғрал” аз рӯйи ҳисоби абҷад, ки дар адабиёти асримиёнагӣ мавқеи намоён касб намуда буд ва то ба ҳукумати шӯравӣ тобеъ шудани Осиёи Миёна дар ин минтақа мавриди истифодаи васеи адибону шоирон қарор дошт, ба соли 1337 ҳиҷрӣ баробар аст, ки мутобиқи солшумории мелодӣ ба соли 1919 рост меояд.

Шоири дигаре бо таҳаллуси Хилъат ба кушта шудани Туғрал ишорат карда, таърихи вафоти ӯро ҳам ба солшумории мелодӣ (1919), ҳам ба солшумории ҳиҷрӣ (1337) чунин ба риштаи назм кашида:

*Ба соли қатли Туғрал гуфт Хилъат,
Зи ҷап бинвис нӯздаҳ боз нӯздаҳ.
Агар хоҳӣ, ки оӣ соли ҳиҷрӣ,
Беҳ аст аз рост ҳафту сеу сездҳ* [8, с. 17].

Аз рӯйи нишондоди муҳаққиқон, Туғрал аз худ осори зиёди гуногунжанру мухталифулмавзӯ ба мерос гузоштааст, ки на ҳамааш то имрӯз дастрас аст. Нахустин маротиба девони ӯ дар матбааи Когони Бухоро бо кӯшишу дастгирии

алоқамандонаш соли 1916 нашр шудааст. Ин девон аз 303 ғазал, 9 мухаммас, 3 мусаддас, 8 қасида, як мустазод, як тарҷеъбанд ва ду маснавӣ, тахти унвонҳои «Соқинома» ва «Наврӯзнама» иборат буда, дар маҷмӯъ аз 7385 мисраъ иборат аст. Баъдан, аз Туғрал якчанд асари дигар, аз қабилӣ маснавӣ, қасида, ғазал, мусаммат, рубоӣ ва фард низ дарёфт гардидаанд.

Бештари эҷодиёти Туғрал дар пайравии адибе тадвин шудааст. Аз ҷумла, дар пайравии «Лайливу Мачнун»-и Шохин, ки аксари ин маснавиро аз ёд медонист, достони «Лайливу Мачнун»-и худро офарид, ки аз сабаби марғи муқаддас нотаом монд ва аз 219 байт иборат аст. Ин асари Туғрал дар адабиёти классикии тоҷик охири намунаи «Лайливу Мачнун» мебошад, ки дорои арзиши баланди адабист ва дар он андешаҳои маорифпарваронаи адиб низ ироа шудаанд.

Нақши аҳли хунари Самарқанд дар ташаккули чехраи илмиву адабии Туғрал ниҳоят бузург аст. Зеро хунармандоне, ба мисли Раҳими Танбӯрӣ, Ҳоҷӣ Абдулазиз, Илёси Танбӯрӣ ва дигар намоёндагони мактаби классикии ин шаҳри бостонӣ ба ашъори Туғрал оҳанг баста, дар маҳфили хосу ом онро ба сомон мешунавониданд, ки бешак, дар муаррифӣ намудани ин адиб нақши назаррас доранд. Дар даврони фаъолияти Туғрал намоёндагони адабии Самарқанд танҳо ба суннати пешинаи адабӣ таъна накарда, дар иртибот бо талаботи замон тозакориҳои хунариро низ ривож медоданд ва дар маҳфилҳои адабӣ онҳоро таҳлилу баррасӣ мекарданд, ҳатто дар нашрияҳо низ гузориш атрофи ин маҳфил ҷоп мешуд. Маъруфтарин чехраҳои ин маҳфилҳо Туғрал, Аҳмадхоҷаи Васлӣ, Сипандӣ, Хилъат, Тӯракул Зеҳнӣ, Гулханӣ, Ҳасратӣ, Бехбудӣ, Малехо, Равнақ ва ҳаммаслакони онҳо буданд, ки бисёр меҳостанд мардуми диёрашон ба илми замонавӣ рӯ оранд ва тавассути пора намудани завлонаҳои ҷаҳл ҳалқаи ғуломиро низ фурӯ пошанду ҳамқадами замон гарданд. Бо ибтиқори ҷунин сарсупурдагони илму фарҳанг дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX дар Самарқанд макотиби

наве ба вучуд омаданд, ки дар ташаккули маорифу марокizzi фарҳангии минбаъдаи тоҷик нақши назаррас гузоштаанд.

Туғрал бештар фикрашро тавассути рамзу киноёт ва истиораҳои сарбаста баён мекунад. Истифодаи образҳои мураккаби маҷозӣ, ба мисли киноя ва истиораҳои ҷигил гоҳо ба сарбастамаъноиву душворфаҳмӣ боис мешаванд ва аз ин рӯ, дарки афкори маорифпарваронааш каме мушкилтар аст. Ин ҳолатро Туғрал дар осораи муқаррарӣ меҳисобад ва даъвои он дорад, ки навиштаҳояш аз маонии нозук саршор аст ва танҳо касе ба онҳо дастрасӣ дорад, ки ба моҳияти гуфтаҳои Бедил сарфаҳм меравад:

*Уқдаҳои мушкили рамзу киноёти маро,
Фаҳмад он доно, ки ҳалли Булмаъонӣ*

*мекунад
[8, с. 125].*

Ё дар ҷойи дигар ба сермаъноиву пӯшидагии рамузи гуфтораш ишора мекунад:

Аз рамузи гуфтаи ман сарсарӣ нагирон

гузаши,

Ғайри мазмун аз каломам ҳар чӣ фаҳмӣ

ботил аст [8, с. 173].

Аммо Туғрал, сарфи назар аз кӯшишҳои сарбастабәёнӣ аз муқаллидони соданависи Бедил ба шумор меравад ва мунавварфикриаш мушаххас асту кушодани моҳияти афкори баённамудааш ба ҳадди Бедил нест. Устод Айнӣ дар асорати сабки бедилӣ мондани ўро малеҳ нақд мегирад: “Туғрал муқаллиди Бедил аст, лекин мисли бисёртарини муқаллидони Бедил дар ин пайравӣ ҳеҷ муваффақ нашудааст. Истеъдоди Туғрал бисёр комил ва ҳаёлаш мустаъиди болоравӣ буд. Агар таъби худро дар асорати тақлиди Бедил намеандохт ва ҳам ба ҳаққи худ бисёр некбин намебуд, аз саромадони замони худ шуданаш муҳаққақ буд” [5, с. 278].

“Ба ҳаққи худ бисёр некбин намебуд” гуфтани устод Айнӣ ишорат ба баъзе худҳимояткуниҳои Туғрал, ки аз бадхоҳону муғризон намуда, дар натиҷа ба

худтаърифкунӣ расидааст ва ба ҳусни назми дилписандаш ва тафаккури фалсафиаш лакнат ворид намудааст. Масалан, ӯ ба ҷавоби нотавонбиниву бадгӯии бархе шоиртарошони муосираш гуфтааст:

*Навбаҳори эҷодам, равнақи ҳамал дорам,
Ҳамчу гулбуни маънӣ гунча дар бағал дорам.
Поймоли дунонам гар зи пасти толеъ,
Аз баландии ҳиммат маснади Зухал дорам*
[3, с. 144].

Бебаҳс, Туғрал дар пайравии Бедил эҷод намудааст, аммо нодида гирифтани нашоҷад, ки диди сиёсиву эътирози иҷтимоии адиб, ки тазодҳои давраашро таҷассум мекунад, муҳтассоте доранд, ки аз қолиби тақлиди суннатӣ фарохтар меравад. Худ моҳиятан ба ин масъала ишорат мекунад:

*Роҳест зи тақлид, ки дар боғи ҳақиқат,
Ёд аз равиши кабк диҳад ҷилваи зоғаш.
Туғрал ба ҷаҳоне надиҳам мисраи Бедил,
“Хуришед на ҷинсест, ки ҷӯй ба чароғаш”*
[8, с. 163].

Дар эҷодиёти Туғрал бадбахтихову иллатҳо, сабаби мусибатҳо, истисмори рӯзафзуни мардуми бенаво, аз ҷониби зиммдорони вақт ва намоёндогони расмии дину судхӯрони маҳаллӣ тороҷ гардидани моли заҳматкашон, бетаваҷҷуҳии омма ба

омӯзиши илму маърифат ва амсоли инҳо равшан ифода нашуда бошанд ҳам, ба таври умумӣ ба ин масоил ишороте дорад, ки аз онҳо роиҳаи маорифпарварӣ меояд. Масалан:

*Эй дода ба бод умр аз нодонӣ,
Ту қимати умри хеш кай медонӣ?!
Фардо, ки ба зерӣ хок танҳо монӣ,
Гӯйи, ки қунам тавба, вале нагвонӣ!*
[9, с. 428].

Туғрал ба наср низ рағбати беандоза доштааст, аммо насри ӯ, мутаассифона, ханӯз манзури алоқамандон нагардидааст. Насри бадеӣ дар нимаи дуюми асри XIX бештар бо унсурҳои фалсафӣ ва таърихӣ раванқ ёфт [12, с. 314]. Мувофиқи нишондоди як идда муҳаққиқон, ӯ «Боғистон» ном асари манзуму мансури фалсафию ахлоқӣ низ дар охириҳои умр дар пайравии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ навиштааст, аммо, мутаассифона, ин асар ва як қатор шеърҳои, ки дар ин давра эҷод гардидаанд, то ҳол дастрас нестанд.

Хуллас, афкори маорифпарваронаи Туғрали Аҳрорӣ дар осори мавҷудааш баъзан тариқи рамзу киноёт, гоҳо тавассути санъатҳои бадеӣ, даме бебокона сарех мушоҳида мешавад ва ба хоҳири рӯшантар намудани ин арзишҳо ба таҳқиқу таҳлили бештар ниёзманд аст.

АДАБИЁТ:

1. Икромов, С. Сухантiroзи бӯстони хушгуфторӣ // Маводи ҳамоиши илмӣ “Нақибхон Туғрал ва муҳити адабиву илмӣ нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX”. - Хучанд: Меъроҷ, 2015. - 272с.
2. Кароматулло, Олимов. Вазъи иҷтимоиву сиёсии замон ва инъикоси баъзе лаҳзаҳои он дар ашъори Нақибхон Туғрал// Ҷойгоҳи Нақибхон Туғрал дар адабиёти тоҷик (Маводи конференсияи илмӣ байналмилалӣ ба ифтихори 150 - солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ). - Душанбе, 2015. - 424с.
3. Маъсумӣ, Н. Туғрал. Мунтахаботи ашъор. –Душанбе, 1964. - 365 с.
4. Раҷабов, А. Нақши муҳити ҳунарии Самарқанд дар ташаккули шахсияти Туғрали Аҳрорӣ // Ҷойгоҳи Туғрали Аҳрорӣ дар адабиёти тоҷик (Маводи конференсияи илмӣ байналмилалӣ ба ифтихори 150 - солагии Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ). - Душанбе: Дониш, 2015. - 424 с.
5. Садриддин, Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. - М., 1926. - 488 с.
6. Суханварони сайқали рӯйи замин. Тартибдихандагон: Т. Зеҳнӣ ва С. Саъдиев. -Душанбе: Ирфон, 1973. - 248 с.
7. Туғрал, Аҳрорӣ. Гиёҳи меҳр. Мунтахаби ашъор - Душанбе: Ирфон, 1986. -265с.
8. Туғрал, Аҳрорӣ. Корвони муҳаббат. - Душанбе: Ирфон, 1990. - 288 с.

9. Туғрал, Ахрорӣ. Навои кибриӣ. Куллии ашъор. - Душанбе: Адиб, 2014. - С. 428.
10. Ҳодизода, Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI - XIX ва ибтидои асри XX). - Душанбе: Маориф, 1988.- 364с.
11. <http://www.dslib.net> (санаи мурочиат 25-09-2020)
12. <http://cheloveknauka.com> (санаи мурочиат 11-10-2020)

НАҚШИ АНДЕШАҲОИ МАОРИФПАРВАРОНАИ НАҚИБХОН ТУҒРАЛ ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Дар мақола аз ҷониби муаллиф як навъ кӯшиши ҷамъовариву таҳлили андешаву афкори илмиву иҷтимоӣ ва фалсафию маорифпарваронаи яке аз симоҳои намоёни ҷараёни маорифпарварии тоҷик Нақибхон Туғрали Ахрорӣ сурат гирифта, паҳлуҳои мухталифи афкори маорифпарваронааш баррасӣ гардида, ба сифати сарчашма аз асарҳои худӣ ӯ ва таълифоти дигар муҳаққиқон истифода шудааст. Зикр мешавад, ки Нақибхон Туғрал яке аз суҳанварони бомаҳорату боистеъдод ва рангинҳаёли тоҷик буда, дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX қору эҷод намудааст. Аз осори маҳфузмондааш бармеояд, ки ӯ аз ҷеҳраҳои намоёни ҳаракати маорифпарварии тоҷик буда, аз пайравони Донишу Шохин аст ва мероси фикрии ӯ, алаҳхусус андешаҳои маорифпарваронааш, то ҳол ба қадри бояду шояд омӯхта нашудаанд ва ба таҳқиқоти вижа ниёз доранд. Туғрал илова ба ашъори гуногунжанр ба наср низ рағбати беандоза доштааст, аммо насри ӯ, мутаассифона, аз сабаби он ки то ҳол дастрас нест, ҳанӯз манзури алоқамандон нагардидааст. Мувофиқи нишондоди як идда муҳаққиқон, ӯ «Богистон» ном асари манзуму мансури фалсафию ахлоқӣ низ дар охири умр дар пайравии «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ навиштааст, аммо, мутаассифона, ин асар ва як қатор шеърҳои, ки дар ин давра эҷод гардидаанд, дар ғирудори замон аз байн рафтаанд. Ба ҳар навъ, афкори маорифпарваронаи Туғрали Ахрорӣ дар осори мавҷудааш баъзан тариқи рамзу киноёт, гоҳо тавассути санъатҳои бадеӣ, даме бебоқона сарех ва гоҳо пардапӯш баён мешаванд ва ба хоҳири рӯшантар намудани онҳо ба таҳқиқу таҳлили бештар ниёз доранд.

Калидвожаҳо: маорифпарварӣ, фарҳанг, маънавият, ҷомеа, сиёсат, ахлоқ, илм, мактабу маориф, ислоҳ, танқид, ҷадидия.

РОЛЬ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ИДЕЙ НАКИБХОНА ТУГРАЛА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ

В статье автором предпринята попытка собрать и проанализировать научные, социальные, философские и просветительские идеи одного из выдающихся деятелей таджикского просветительского движения Накибхона Туграла Ахрори. Анализированы различные аспекты просветительских идей Накибхона и в качестве источника использованы его собственные работы и работы других исследователей. Отмечается, что Накибхон Туграл был одним из самых талантливых и незаурядных таджикских литераторов и жил и творил в конце XIX - начале XX веков. Его сохранившееся литературное наследие свидетельствует о том, что он был одним из видных деятелей таджикского просветительского движения, последователем Дониша и Шахина, однако его наследие, особенно его просветительские идеи, все еще недостаточно изучены и нуждаются в научном осмыслении. Помимо стихов разных жанров, Туграл интересовался еще и прозой, но его проза, к сожалению, еще не известна широкой публике, так как она еще не доступна. По мнению некоторых исследователей, Накибхон Туграл также написал философско-нравственное произведение под названием «Богистон» в конце своей жизни, в подражание «Гулистон»-у Саади Шерози,

но, к сожалению, это произведение и ряд его стихотворений, написанных в этот период, не сохранились до наших дней. В любом случае просветительские идеи Туграла Ахрори в его сохранившихся произведениях иногда выражаются через символизм и аллегорию, иногда через художественные приемы, иногда смело и открыто, а иногда завуалированно. На наш взгляд, для прояснения этих идей видного литератора необходимо провести подробное научное исследование и анализ.

Ключевые слова: просветительство, культура, духовность, общество, политика, этика, наука, школа, образование, реформа, критика, джадидизм.

ROLE OF EDUCATIONAL IDEAS OF NAKIBKHAN TUGRAL IN FORMATION OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS

In the article, the author attempts to collect and analyze the scientific, social, philosophical and enlightenment ideas of one of the prominent figures of the Tajik enlightenment movement Naqibkhon Tughral Ahrori. Various aspects of Naqibkhon's enlightenment ideas are analyzed and his own works and the works of other researchers are used as a source. It is noted that Naqibkhon Tughral was one of the most talented and outstanding Tajik writers and lived and worked in the late 19th - early 20th centuries. His preserved literary heritage shows that he was one of the prominent figures of the Tajik enlightenment movement, a follower of Donish and Shohin, but his works, especially his enlightenment ideas, are still insufficiently studied. In addition to poems of different genres, Tughral was also interested in prose, but his prose, unfortunately, is not yet known to the public, since it is not yet available. According to some researchers, Naqibkhon Tughral also wrote a philosophical and moral work called "Boghiston" at the end of his life, in imitation of "Guliston" by Saadi Shirazi, but, unfortunately, this work and a number of his poems written during this period, have not survived to this day. In any case, the enlightenment ideas of Tughral Ahrori in his surviving works are sometimes expressed through symbolism and allegory, sometimes through art techniques, sometimes boldly and openly, and sometimes veiled. In our opinion, in order to clarify these ideas of the prominent writer, it is necessary to conduct a detailed scientific research and analysis.

Key words: enlightenment, culture, spirituality, society, politics, ethics, science, school, education, reform, criticism, Jadidism.

Сведения об авторе: Амондуллоев Бегмурод Саломатуллоевич – Таджикский национальный университет, кандидат философских наук, дотсент кафедры истории философии и социальной философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail- Amoni79@mail.ru. Телефон: +992 93-534-34-60

Information about the author: Amondulloev Begmurod Salomatulloevich - Tajik national university, candidate of philosophical sciences, assistant of the department of history of philosophy and social philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. E-mail: Amoni79@mail.ru. Phone: +992 93-534-34-60

РУШДИ МУСИҚИИ ШАШМАҚОМ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Зарипов Х. С.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли 29 соли мавҷудияти худ ба рушди соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳусусан барои боз ҳам баланд бардоштани нақши фарҳангу мусиқии миллии тоҷик, аз қабилӣ жанрҳои қадимаи Шашмақом ва Фалак дар ҷомеа тақони хеле бузург бахшид. Дар ин давра Тоҷикистони соҳибистиқлоли мо дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат, бахусус дар соҳаҳои фарҳанг ва санъат ба дастовардҳои назаррас ноил гардид, ки дар ҳаҷми як мақола ҳамаи онҳоро ба риштаи таҳлил кашидан аз имкон берун аст. Бинобар ин, дар ин мақола асосан перомунӣ нодиртарин ва қадимтарин жанри сарояндагӣ, аниқтараш шашмақомсароӣ андешаронӣ мешавад, ки он таърихи тӯлонии ҷандинасра дошта, ба шарофати сиёсати дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақоми давлатӣ гирифта дубора эҳё шуд.

Мақоми давлатӣ гирифтани мусиқии Шашмақом аз ҷумлаи дастовардҳои муҳимми даврони соҳибистиқлолии кишвар мебошад. Соли 2000-ум бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мураккабтарин риштаи санъати сарояндагӣ - Шашмақомро расман мақому манзалати давлатӣ доданд ва ҳамасола 12-уми майро дар тақвимбандии Тоҷикистон иди Шашмақом меноманд [5, с. 3]. Ин саъю талошҳои ҳастанопазирӣ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз он дарак медиҳад, ки ин шахсияти фарзона таърихро хуб медонанд ва ба арзишҳои миллий, мисли санъати мусиқӣ эҳтироми воло доранд.

Воқеан, таърих гувоҳ аст, ки мардум тавассути санъати мусиқӣ беҳтарин

орзуву ормонҳои баён намуда, ҳисси нафосату зебоипарастиро ташаккул додаанд. Муҳаққиқон мусиқиро ҳунари баёни эҳсосот бо василаи овозҳо гуфтаанд, ки муҳимтарин омили он садо ва ритм мебошад. Арасту мусиқиро яке аз шоҳаҳои риёзӣ донистааст ва файласуфони Шарқ низ ин назарро пазируфтаанд. Аз ҷумла, Абуалӣ ибни Сино дар бахши риёзии китоби пурмуҳтавоаш таҳти унвони «Шифо» аз илми мусиқӣ ёдовар шуда, андешаи Арасту пазируфтааст. Вале аз он ҷо ки ҳама вижаҳои мусиқӣ монанди риёзӣ мусаллам ва ғайриқобили тағйир нест, завқу қареҳи созанда ва навозанда ҳам дар он даҳлати том дорад. Бинобар ин, мутахассисон мусиқиро ҳунари нафис низ донистаанд. Дар ҳар сурат мусиқии имрӯз донишу ҳунари густардааст, ки дорои бахшҳои гуногун ва тахассусӣ мебошад. Садо дар сурате мусиқӣ номида мешавад, ки битавонад ритму эҷодро пайванд кунад. Ба қавли Афлотун, мусиқӣ як номуси ахлоқӣ аст, ки рӯҳ ба ҷаҳониён ва бол ба тафаккур, ҷаҳиш ба тасаввур ва раёиш ба ғаму шодӣ, ҳаёт ба ҳама чиз мебахшад. Пас маълум мешавад, ки мусиқӣ танҳо василаи оромиши асаб ва саргармӣ набуда, балки муҳаррики қалбу рӯҳи инсон низ ҳаст.

Маврид ба зикр аст, ки ниёгони мо дар тӯли қарнҳо, новобаста аз ҷангу таъқибҳо, фишору зӯрварихо алайҳи мафкураҳои ҳоким фарҳанги бойи худро ҳифз намудаанд. Донишмандони тоҷик оид ба мусиқӣ ва соҳаҳои мусиқӣ рисолаҳои зиёди таҳқиқотӣ ва гаронарзиш навиштаанд. Рисолаҳои «Китоб-ул-мусиқӣ-ал-қабир»-и Абунастри Форобӣ, «Рисолат-фи-илми мусиқӣ»-и Абуалӣ ибни Сино, «Баҳҷат-ур-рӯҳ»-и Абдул-муъмин Сафиуддин, «Рисолаи ҷанг»-и Сирочуддин Қамар, «Мақосид-ул-алҳон» ва «Ҷомеъ

- ул-алхон»-и Абдулқодири Гӯянда, «Дуррат-ут-точ»-и Кутбуддини Шерозӣ, «Рисолаи Шарафия»-и Абдулмуъмини Урмавӣ, «Канз-ут- туҳаф»-и Муҳаммади Ҳусайнӣ, «Рисолаи мусиқӣ»-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Тухфат-ус- сурур»-и Дарвешалии Чангӣ, «Рисолаи мусиқӣ»-и Кавкабии Бухорӣ, «Қонуни илмӣ ва амалии мусиқӣ»-и Зайнулобиддини Ҳусайнӣ, «Нағамот-ул- адвор»-и Мароғай, «Нафоис-ул-фунун»-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Дар ин рисолаҳо оид ба масъалаҳои назариявии мусиқии ниёғони мо, аз ҷумла оҳанг, зарб, вазн, усул, созҳои миллӣ, лаҳн, парда, қаторовоза, соҳт, шакл, ҷӯри созҳо маълумоти хеле дақиқ оварда шудаанд. Инчунин, шоирони классик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Низомии Ганҷавӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Муҳаммад Фузулӣ ва дигарон дар эҷодиёташон санъати мусиқиро ситоиш намудаанд. Фаёлияти ҳунарии Борбад (585- 630) - ҳофиз, оҳангсоз, навозанда ва шоир дар дарбори Сосониён сурат гирифта, таронаву оҳангҳои тавсифӣ, маросимиву мавсимӣ, сурудҳои ҳамосию таърихӣ бисёре эҷод кардааст, ки бо номи “Сӣ лаҳни Борбад” хеле маъмулу машҳур будаанд. Борбад, ҳамчунин, аз поягузори суруду оҳангҳои силсилавии баҳория мебошад. Эҷодиёти пурсамари ӯ ба ҳаёти мусиқии мардуми ориёитабор дар рушди минбаъда таъсири амиқе гузоштааст. Воқеан, мусиқии бостонии мардуми тоҷикро бе Борбад, ки яке аз асосгузори мусиқии Аҷам маҳсуб меёбад, тасаввур кардан имкон надорад. Ӯ тавонист дар мусиқӣ дигаргуниҳои ҷиддӣ ворид намуда, барои рушди минбаъдаи он замина фароҳам орад. Офаридаҳои ӯ бо номи «Сарайшник», «Хуванак сарвад», «Хусравониёт» хеле машҳур буда, дар маҷмӯъ имрӯз 365 оҳангу таронаро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, 30 лаҳни дигари офаридаи мусиқиро ба Борбад нисбат медиҳанд. Борбад дар эҷоди созу наво бо устодони мусиқии замон -Саркаш, Бомшод, Ромтин, Фитна ва дигарон ҳамкорӣ намуда,

як силсила таронаву оҳангҳои ҷолибу нодир эҷод намудааст.

Маълум аст, ки анъанаҳои ҳунароҳои бадеӣ, мусиқӣ, санъати халқӣ тоҷик ҳанӯз дар давраҳои қадим ташаккул ёфта, онҳо бо ҳаёти иҷтимоӣ, расму оинҳо, ҳунароҳои бадеӣ ва эҷодиёти халқӣ тоҷик алоқамандии зич доранд ва рушди минбаъдаи тамоми шаклҳои ҳунароҳои бадеи халқӣ тоҷик дар меҳвари сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд. Махсусан, жанри Шашмақом имрӯз аз бехтарин жанрҳои мусиқӣ на танҳо дар Тоҷикистону Осиёи Миёна, балки дар ҷаҳон маҳсуб меёбад. Бо ин назардошт, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаи мусиқӣ, дар маҷмӯъ ба соҳаи фарҳанг ҳамчун таҷассумгари симои маънавии халқ, муттаҳидсозандаи неруҳои зехнӣ, баёнгари таърихӣ гузаштаву муосир, оину анъана ва ташкилдихандаи одоби ахлоқӣ ҳамида пайваста таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд. “Дар даврони истиқлолияти давлатӣ оину ҷашнҳои миллӣ ва арзишҳои фарҳангие, ки дар давоми асрҳо ягонагии маънавии мардумро ҳифз мекарданд, аз қабili Наврӯз, Меҳргон, Сада, Шашмақом, Фалак, атласу адрас, чакан ва монанди инҳо эҳё гардиданд” [8, с. 30].

Бо сазою талоши пайвастаи Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қисме аз инҳо, аз ҷумла Шашмақом ва Наврӯз ба Феҳристи мероси ғайримоддии ЮНЕСКО ворид гардиданд. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «тамоми таърихӣ инсоният, ба маънои васеи ин мафҳум, аз эҷоду офариниши фарҳанг иборат аст. Фарҳанги ҳар миллат оинаест, ки симои воқеии ӯ дар он инъикос меёбад. Барои ҷомеаи мо низ дар оинаи фарҳангиамон симои худро шинохтан ва дар он нақши миллию инсонпарваронаи таърихамонро барҷаста намудор кардан, бояд аз ҷумлаи муҳимтарин вазифаҳои замони истиқлолият бошад. Тоҷикон аз ҷумлаи миллатҳои

асили фарҳангӣ буда, дар эҷоду офариниши рукнҳои тамаддун, арзишҳои фарҳангӣ ва инкишофи илму дониш таҷрибаи бойи таърихӣ андӯхтаанд» [10].

Фарҳанги ҳар халқ дорои вижагӣҳое мебошад, ки дар он хувияту менталитети хоси миллиаш таҷассум ёфтааст. Махсусан дар асоси эҷодиёти халқ ва раванди тараққиёти ҷамъият, ҳама намуди санъат, аз ҷумла санъати мусиқӣ ташаккул меёбад. Мероси фарҳангӣ як ҷузъи таркибии фарҳанги маънавӣ ба ҳисоб меравад, ки аз ҷониби ниягонамон офарида шуда, аз насл ба насл то ба имрӯз расидааст. Боиси ифтихори мо - санъаткорон аст, ки ҳамасола рӯзи 12-уми май Рӯзи Шашмақом дар сатҳи баланд баргузор мегардад. Ба ин муносибат аз тамоми ғӯшаву канори кишвар ва хориҷ аз он ҳунармандони касбӣ аҳли зиё сарҷамъ мешаванд, ки беҳтарин фурсат барои ба мардум дастрас гардонидан ва ба маърази тамошо гузоштани ин намунаи беназири мусиқии классикиву касбии тоҷик аст. Ҷалб намудани ҳунармандони асил, аз ҷумла ҷавондухтарон ва ҷавонписарон ба фазои шашмақомсароии касбӣ нақши муҳим дорад. Дар даврони истиқлолият дар муддати начандон тӯлонии таърихӣ даҳҳо ҷавонони соҳибистеъдоди шашмақомсара рӯи сахнаи ҳунари касбӣ омада, ба воя расиданд ва имрӯз мавқеи баланди устодиро сазовор шуданд, ки ин натиҷаи навоҳариҳои бузурги фарҳангӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Номи Озода Ашӯрова, Фурқат Саидзода, Хуршед Иброҳимов, Ситораи Кароматулло, Ҷамшед Эргашев. Луҳира Муминова дар шашмақомсарой аллакай вирди забонҳо мебошанд. Зеро онҳо тавонистанд дар ин жанри мураккаби сарояндагӣ сабку услуби хешро пайдо кунанд.

Дар давоми солҳои истиқлолият мардуми фарҳангсолори тоҷик шояд аввалин маротиба дар таърих соҳиби комилҳукуки мероси пурғановати миллати хеш гардид ва барои баҳра бурдан аз ин мерос имконият пайдо намуд. Зимни фароҳам омадани заминаҳои аввалин дар роҳи озодихоҳиву

хештансозӣ дар навбати аввал таваҷҷуҳи омма ба манзалати забон, таърих, осори ниягон, мероси адабиву фарҳангӣ бедор шуд, зеро қувваи бузурги фарҳангсозӣ дар давраи истиқлолият барои пайдо гардидани падидаҳои хеле назарраси фарҳангӣ имконият ба вучуд овард [5, с. 2].

Агар ба ҷараёни таҳаввулоти фарҳангии замони соҳибистиклолии Тоҷикистон назар афканем, ба мо маълум мешавад, ки дар 29 сол соҳаи фарҳанг, маҳз санъати касбии сарояндагӣ дар риштаи шашмақомсарой ба комёбиҳои зиёд ноил гардиду навғониҳои ҷашмрасро ба даст овард.

Таъсиси муассисаи бузурги таҳсилотӣ – Консерваторияи миллии Тоҷикистон аз комёбиҳои беназири замони соҳибдавлатии мо мебошад.

Муассисаи мазкур таҳти роҳбарии композитори номӣ, шодравон – Талабхӯча Сатторов ҳанӯз соли 2002 ба фаъолияти таълиму тадрис шурӯъ кард. Сараввал роҳбарият ва масъулини муассиса ба ин даргоҳи муқаддас ба ҳайси омӯзгор беҳтарин устодони санъати мусиқии суннатии тоҷик, аз қабилӣ ҳунаrpешаҳои халқии Тоҷикистон Мастона Эргашева ва Абдувалӣ Абдурашидов, Алмос Абдуллоев, санъатшиносон Фароғат Азизӣ, Фирӯз Улмасов, Султоналӣ Худойбердиев, Кароматулло Раҳимов ва дигар мутахассисони варзидаи соҳаро ба кор даъват намуданд. Ҳамаи нозуқиҳои фарҳангиро ба инобат гирифта, сохтори таълимиву тадрисии ин муассиса мураттаб гардид. Ба ин даргоҳи нави таълимӣ сараввал духтарони соҳибистеъдод аз нозуқиҳои ҳунари шашмақомсарой, сирру асрори навозандагӣ ва омӯзонидани назария ва асосҳои мақом шурӯъ намуданд. Муддати зиёде сипарӣ нагардида, шогирдони ин боргоҳи маданият чи дар ҳудуди кишварамон ва чи дар мамолики хориҷӣ ба сифати беҳтарин устодони мусиқии суннатии Шашмақом эътироф шуданд.

Комёбиҳои фарҳангии замони истиқлолият хеле зиёданд. Дар даврони истиқлолият зумраи ҷашнвораҳои фар-

ҳангӣ вобаста ба риштаи санъати волои Шашмақом арзи ҳастӣ намуданд ва минбаъд Тоҷикистони соҳибистиклол дар миқёси дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ гоҳҳои фарҳангии хешро мустақилона пуштибонӣ мекунад.

Албатта ҳамаи комёбиву дастовардҳои натиҷаи ташаббусу ғамхориҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Бояд зикр намоем, ки маҳз бо дастуру ҳидоятҳои пайвастаи Президенти кишвар ба муассисаҳои таълимӣ, дастаҳои ҳунарии касбӣ дахҳо истеъдодҳои ҷавони маҳаллӣ, хусусан ҷавондухтарон ҷалб карда шудаанд. Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарахти фарҳангии миллатро самари зиёд бахшид [8, с.7].

Ҷавонони соҳибистеъдод дар озмунҳои ноҳиявӣ шаҳрӣ, ҷашнвораҳои ҷумҳуриявӣ, симпозиум ва фестивалҳо ширкат варзида, ҳунари воли худашонро нишон доданд. Маврид ба таъкид аст, ки чунин чорабиниҳои фарҳангии шаҳрҳои ноҳияҳо дар муаррифии чехраҳои нави санъат нақши муҳим мебозанд.

Ташкили ансамблҳои шашмақомсароён дар муассисаҳои фарҳангии кишвар зарурати тарбияи сарояндагони касбии ҷавонро дар эҳё намудани мусиқии суннатӣ тақозо кард ва ба ҳамин хотир иддае аз бонувон ва ҷавонписарони овозхон тавассути озмуну ҷашнвораҳо ба сахнаҳои калони ҳунари ҷалб карда шуданд. Боиси ифтихор аст, ки мактаби ҳунари сарояндагии мақомҳои номӣ - Хоҷа Абдулазиз Расулов, Содирхон Ҳофиз, Барно Исҳокова, Боймуҳаммад Ниёзов, Маъруфхӯҷа Баҳодуров, Ҷӯрабек Муродов, Ҷӯрабек Набиев, Мастона Эргашева яке аз омилҳои пурқудрати рушди эҷодиёти ҷавонон гардидааст.

Мақомҳои ҷавони замони истиклолият дар тӯли солҳои фаъолиятшон унвонҳои гуногунро соҳиб шудаанд ва дар рушду эҳёи мусиқии суннатии тоҷик сахми арзандаи худро гузошта, санъати суннатии моро

сарбаландона ба оламиён муаррифӣ менамоянд. Хушбахтона, мақомҳои дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон имкониятҳои зиёди эҷодиро пайдо кардаанд. Сиёсати “дарҳои кушода” ва тарғиби фарҳанги миллии тоҷик, ки маҳз ба шарофати истиклолият насиби мо гардид, алалхусус ба ҷавонон фазои озоди эҷодиро фароҳам овард.

Иштирок дар симпозиумҳо, озмуни «Шарқ тароналари» дар шаҳри Самарқанди Ҷумҳурии Ёзбекистон, фестивал озмуни «Мақом» дар Шаҳрисабз, инчунин дар Париж барои муҳлисони мусиқии суннатии тоҷик ҳодисаи ғайриҷашмдошти фарҳангӣ гардиданд. Зеро санъати сарояндагии Озода Ашурова, мақомҳои Академияи мақом, иҷроиши нодири онҳо барои шунавандагони мамолики Ғарб симои Тоҷикистони навинро таҷассум намуд. Маврид ба зикр аст, ки сафарҳои эҷодии ҳунармандони Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷӣ дар замони истиклолият ба худ мазмун ва мундариҷаи тоза пайдо карданд. Мақомҳои тоҷик дар замони соҳибистиклолии мамлакат тавонистанд мусиқии суннатиро тавассути ҳунари истеъдоди волои худ аз марзи кишвар бурун бурда, сафи муҳлисони Шашмақомро дар хориҷи кишвар афзун гардонанд [3. с. 10].

Аз таҳлилҳои мухтасари мо бармеояд, ки барои гузаштагонанон мусиқиву санъат ҳунари воло ба шумор рафта, орзую омол ва андешаи мардум дар онҳо ба таври васеъ ифода ёфтаанд. Воқеан, жанри Шашмақом дар сатҳи ҷаҳонӣ яке аз жанрҳои арзишманди мусиқии Шарқ ба ҳисоб меравад. Пас рушду такомул ва ҳифзи ин шоҳасари санъати тоҷик барои ҳар яки мо зарур аст. Дар ин бобат иқдомҳои шоистаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қобили таҳсин аст. Воқеан, Президенти мамлакат ҳомию пуштибони фарҳанги миллӣ ва муаррифгари он дар сатҳи байналмилалӣ маҳсуб меёбанд. Зеро маҳз бо саъю талошҳои доимии Сарвари давлат пойдевори мусиқии миллӣ устувор гардидааст.

АДАБИЁТ:

1. Азизӣ, Ф. А. Фалак [Матн]: пажӯҳиш ва омӯзиш. - Душанбе - Адиб, 2015. - 334 с.
2. Азизӣ, Ф. А. Фалак ва масъалаҳои таърихӣ-назариявии мусиқии тоҷик [Матн]. - Душанбе: Адиб, 2009. - 248с.
3. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик [Матн]. - Душанбе, 2017. - Ҷ. 2. - С. 499.
4. Низомов, А. Таърих ва назарияи Шашмақом [Матн]. - Душанбе: Адиб, 2006. - 504 с.
5. Низомов, А. Таърихи мусиқии тоҷик [Матн]. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. - 384 с.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 26 декабри соли 2018). - Душанбе, 2018. - 48 с.
7. Шашмақом [Матн] // Айнӣ ва мусиқӣ. - Душанбе, 1978.-134с.
8. Эмомалӣ Раҳмон- Пешвои миллат. - Душанбе, 2016. - 414 с.
9. Эмомалӣ Раҳмон. Зиёиён равшангарони роҳи фардои миллатанд [Матн]. - Душанбе, 2004. - 36 с.
10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик [Матн]. - Душанбе, 2004. - Ҷ. 3. - 524 с.

РУШДИ МУСИҚИИ ШАШМАҚОМ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур рушду нумӯи жанри Шашмақомро дар замони Истиқлолияти давлатӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз нигоҳи муаллифи мақола, нодиртарин ва қадимтарин жанри сарояндагӣ - шашмақомсарой, ки таърихи тӯлонии чандинасра дорад, ба шарофати сиёсати дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақоми давлатӣ гирифта, дубора эҳё шуд. Ҳамзамон, Сарвари давлат тавассути дастуру ҳидоятҳои худ ба ҷалб намудани ҳунармандони асил, махсусан, ҷавондухтарон ва ҷавонписарон ба фазои шашмақомсароии касбӣ ва ташаккулу тақомули он нақши арзанда гузоштанд. Мақомхонони ҷавони замони истиқлолият дар тӯли солҳои фаъолиятшон унвонҳои гуногунро соҳиб шудаанд ва дар рушду эҳёи мусиқии суннатии тоҷик саҳми арзандаи ҳудро гузошта, санъати суннатии моро ба таври шоиста ба оламиён муаррифӣ менамоянд. Хушбахтона, мақомхонон дар замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон имкониятҳои зиёди эҷодиро пайдо кардаанд. Сиёсати “дарҳои кушода” ва тарғиби фарҳанги миллии тоҷик, ки маҳз ба шарофати истиқлолият рӯи кор омад, ба ҷавонон фазои озоди эҷодиро фароҳам овард.

Дар даври соҳибистиқлолӣ дар муддати начандон тӯлонии таърихӣ ҷавонони боистеъдоди шашмақомсаро рӯи саҳнаи ҳунари касбӣ омада, ба воя расиданд ва имрӯз мавқеи баланди устодиро сазовор шудаанд, ки ин натиҷаи сиёсати фарҳангпарваронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Калидвожаҳо: санъат, мусиқӣ, Шашмақом, нодир, қадим, таърих, ҷомеа, ҳомӣ, жанр, истиқлолият.

РАЗВИТИЕ МУЗЫКИ ШАШМАҚОМ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Автором статьи рассматривается развитие жанра Шашмақом в период Государственной независимости. С точки зрения автора статьи, Шашмақом являясь древнейшим и уникальным исполнительским жанром, имеет многовековую историю. Благодаря мудрой политике Основателя мира и единения- Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона этот жанр получил второе

возрождение. Также Глава государства через свои распоряжения и наставления с привлечением истинных артистов, исполнителей, особенно молодых талантов к жанру профессионального Шашмакома сыграл важную роль в развитии и совершенствовании этого жанра. Молодые макомисты периода независимости за годы своей деятельности были удостоены высоких званий и наград и внесли достойный вклад в развитие и возрождение традиционной таджикской музыки и по сей день показывают всему миру наше национальное искусство. К счастью, у макомистов в период независимости Таджикистана появились большие творческие возможности. Политика “открытых дверей” и пропаганда национальной культуры создала для молодёжи свободное творческое пространство.

За период независимости, за недолгое историческое время на сцену вышли молодые талантливые макомисты и сегодня достигли высот мастерства, что является результатом культурной политики Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: искусство, музыка, Шашмаком, уникальный, древний, история, общество, жанр, независимость.

THE DEVELOPMENT OF SHASHMAQOM IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The author studied the improvement of Shashmaqom genre in state Independence time. According to the author of the article shashmaqomsaroi is one of the rarest and the oldest singing genre, which has a long and centuries-old history, revived again in virtue of foreseeing policy of the Founder of Peace, the Leader of the Nation, and the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

At the same time, the Head of the state through his orders and guidance by attracting real singers, specially young people greatly contributed to sphere of singing professional shashmaqom and also played a great role for its improving.

Young singers of shashmaqom in Independence time along their activities honored with different degrees and put great contribution to improving and revival of Tajik traditional music. They worthily represented our traditional arts over the world. Fortunately, singers of shashmaqom found a lot of creative possibilities. Due to Independence, the open doors policy and studying of the Tajik national culture had begun and provided free sphere of creation for youth.

In the short history of Independence many young talented singers of shashmaqom came to professional stage and today they dignified proficiency. And it is the cultured policy of the President of the Republic of Tajikistan his Excellency Emomali Rahmon.

Keywords: art, music, Shashmaqom, rare, ancient, history, society, defender, genre, independence.

Сведения об авторе: Зарипов Хурсанд Султонович - Заслуженный артист Республики Таджикистан, зав. кафедры народное пение ГОУ “Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде”. Адрес: г. Душанбе, ул. Толстой 90. Тел.: 985-81-00-05

Information about the author: Zaripov Khursand Sultonovich-honored artist of the Republic of Tajikistan, head of the Department of folk singing of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: 90 Tolstoy St, Dushanbe. Tel.: 985-81-00-05

МАВҚЕИ ҲИКОЯ ДАР “АС-СИТТИНУ-Л-ЧОМЕЪ ЛИ-Л-ЛАТОЙФИ-Л-БАСОТИН”-И АҲМАД ИБНИ ЗАЙДИ ТҶҲСЇ

Қаландаров Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

“Ситтину-л-чомеъ”- и Аҳмад ибни Зайди ТҶҲСЇ асари ирфонӣ буда, бо мақсади таълиму тадрис, мавъиза, орогани мабоҳиси ирфонию динӣ ва ахлоқӣ таълиф ёфтааст. Муаллиф дар таълифи китоб нақли дostonу ҳикоят, ривоятҳои таърихӣ ва фармуаҳои бузургони дину аҳли тасаввуфро чи аз манзари хунару истеъдоди шоирӣ ва чи бо қасди панду ҳикматомӯзӣ яке аз манбаъҳои асосии кори худ қарор додааст. Аҳмад ибни Зайди ТҶҲСЇ дар овардани ҳикояҳои ирфонию ахлоқӣ ба равиши “Кашфу-л-асрор”-и Абулфазл Рашидадин Майбудӣ таъя қардааст.

Дар осори Аҳмад ибни Зайди ТҶҲСЇ овардани ҳикоя барои таъйину таълими масоили ахлоқию ирфонӣ ва дostonнигории дақиқу ҷалби диққати хонандагон истифода шудааст. Чунончи, ҳикояҳои номбурда аксар дар қолаби як гуфтугӯи сода ироа нашуда, балки аз усули дostonнигорию ҳикоясарой, монанди танаввуъ дар равиши баёни дoston ва эҷоди таълику авомили ҷазбкунандаи дoston, аз қабилӣ тавсифи дохилӣ, гуфтугӯҳои тулонӣ ё ба таъхир андохтани иллати баён ва монанди он баҳраманд аст. Аз сабаби он ки вожаи “ҳикоя” дорои маъноҳои мухталиф мебошад, сараввал маънои луғавию истиллоҳии онро аз нигоҳи олимони луғатнигор баён менамоем.

Маънои луғавии ҳикоя:

Калимаи “ҳикоя” аз забони арабӣ гирифта шуда, ба маъноҳои зайл омадааст:

“I حَكَاةٌ، يَحْكِي، حَكَاةٌ 1) бозгӯ (ҳикоя, нақл) к.; суҳан гуфт, баён к.; суҳбат (гуфтугӯ) к., мусоҳиба к., ҳамсуҳбат ш. (дар бораи...); 2) монанд ш., монандӣ дошт; 3) пайравӣ (тақлид) к. (касера); 4) العقدة ~ гирехро баст; III حَاكِي 1) монанд (шабех)

ш.; 2) суҳан (-и касера) бе каму кост бозгӯ к.; пайравӣ (тақлид) к.; монанд қарда нишон дод, айнан нишон дод.

حَكَاةٌ 3. حَاكِيَّةٌ 4. 1) ровӣ, гӯяндаи ахбор, ҳикояткунанда; қиссагӯӣ, дostonсарой; 2) граммафон; фонограф; اِبْرَةِ الْحَاكِي сӯзани граммафон

حَكَاةٌ ҳикояткунанда, нақлкунанда; қиссагӯӣ, дostonсарой

اِتِّ حَكَاةٌ 1) бозгӯӣ; 2) дoston; афсона; қисса, ҳикоя; повест; таърих; 3) даст. нутқи айнан нақлшуда. والى على ا фарҷом (анҷом, оқибат)-ашро танҳо Худо медонад! هذه قديمية ~ ин қиссаи дерина аст.

حَكَاةٌ 3. حَكَاةٌ 1) пайрав, тақлидкор; 2) тақлидқорона

حَكَاةٌ пайравӣ (тақлид) қардан; тақлид-қорӣ; тақрор, мушобихат; равиш. тақлид қардани шахсе ё ҷамоате аз шахс ё ҷамоати дигар барои ҳадафе ё бидуни он-اللغة الـ ~ ى гуфташуда; баёншуда; забони гуфтугӯӣ” [9, с. 510].

Инҷунин, вожаи “ҳикоя”- ро соҳиби “Муъҷаму-л-васит” бо калимаҳои “ҳако, яҳкӣ, ҳикоятан, ҳокин, ҳукотан, ҳоқоҳу, ва-л-ҳукқоу” [2, с. 197] ва монанди инҳо ҳамреша арзёбӣ намудааст. Ҳамзамон, дар китоби шарҳи “Ал-мунҷид” ҷунин маъноҳо дарҷ шудааст: “Суҳанро нақл қардан, шабехи он шудан, аз ӯ тақлид қардан, мисли он чизро овардан, аз он чиз тақлид қардан, худро шабехи ӯ қардан, суҳанчинӣ қардан, гирехро бастан ва дар он қор муҳкам шудан” [8, с. 282].

Вожаи “ҳикоя” дар адабиёти суннатӣ ва қадими форсӣ ҳамчун унвон барои дostonҳои кӯтоҳ, бо шахсиятҳои андақ ва замону макони маҳдуд омадааст. Ҳикоя жанри эпикӣ буда, дар он як воқеаи нисбатан хурд, аммо яқлукту том инъикос меёбад. Лаҳзаҳо ва қисмҳои воқеа бо

ҳамдигар сахт алоқаманданд. Хеле кам воқеъ мегардад, ки дар ҳикоя воқеаи асосӣ бо воқеаи пешин ва ё минбаъда вобаста тасвир ёфта бошад. Одатан, алоқамандии воқеаи тасвиршаванда бо воқеаҳои гузашта ва ё минбаъда ба тариқи чузъӣ ва шартӣ сурат мегирад. Мухимтарин хусусияти воқеиҳои ҳикоя ҳамин аст, ки вай аз нуқтаи назари замону макон, ҳаҷму ҳудуд ва моҳияти худ яклукхту мазбут мебошад. Ба ин андеша ҳикояҳои нависандагонӣ бузург, ба монанди Ги де Мопасан, А. П. Чехов мисол шуда метавонад. Ин хусусиятро инчунин дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев “Даъво”, “Рӯзи дафни устод Оқил”, “Роҳ” ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст [5, с. 137].

Суҷаи ҳикоя равшан аст, аммо он таркибан сода мебошад ва аз чандин хат фароҳам омада наметавонад. Нависанда дар ҳикоя ҳамагӣ як хатти суҷа мекашад, вале оғози он, равиш ва охири вайро барҷаста нишон медиҳад. Ҳикояҳо маъмулан тавре навишта мешаванд, ки хонанда ба содагӣ онҳоро дарк намояд.

Бояд қайд кард, ки аз зумраи чунин ҳикояҳо дар бораи Баҳроми Гӯр, Анӯшервон ва Бузургмехр ё ҳикояҳои хиндӣ, ба мисоли “Калила ва Димна”, “Тӯтинома”, “Синдбоднома” ва бисёре аз ҳикоятҳои дигар оид ба ҳайвонот ба шумор меравад [6, с. 471]. Сарчашмаи дигари ҳикоя қаҳрамонҳои ин Юнони бостон аст, дар ин қисмат ҷумлаи ҳикояҳо дар бораи Арасту, Сукрот, Искандар ва ғайра мушоҳида мешавад, ки поре аз онҳо дар адабиёти арабӣ низ дида мешавад, монанди ҳикояҳои, ки қаҳрамони онҳо Ҳотами Той, Аъробӣ ё яке аз ҳулафои араб мебошад. Ду китоби ҳикоятҳои арабӣ, ки яке “Алфу лайлатун ва лайла”, ки зоҳиран дар оғоз китоби хиндӣ ва эронӣ будааст ва дигаре “Ал-фарачу баъда-ш-шиддати”-и Қозӣ Тануҷӣ, дар ҳикоятҳои форсӣ таъсири чашмгир доштаанд.

Ҳикояҳои арабӣ - форсӣ дар китобҳои, ки саросар маҷмӯаи ҳикоят мебошанд, монанди “Калила ва Димна” ва “Қавомеъ-ул-ҳикоят” гирд оварда шудаанд ё

зимни таълифи матолиби асарҳои таърихӣ, таълимӣ, ахлоқӣ ва тазкираи аҳволи шоирон, зоҳидон ва сӯфиён ба кор бурда шудаанд, мисли ҳикояҳои “Таърихи Байҳақӣ”, “Қобуснома”, “Чаҳор мақола”, “Тазкират-ул-авлиё”, “Тазкирату-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва ғайра. Ҳикояҳо инчунин сирфан таҳайюлианд, монанди тамоми ҳикояҳо оид ба зиндагии ҳайвонот, ки дар онҳо ҷонварон шахсияти инсонро иваз намудаанд ё воқеӣ, ба монанди он ҳикояҳои таърихӣ, ки шахсиятҳои таърихӣ қаҳрамонони онҳо мебошанд ва ё нимтаҳайюливу нимвоқеиянд, монанди бархе аз ҳикояҳо оид ба рӯзгори сӯфиён ва зоҳидон, ки дар онҳо сӯфӣ корҳои хориқул-одат (берун аз ақли оммаи халқ) ва бовар накардани мекунад ё бо мавҷудоти таҳайюлӣ, назири аждаҳо, деу парӣ ва ғайра рӯ ба рӯ мешавад [6, с. 471].

Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ дар рафти тафсир намудани оятҳои сураи Юсуф (а) барои раванқ бахшидани сухан, сарфи назар аз аҳодису қисса, назираю бисот, нуқтаю тамсил, кӯшидааст, ки дар ҳар як фасл аз як то се ҳикоя истифода кунад ё биёрад.

Мақсади муаллиф аз овардани ҳикояҳо дар асар ҷалб кардани диққати хонандагон, панду ибрат гирифтани эшон аз онҳо ва равшантар сохтани мафҳуми оятҳои қуръонӣ бо роҳи тамсил задан дар ҳикояҳо мебошад. Чунончи, Имоми Аъзам-Абуҳанифа Нуъмон Ибни Собит (80-150 х.қ) гуфтааст: “Барои ман нисбат ба шунавандагону хонандагон овардани қиссаю ҳикоят барояшон манфиатноктару муассиртар мебошад” [4, с. 211].

Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ дар асари мавриди назар панҷову се (53) ҳикояи манфиатноку таъсирбахшро овардааст, ки онҳо саросар аз рафтору кирдори нақви пайғамбарону саҳобагон, олимону авлиё, адибону шоирон, ҳокимону волиён ва дарвешону бекасон қисса мекунад.

Муаллиф нахустин ҳикояро дар саҳифаи сздаҳуми “Ситтину-л-ҷомеъ” ва дар фасли дуюм аз рӯзгори Асмай, ки шоир ва адиби

машхури араб мебошад, бо унвони “Дар бодия (сахро) роҳзане қасди ҷони ӯ кард” [12, с. 13], овардааст. Хикояи мазкурро ибни Зайд доир ба ихлос намудан ва сидку боварии комил доштан ба розикии Худованд овардааст.

Намунаи якуми хикояҳои муфассир, ки тафсири оёти Қуръонро хотирнишон мекунад, мазмунан чунин аст:

Асмаъӣ дар биёбон ба дасти дузде гирифторм омад, барои раҳиин хеш ояти «**Ва фи-с-самои ризқукум ва мо туадун**»(1, Зориёт, ояти 22) (Дар осмон аст ризқи шумо ва он ҷӣ ваъда дода мешавад ба шумо [4, с. 521] -ро дар хитоб ба дузд хонд. Дузд пас аз тааммул сар ба осмон баланд кард ва гуфт: «Худоё, рӯзии маро дар осмон бидоштӣ, маро дар талаби он мутаҳайир бигузоштӣ». Асмаъӣ гӯяд, ки чун сидки ӯ пайдо шуд, он вақт косае дидам пур аз таом, бо ду нони сафед, ки аз осмон фуруд омад ва дар пеши ӯ бияфтод. Аъробӣ бихӯрд ва рӯй дар биёбон карду гуфт: «Аҳсанта Раббӣ». (Ҷӣ кори хуб кардӣ, Парвардигори ман!). Асмаъӣ мегӯяд: “Пас аз он Худованд рӯзии ӯро фароҳам кард ва бори дигар ӯро дар тавофи Каъба дидам, бо исрори ӯ мучаддадан оятро хондам ва барояш такрор кардам, то ӯ дар ниҳоят ҷон ба ҷонофарин таслим кард. Дар олами рӯёё-хоб ӯро дар ҳайати наку дидам, ки сабаби онро бароям инчунин гуфт: «Ба ин дараҷа бад-он расидам, ки каломи Ҳақро тасдиқ кардам ва ба сидк, ба гӯшу хуш шунидам» [12, с. 13].

Мақсади муаллиф аз овардани ин хикоя он аст, ки ҳар касе ба чизе боварии комил ҳосил кунад ва онро аз Худованди меҳрубон талаб бикунад, ҳатман ба он чиз мушарраф мегардад, ҷуноне ки он роҳзани бодиянишин ҳангоми огоҳӣ ёфтанах дар хусуси он ки ризқаш дар осмон аст, бад-он боварии комил намуда, аз Худованди раззоқ онро талаб кард ва ба ӯ ноил шуд.

Лозим ба ёдоварист, ки ному насаби пурраи Асмаъӣ - Абусаъид Ал-Асмаъӣ

Абдулмалик ибни Қариб ибни Алӣ ибни Асмаъ ал-Боҳилӣ мебошад, ки дар соли 121-и ҳиҷрӣ (мутобиқ ба 740-и мелодӣ) таваллуд шудааст ва соли 216-и ҳиҷрӣ (мутобиқи 831-и мелодӣ) вафот кардааст.

Лақаби ал-Асмаъиро ӯ аз бобояш - Асмаъ касб намудааст. Таваллуд ва вафоти ӯ дар яке аз шаҳрҳои машхури он замон البصرة ал-Басра, ки дар кишвари Ироқ мавҷуд аст, ба вуқӯъ омадааст. Абусаъид ал-Асмаъӣ дар луғатнигории араб, инчунин дар илми шеър хикоя, қисса, тароифу наводир ва булдон яке аз пешвоёни илм ба шумор меравад. Ӯ луғатнигорио аз арабҳои асили хайманишин касб намудааст. Номбурда барои соҳиби илми луғат гаштан зуд-зуд ба назди бодиянишинҳо рафта, таъягоҳи шоирону адибони ҳамасраш гашта, ҳатто халифаи Аббосӣ-Ҳоруна-р-Рашид ӯро бинобар заковату малакаи баланд доштанах дар илми шеър, бо тахаллуси “Шайтону-ш-шеър” садо мекардааст. Ҳамзамон, дар қабили қиссаю ҳикояту шеър ривоятҳояш ба ӯ мукофоту ҳадяҳои зиёде меодааст.

Тазаккур намудан ҷоиш аст, ки ин шоири машхури араб ҳамасри фақиҳи номдори тоҷик-Нуъмон ибни Собит, соҳиб ва муассиси мазҳаби ҳанафӣ, яъне Имоми Аъзам- Абуханифа мебошад.

Намунаи дуюм аз хикояҳои муфассир, ки тафсири оёти Қуръонро хотирнишон мекунад, мазмунан чунин аст:

Шайх Аҳмади Сиёхро марде дашном дод ва мушташ бизаду бирафт. Рӯзи дигар Аҳмади Сиёх як табақи ҳавлоро ба хонаи ӯ фиристод. Мард пурсид, ки “Инро кӣ фиристод?”. Ӯ гуфт: “Ин мукофоти он, ки ту Аҳмади Сиёхро дирӯз мушт задӣ ва дашном додӣ”. Он мард дар ҳолати пушаймонӣ ба дарвозаи Шайх омада, гирён шуду замин бўсидан гирифт, ки маро дар муқобилии зиён эҳсон кардӣ. Шайх гуфт: “Чун ту маро мушт задӣ ва дашном додӣ, тоати худро бар табақе ниҳодӣ ва ба мо фиристодӣ. Ман дар муқобилии он ҳалвое дар табақ ниҳодам ва ба ту фиристодам. Ҳалвохӯрӣ дунёро шоёд

ва тоат ба уқборо нашояд. Нигар, то ту бар ман суд кардӣ ё ман бар ту суд кардам» [10, с. 176].

Ибни Зайди Тӯсӣ бо овардани ин ҳикоя тазаккур медиҳад, ки инсон набояд дар муқобили бадӣ зиён кунад, беҳтар он аст, ки дар муқобили зиёнкорӣ эҳсонкорӣ бикунӣ, чуноне ки Шайх Аҳмади Сиёҳ кард ва ё сабр пеша кунӣ, чуноне, ки Яъқуб (а) дар муқобили бадии фарзандонаш сабрро пеша намуда, гуфта буд: **«Ва перохани ўро бо хуни дурўғине (оғўшта намуда назди падар) оварданд, гуфт: «Хавасҳои нафсонии шумо ин корро бароятон орошта аст. Ман сабри чамил (ва шакебоии ҳол аз носипос) хоҳам дошт. Ва дар баробари он чӣ мегӯед, аз Худованд ёрӣ металабам» (1, Юсуф, ояти 18 ва 83).**

Қайд кардан бамаврид аст, ки Шайх Аҳмади Сиёҳро дар китоби «Тухфату-соликин ва далолату соирин ли-манҳаҷи-л-муқаррабин фӣ баёни тарик» дар саҳифаи панҷ зимни силсилаи машоихи тариқаи Хилватия, ҳамчун устои Муҳаммади Бакрӣ ва шогирди Ҷунайди Бағдодӣ муаррифӣ намудаанд.

Намунаи сеюм аз ҳикояҳои муфассир, ки тафсири оёти Қуръонро хотирнишон мекунад, мазмунаш аз ин қарор аст:

Духтари Малики Порсро яке аз мулуки Хуросон ақд бастанд. Баъди солҳои интизорӣ духтарро бо дусад уштур бор, ҳама матоъҳои румӣ ва дусад ғулому сад канизаки турк чун арӯс ба ҷониби Хуросон фиристоданд. Ҳоҷиба бо амри Малик ба истиқбол рафту ўро дид, ки гурбаеро гарданбанди заррин дар гардани ў карда, бо вай бозӣ мекунад. Малик аз ин кор огоҳ шуда, дарҳол талокнома ва панҷоҳ ҳазор динар, ки ними маҳри ў буд, бад-ў фиристу гуфт: «Аз ин ҷо бозгардад, ки ҳиммати ў машғули гурба будааст. Онро, ки ҳимати ў машғули гурба бошад, ў ба ҳамон гурба арзад ва ў суҳбати чун манро нашояд» [10, с. 184].

Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ бо овардани ин ҳикоя тазаккур додааст, ки як амали хурди

беандеша боиси пушаймонӣ ва ранҷу азоб хоҳад буд. Чунончи, арӯсе, ки дилаш дар як лаҳза ба гурба назар кард, шавҳар ўро аз олами дил бадар кард. Ҳар касе ки дилаш пайваста дар олами нафсу ҳаво сарф кунад, Малик Таъоло ба ў кай назар кунад? [10, с. 184].

Ҳикояи мавриди назар дар китоби «Ганҷинаи ахлоқ- Ҷомиу-д-дурар» (чилди 2, саҳифаи 385) бо унвони «Хутба кардани яке аз мулуки Хуросон духтари Малики Форсро» оварда шудааст. Аммо, дар матни ҳикояи мазкур андаке тафовут вучуд дорад, дар «Ситтину-л-ҷомеъ» оварда шудааст, ки малики Хуросон ҳоҷибаро ба истиқболи арӯс фиристод ва дар «Ҷомиу-д-дурар» бошад, нигоштааст, ки ҳоҷибаро фиристод. Инчунин «Ситтину-л-ҷомеъ», қисса мекунад, ки панҷоҳ ҳазор, ки нисфи маҳри ў буд, дар панҷ бадра ба ў фиристод. Аммо дар «Ҷомиу-д-дурар» овардааст, панҷоҳ ҳазор, ки нафақаи ўст, дар панҷ бадра ба ў фиристод.

Бояд қайд кард, ки оид ба номи ин ду малик, ки дар ҳикояи мазкур байни ҳамдигар ақди мусоҳарат баста буданд, мубҳам зикр карда шудааст. Дар ҳар ҷое, ки ҳикояро дастрас намудам, номи ин ду маликро ба даст наовардам. Чуноне ки дар боло тазаккур дода будем, ибни Зайди Тӯсӣ аз ашхоси гумношуда ва амсоли инҳо қиссаю ҳикоят овардааст. Ҳадафи муаллиф аз овардани чунин ҳикояҳои гумно панду ибрат гирифтани аст, на муаррифӣ намудани шахсиятҳо.

Намунаи чаҳорум аз ҳикояҳои муфассир, ки тафсири оёти Қуръонро хотирнишон мекунад:

Дарвеше хост, ки сирри **مَنْ جَدَّ وَجَدَهُ** - ҷўянда ёбанда бувад - ро, ки дар шаҳри Бағдод дар саройи халифа навишта шуда буд, таҳқиқ бикунанд ва ҳикмати онро ошкор созад. Пас ба халифа пайғоме фиристода, талаби мусоҳарат кард. Ин хабарро ба халифа расониданд, ки дарвеш омадааст, бо ту мусоҳарат мехоҳад. Халифа гуфт: «Тадбир чист?». Баъзе аз эшон марги ўро

хостанд ва баъзеашон талаби шиканчаашро карданд ва бархе гуфтанд, ки *ӯ* як девона аст, бояд, ки *ӯ*ро баста ба ҳабс андозанд.

Халифа гуфт: “*ӯ*ро задану бастану куштан ба мо лоиқ нест. Аммо ман *ӯ*ро ба кори мустахиле-имконнопазир водор мекунам, ки *ӯ* аз уҳдаи он набарояд ва аз ин мусоҳарат даст кашида равад”. Гуфтанд: “Тадбир чист?”. Халифа гуфт: “Ин ангуштарини маро назди *ӯ* дар дарёи Дачла партоед ва ба дарвеш бигӯед, ки маҳри духтари ман он аст, ки ин ангуштаринро аз дарёи Дачла пайдо намуда, ба ман орад”. Дарвеш шартро қабул кард. Ва ангуштаринро ба Дачла андохтанд. Дарвеш як соли дароз бо паймонае обро аз дарё гирифта, ба ҷойи дигар мерехт. Ба *ӯ* гуфтанд: “Ин об ҳаргиз тамом нашавад”. *ӯ* гуфт: “Ё умри ман тамом мешавад ё об, то ки ангуштаринро ба даст наорам, аз ин кор даст намекашам”. Сипас, маллоҳе ба ҳоли *ӯ* дилаш сӯхт ва ба қаъри дарё фуру рафт, ногаҳон ангуштаринро пайдо кард ва ба *ӯ* дод.

Дарвеш ангуштаринро ба халифа бурда гуфт: “Мо ба он чи пазируфтем, вафо кардем ва ту бад-он чи пазируфтӣ, ба мо чи хоҳӣ кард?”.

Халифа бо худ тааммул карда мегуфт, *ӯ* ба очизию фақрию мискинии хеш, он чи гуфт, вафо кард. Мо ба лутфу ҳалимӣ ва қудрати хеш, он чи гуфтем, чаро хилоф кунем. Пас бифармуд, ки ин духтарро ба ақди никоҳ ба *ӯ* таслим кунед, то дар гуфтаи мо хилоф наёяд.

Дарвеш гуфт: “Моро мақсади донишони он рамз бувад, ки бар айвони ту навиштааст, ки «*Қўянда ёбанда бувад*». Мо туро маҳаки озмоиши суҳан сохтем. Он рамз дуруст омад. Ман он чизе ки хостам, ба даст овардам ва ҳоҷат ба издивоҷ надорам, чунки лоиқи ин издивоҷ нестам”. Пас баромад, рафт [10, с. 231].

Эй ҳар кӣ ба қидду ҷаҳд қўянда бувад,

Дар қўи вафо ба меҳр пайванда бувад.

Ло бад бирасад бад-он чӣ қўянда бувад,

Қўянда мисоли зан ёбанда бувад [10, с. 231].

Муаллиф бо овардани ин ҳикоя хотиррасон мекунад, ки ҳар касе ки чизеро

бихоҳад ва барои дастрас намудани он ҷаҳду кўшиш кунад, ҳатман бад-он чиз ноил мегардад. Ҳамчуноне ки шоире гуфтааст:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,

Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Инчунин, Зулайхо, ки худ духтари малики Мағриб буд, дар синни нухсолагӣ дар хоб як шахси бениҳоят зеборо дида буд, ки он шахс ба Зулайхо гуфт: “Ту барои манӣ ва ман барои туам, маро дар Миср бичўй” [10, с. 231-232]. Баъди солҳо, ки бо ҷаҳду кўшиш барои пайдо намудани *ӯ* талош мекард ва дар охир ба он ноил шуд, ки он шахс Юсуф (а) буд.

Ёдрас нумудан бамаврид аст, ки падари Зулайхоро Аҳмад ибни Зайди Тўсӣ бо номи Таймус ибни Товус ибни Алқамат зикр кардааст. Инчунин, дар “Тафсири Сурободӣ”, “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдурраҳмони Ҷомӣ [7, с. 35-40] ва “Юсуф ва Зулайхо”-и шоири туркзабон Ҳамдуллоҳи Чалабӣ бо таҳаллуси Ҳамдӣ номи падари Зулайхоро бо номи Таймус муаррифӣ намудаанд.

Хулоса, мақолаи мавриди назар баррасии ҳикояҳои “Ситтину-л-ҷомеъ”-и Аҳмад ибни Зайди Тўсиро дар бар мегирад, ки бо таҳлили ин ҳикояҳо шеваи Тўсиро дар дostonнигорӣ ташриҳу тавсиф мекунад. Баъди таҳқиқ ба мо аён гардид, ки муаллиф дар асари худ 53 ҳикояи пурмазмуну пурмуҳтаво, ки шомили панду ахлоқу ибрат аст, аз ашхоси кордидаву ибратгирифта барои раvнақ додани дostonи Юсуф (а) ва баён кардани маъонии он овардааст.

Аҳмад ибни Зайди Тўсӣ бештар ашхоси номаълум ва гумноmero овардааст, ки дар раддаи (аз шумори умумии 51 шахсият) 27 шахсияти ба гумномӣ пазируфташуда қарор доштанд. Чуноне ки мусаллам аст, ашхоси гумном бештар бо исмҳои умумӣ ё сифат муаррифӣ мешаванд, монанди дарвеше, кўдаке, девонае, малике, ҳамсоe, марди нобиноe, ҷавон, писар ва амсоли инҳо. Вале шахсиятҳои хос бештар аз миёни сўфиён, амирон, анбиё ва саҳобагон мебошанд. Инчунин, нисбат ба теъдоди ҳикояҳо ва интиҳоби шахсиятҳо танаввуъ вучуд дорад ва ҳама мунҳасир дар як табақа нестанд.

Аз бузургону подшоҳон, пайғамбарону Муҳаммад (с) мебошанд. Се шахсият аз саҳобাগон, орифону дарвешон, амирону мулк аст, ки дутояш аз мулуки форс, шоирон ва занон мебошанд. яктояш аз араби Бағдод ва боқӣ ҳама

Аз маҷмӯи 51 шахсият, 3 шахсияти зан шоирону орифону дарвешон ва тӯдаи ва 3 шахсият аз Пайғамбарон: Ҳазрати мардум мебошанд. Мусо (а), Ҳазрати Сулаймон (а) ва Ҳазрати

АДАБИЁТ:

1. Ал-қуръону-л- карим, Мусхафи Мадинаи Мунаввара- 2010. -604 саҳ.
2. ал-Муъҷаму-л-васит. - ат-табъату-л-хомиса. Ҷумҳурии Мисри Араб: Мактабату-ш-шуруқи-д-давлияҳ, 2011. -1111 с.
3. Дехлавӣ, Шоҳ Валиюллоҳ. Қуръони карим.-Техрон: Эҳсон, 1385. -630 с.
4. Кардарӣ, Ҳофизиддин ибни Муҳаммад ибни Шаҳоби Ҳанафӣ. Маноқиби Имоми Аъзам ли-л-Кардарӣ. Матбааи маҷлиси доирату-л-маъорифи-н-низомийя Ҷузъи аввал 284 с.: Хайдаробод докин-1321ҳичрӣ.
5. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт.- Душанбе: Маориф,1990. - 334 саҳ.
6. Муҷтабӯй, Фатҳулло. “Достонҳои Ҳиндӣ дар адабиёти форсӣ”, ҷилди 1, саҳ 471.
7. Низомов, М. Таҳлили мундариҷаи ғоявӣ ва сохторӣ “Достони Духтари Бозиға” аз маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Қургонтеппа ба номи Носири Хусрав, 2015, № 4 (34).- С. 35 - 40.
8. Раҳимӣ, Мустафо Раҳиминиё.Тарҷумаи “ал-Мунҷид ((الويس معلوف) -. Техрон: Сабо,1377. -1113 с.
9. Тӯсӣ, Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Зайд. Ас- ситтину-л-ҷомеъ ли-л латоифи-л-басотин. Ба эҳтимоми Муҳаммад Равшан.- Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ,1384.- 812 с.
10. Тухфату-с-соликин ва далолату соирин ли- манҳаҷи-л- муқаррабин фи баёни тариқ. С.-5
11. Фаҳриддин, Насриддин. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қуҳани форсӣ-тоҷикӣ.-Хучанд: Ношир, 2012.-576 саҳ.
12. Фотимӣ, Оятуллоҳ Сайид Ҳусайн “Ганҷинаи ахлоқ- Ҷомӣу-д-дурар”. С.- 13.

МАВҚЕИ ҲИКОЯ ДАР “АС - СИТТИН - АЛ - ҶОМЕЪ ЛИ - Л -ЛАТОИФИ - Л - БАСОТИН” - И АҲМАД ИБНИ ЗАЙДИ ТҶСӢ

Дар ин мақола масъалаи мавқеи ҳикоя дар яке аз муҳимтарин тафсириҳои адабию ирфонии сураи Юсуф - “ас-Ситтин-ал-ҷомеъ ли-л-латоифи-л-басотин”-и Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин асар бо ҳадафи таълиму мавъиза, мабоҳиси ирфонӣ, динӣ ва ахлоқӣ таълиф ёфтааст. Муаллиф дар китобаш анвои гуногуни достону ҳикоятҳо, ривоятҳои таърихӣ ё гуфтори бузургони дину ахлоқ ва тасаввуфро овардааст, ки бо мазмуни оёт мутобиқ буда, барои шарҳу тавзеҳи васеи нукоти мавриди назари шорех аҳамияти баланд доранд. Шеваи Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ дар овардани ҳикоятҳои ирфонӣ ба равиши “Кашфу-л-асрори” Майбӯдӣ хеле наздик аст. Ҳадафи Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ аз овардани ҳикоят табиӣ ва таълими масоили ахлоқию ирфонӣ буда, ба ин восита дидгоҳҳои ирфонӣ ҳикамии худро низ баён намудааст.

Калидвожаҳо: тафсир, “ас-Ситтин-ал-ҷомеъ”, Аҳмад ибни Зайди Тӯсӣ, ҳикоят, достон, ривоят, адабиёт, ирфон, ахлоқ.

МЕСТО РАССКАЗА В “АС - СИТТИН - АЛ - ДЖОМЕЪ ЛИ - Л -ЛАТОИФИ - Л - БАСОТИН”- И АХМАД ИБН ЗАЙД ТУСИ

В этой статье рассматривается один из наиболее важных литературных комментариев Суры Юсуфа (ас-Ситтин-ал-Джами ли-л-лати-л-Басотин). Данная статья написана с целью обучения, проповеди, моральных, религиозных и этических споров. В своей книге автор приводит множество рассказов и историй, исторических легенд, высказываний о великих религиозных и нравственных деятелях, которые соответствуют содержанию стихов и имеют большое значение для более широкого комментария. Подход Ахмада ибн Зайда Туси к распространению этических историй очень близок к методу Кашфу-л-Асрор. Миссия Ахмада ибн Зайд Туси состоит в том, чтобы рассказать истории и обучать по этическим и моральным вопросам, и при этом выразить через них свои мистические взгляды.

Ключевые слова: комментарий, «Аль-Ситтин аль-Джамаи», Ахмад ибн Зайд Туси, художник, легенда, литература, познание, мораль.

PLACE A STORY AT “AS - SITTIM - AL - JOMI LI - L - LATOFI - L -BASOTIN” - AHMAD IBN ZAYD TUSI

In this article, Ahmad ibn Zaydi Tusi examines one of the most important literary comments by Surah Yusuf (al-Sittin al-Jami l-l-lati-l-Basotin). This work was written for the purpose of teaching, preaching, moral, religious and ethical messages. In his book, the author cites many stories and stories, historical legends or words of great religious and moral figures, which correspond to the content of verses and are of great importance for a wider commentary. Ahmad ibn Zayed Tusi's approach to the dissemination of ethical and ethical stories is very close to the Kashf-l-Asror method. The mission of Ahmed Ibn Zayed Tusi is to provide stories and educate them on ethical and moral issues, while expressing their eloquence and wisdom. The story, which is one of the smallest epic genres, is a relatively small but universal story. The moments and parts of the story are so intertwined that it rarely happens in a story depicting a major event, past or future. The most important characteristic of history is the fact that, in terms of time, place, size and nature, it is integrated.

Keywords: commentary, Al-Sittin al-Jamai, Ahmad ibn Zayd Tusi, artist, legend, literature, cognition, morality.

Сведения об авторе: Каландаров Бурхониддин – Таджикский национальный университет, доктор PhD кафедры истории таджикской литературы. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: burhoniding@bk.ru. Телефон: 917101711.

Information about the authors: Qalandarov Burhoniddin – Tajik national university, the doctor PhD of the department of the history of Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: burhoniding@bk.ru. Phone: 917101711.

УДК 792 (5753)

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АКАДЕМИЧЕСКОГО ТЕАТРА ОПЕРЫ И БАЛЕТА ИМ. С. АЙНИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Шарифзода М. М.

Министерство культуры Республики Таджикистан

Современное таджикское профессиональное музыкальное искусство переживает новый этап своего развития, связанного с образованием Независимого государства – Республики Таджикистан. Благодаря поддержке Лидера нации, уважаемого Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, делается многое для решения существующих проблем, поиска новых возможностей творческой реализации, постановки новых оперных и балетных спектаклей, подготовки высококвалифицированных специалистов.

Таджикский государственный академический театр оперы и балета имени С. Айни занимает особое положение в структуре учреждений культуры и искусства. Со дня основания в 1940 году театр прошел большой и плодотворный путь развития. На протяжении всей истории деятельности являлся центром основных событий в музыкальной жизни республики.

Советский период становления музыкального театра в Таджикистане (1917-1991) получил своё отражение в трудах таджикских ученых, среди которых, прежде всего, отметим работы Н. Нурджанова, определенное освещение [1; 3; 4; 6; 7; 8]. Что касается творческой деятельности театра в годы становления государственной независимости Таджикистана, на данный момент нет специальных научных работ, посвященных осмыслению этого важного исторического периода, который в истории театра оперы и балета является исключительно важным для научного

осмысления. Этому периоду деятельности театра посвящена данная статья.

Творческая деятельность театра в годы Независимости Таджикистана (1991-2020) включает в себя несколько временных этапов. Особое место занимает первое десятилетие после распада Советского Союза, которое характеризуется сложной социальной, политической и культурной ситуацией. Распад великой страны представлял переломное историческое событие, негативно отразившееся на функционировании многих сфер жизнедеятельности таджикского общества, в том числе на театре оперы и балета, который переживал трудное время реализации своей творческой деятельности. Нужно было оперативно решать проблемы функционирования в новых условиях, заново определять направленность творческих устремлений – постановки произведений таджикских и зарубежных композиторов, их музыкальные и сценарно-драматургические аспекты, включая определение художественных приоритетов оперного и балетного репертуара в контексте запросов общества. В этом историческом аспекте раскрываются также особенности концертной и международной деятельности театра. Они были реализованы в различных формах: концерты внутри республики и зарубежные гастроли. Надо отметить, что содержание и направленность процессов сферы культуры и искусства в рассматриваемый период времени, в том числе различные стороны

музыкальной жизни, существенно подверглись изменениям [7, с. 4].

90-е годы XX в. отличались не только определенными проблемами развития профессионального музыкального искусства. Это было также время активного поиска направлений развития в новых условиях, приведшее, например, в оперном творчестве к существенным достижениям [3, с. 83-84]. Приведем справедливую оценку этого времени Б. Кабиловой: «Несмотря на то, что указанное десятилетие отличается сложностью и противоречивостью, все же это было время поисков собственного пути развития, <...> чтобы заново, на новом уровне осмыслить свою историю, осознать себя, историческое прошлое своего народа» [1, с. 130].

В конце 80-х годов, до возникновения серьезных социальных и политических процессов в Душанбе еще продолжали действовать два самостоятельных симфонических оркестра - Государственной филармонии и Таджикского академического театра оперы и балета им. С.Айни. Еще продолжали проходить концерты, постановки оперных и балетных спектаклей, в программе которых была представлена мировая музыкальная классика и произведения таджикских композиторов. Но, к сожалению, возникновение острых социальных и политических конфликтов, связанных с событиями гражданской войны, способствовало отъезду многих профессиональных кадров и негативно отразилось на функционировании деятельности театра, профессионального музыкального искусства в целом [5, с. 13].

Несмотря на сложившуюся сложную ситуацию, таджикские композиторы продолжали создавать произведения, отражающие вызовы новой эпохи – проблемы построения нового суверенного таджикского государства. В этом контексте особо отметим две оперы: «Рустам и Сухроб» Т. Сатторова и «Амир Исмоил» Т. Шахиди. Постановки опер были осуществлены в 1999 - 2001 годах, стали одной из ярких вершин

творчества таджикских композиторов, крупным событием в музыкальной жизни республики, в деятельности театра оперы и балета.

Появление опер Т. Сатторова и Т. Шахиди и их идейного замысла во многом было связано с празднованием 1100-летнего юбилея создания первого таджикского государства Саманидов. В центре внимания композиторов оказались легендарные и исторические герои Таджикистана. Это образы из «Шахнаме» Фирдоуси – Рустам и Сухроб и образ основателя первого таджикского государства Саманидов (IX - X вв.) - Амира Исмоила. В операх осуществлено художественное отображение важнейших страниц истории таджикского народа. Премьеры опер стали яркими событиями в творческой деятельности театра.

В создании оперы «Рустам и Сухроб» реализовалось желание композитора Т.Сатторова отразить в художественной форме трагедию таджикского народа в гражданской войне (1992–1997), где одна часть народа боролась с другой. Как известно, в трагедии, гениально изложенной А. Фирдоуси, Рустам и Сухроб сражаются друг с другом, не зная, что они отец и сын [3, с. 86]. Несколько иная идейная направленность воплощена в опере Т. Шахиди «Амир Исмоил» (1999), где впервые в таджикском музыкальном театре представлен художественный образ основателя государства Саманидов [3, с. 85].

Определенный приоритет постановок оперных произведений в театре являлся совершенно не случайным. Именно жанр оперы дает возможность композитору наиболее полно отобразить в художественной форме социальные и культурные процессы, происходящее в обществе. При этом, как известно, оперная музыка – один из самых сложных жанров, «как в аспекте владения необходимыми художественно-выразительными средствами, понимания особенностей оперной драматургии, пространственно-сценического видения музыкального действия, так и в части собственно реализации

национальных художественных традиций в этом абсолютно новом для таджиков жанре музыкального искусства» [6, с. 22].

Отметим деятельность хора театра оперы и балета, в частности, его участие на Международном фестивале академических и фольклорных хоров, который состоялся в 1998 году в столице Турции – Анкаре. Как вспоминает Х. Маджидов – главный хормейстер театра в тот период времени – условия конкурса были очень сложными. Нужно было подготовить и исполнить произведение из мировой классики, несколько произведений таджикских композиторов, а также произведение композиторов принимающей стороны. Условия программы конкурса требовали от дирижёра и исполнителей большого профессионального мастерства. Результатом подготовительной работы стало завоевание второго места среди 39 стран принимающих участие в конкурсе [2, с. 179].

Об этом важном событии в творческой деятельности театра известный таджикский театровед Н. Нурджанов писал: «в ноябре 1998 года хор театра с присоединившимися к нему студентами Института искусств им. М. Турсунзаде, а также солистами – четырьмя баритонами и четырьмя тенорами, выступил в Анкаре на Международном конкурсе хоров Мировой Академии и хоров мирового фольклора и занял второе место. В этом была заслуга главного хормейстера театра Холахмада Маджидова» [4, с. 199].

Развитие творческой и организационной деятельности театра было направлено на решение ряда сложных проблем, с которыми столкнулся театр в конце XX и начале XXI века. Можно выделить следующие аспекты: восстановление и развитие кадровой структуры театра новыми и перспективными талантливыми музыкантами; это художественная проблематика, связанная с поиском новых тем, идей, новых оригинальных постановок.

Кадровая проблема во многом была обусловлена, с одной стороны, последствиями гражданской войны, а с другой стороны, проблемой постепенного

убывания старшего поколения мастеров искусств по естественным причинам. Так сложилось, что необходимого притока молодых специалистов, которые имели бы высокий уровень профессионализма, к сожалению, в достаточной мере еще не было, чтобы полностью решить эту проблему. Театр старался своими собственными силами осуществлять подготовку кадров, например, для хора. Состав хора постоянно менялся, но «хормейстеры Х. Муллокандов, А. Мелехин, Х. Маджидов (выпускник Ташкентской консерватории) стремились и добивались масштабности звучания хора, ярких тембровых красок» [4, с. 198].

Отметим также проблему соотношения женских и мужских голосов. Дефицит женских голосов более ярко выражен. Решение проблемы во многом осуществлялось на основе установления дружеских и творческих контактов с учебными и творческими учреждениями соседних с нами стран СНГ. Очень продуктивны были взаимообмены исполнителями, приглашение на договорной основе видных зарубежных музыкантов для подготовки и постановки различных оперных и балетных спектаклей. Перспективным в решения кадровой проблемы на современном этапе является взаимодействие с узбекскими коллегами. Президенты Таджикистана и Узбекистана создали все необходимые условия для тесного содружества. Театр оперы и балета им. С. Айни открыт для подобного взаимодействия и решения кадровой проблемы с другими театрами и учебными заведениями стран СНГ.

Развитие деятельности таджикского театра оперы и балета на современном этапе связаны с необходимостью решения ряда технических и художественных проблем. Это разработка художественных идей, связанных с национальными традициями, а также использование в сценических постановках современных технологических ресурсов. Отметим также проблему формулирования современной темы и уточнения ответа на вопрос – кто

есть герой нашего времени в контексте запросов таджикского общества. Что изменилось в идейном и стилевом направлении, а что сохранило свою актуальность? Вот вопросы, которые, безусловно, требуют своего ответа.

Современный мир динамично изменяется, появляются новые возможности реализации художественных идей с использованием, в частности, новых информационных технологий. Примером этого является широкое применение во многих театрах мира звуковых и световых эффектов, которые могут принципиально менять сценическое пространство, наполняя его в соответствии с поставленной художественной задачей оригинальными красками и образами.

Техническое обеспечение современной театральной сцены – это особый мир, который не ограничивается только названными возможностями. Он, безусловно, более сложен и многообразен по своим направлениям. В данном случае важно говорить о том, что этот ресурс – технико-художественный – и его полноценное использование относится к проблемам, которые нужно решать, так как он может предлагать оригинальные творческие решения. В этом аспекте, изучение опыта использования данного ресурса в других театрах и странах как с сугубо технической стороны (типы и виды оборудования), так и со стороны принципов его применения для решения конкретных художественных проблем является актуальным.

Одним из приоритетных направлений деятельности театра является сотрудничество с зарубежными музыкальными театрами, приглашение артистов, дирижеров, балетмейстеров и режиссеров для участия в постановках оперных и балетных спектаклях, в проведении совместных концертных мероприятий. В этом направлении многое делается. Отметим некоторые важные события.

В январе 2014 года в театр была приглашена выпускница Российского института театрального искусства М.А.

Левицкая в качестве балетмейстера-постановщика. С 2017 по 2018 годы она работала главным балетмейстером таджикского театра оперы и балета. Левицкая внесла большой вклад в развитие современного отечественного балетного искусства. Под ее руководством были осуществлены многие постановки балетных произведений зарубежных и таджикских композиторов. Отметим, в частности, следующие: балет для детей А. Хачатуряна «Приключения Чиполлино» (2014), балеты С. Баласаняна «Лейли и Меджнун» (2015), С. Покофьева «Золушка» (2016) и балет «Зол и Рудоба» таджикского композитора Ш. Ашурова, постановка которого была приурочена к 25-летию независимости Республики Таджикистан (2016).

Одной из первой и крупной работой Левицкой становится постановка балета «Спящая красавица» П.И. Чайковского. Премьера состоялась 22 мая 2014 года. Балет стал знаковым событием для театральной жизни республики и ее столицы – города Душанбе. Спектакль был приурочен к нескольким торжественным датам. Это ежегодное празднование дня рождения выдающейся таджикской балерины Малики Сабировой, 175-летие со дня рождения П.И. Чайковского и 200-летия знаменитого балетмейстера М.И. Петипа.

С 2009 по 2019 годы в спектаклях театра приняли участие: солист Национального театра оперы и балета им. А. Молдыбаева Кыргызской Республики Суймоналиев Нурлан в операх Дж. Россини «Севильский цирюльник» и Дж.Верди «Трубадур»; солисты «Кремлевского балета» г. Москвы Аблицова Ирина и Евгенов Михаил, дирижер Челябинского Государственного академического театра оперы и балета им. М. Глинки В. Губанов, которые были задействованы в постановке балета «Спящая красавица» П.И. Чайковского. Отметим также участие режиссера Кыргызского национального театра оперы и балета им. Малдыбаева Сартбаева Искандера и солистки Челябинского Государственного академического театра оперы и балета им.

М. Глинки Даренских Натальи в постановке оперы Дж. Пуччини «Тоска».

Большой вклад в развитие творческой деятельности театра внес итальянский дирижер Жерардо Коллело, который с 2009 по 2011 годы являлся главным дирижером. Новой и яркой его постановкой явилась опера «Аида» Дж.Верди на языке оригинала (итальянском). Для исполнения основных партий оперы были приглашены ведущие солисты Казахского государственного театра оперы и балета имени Абая Сара Ишанова и Римма Вальтер.

В 2010 году в творческой деятельности театра стала принимать участие балетная пара Кыргызского театра оперы и балета – Эмил Акматов и заслуженная артистка Кыргызстана Айзада Акматова. 22 мая 2011 года в театре состоялся галла-концерт мастеров балета, посвященный памяти нашей великой балерины, Народной артистки СССР Малики Собировой. Концерт был приурочен к 20-летию юбилею Международного конкурса мастеров балета им. М.Собировой. В концерте приняли участие мастера балетного искусства из Санкт-Петербурга, Москвы, Перми, других стран СНГ. В честь 20-летия Независимости Республики Таджикистан в 2011 году для создания и постановки оперы «Абуали ибн Сино»¹, а в

2014 году для постановки оперы «Борбад»² был приглашен узбекский композитор Мустафо Бафоев.

В период с 21 ноября по 24 ноября 2016 года на сцене театра прошел международный фестиваль «Танец нас объединяет», посвященный 100 - летию со дня рождения Народного артиста СССР Гафара Валаматзаде, в котором приняли участие танцевальные группы из России, Китайской Народной Республики и Таджикистана.

Таджикский государственный академический театр оперы и балета имени С. Айни на данном этапе продолжает активно развивать свою международную творческую деятельность. Это содействует укреплению его положения в качестве базовой организации государств-участников СНГ по сотрудничеству в области музыкально-театрального дела.

Важным событием в жизни театра оперы и балета стало проведение встречи Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона с интеллигенцией в зале театра. Встреча состоялась 19 марта 2009 года. Это событие определенным образом отразилось на дальнейшем развитии театра оперы и балета, активизации его творческой деятельности, утверждению его статуса как ведущего центра музыкальной культуры Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кабилова, Б. История композиторского творчества в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 2008. - 154 с.
2. Маджидов, Х. Арена вдохновенного искусств // Храм прекрасного искусства. - Душанбе, 2010. - С.176-179.
3. Мирзоева, Ш. Таджикская опера: этапы становления и приоритеты образной сферы. - Душанбе, 2012. – 258 с.
4. Нурджанов, Н. Опера и балет Таджикистана. - Душанбе, 2010. – 424 с.
5. Сатторов, Т. С надеждой на будущее // Таджикская музыкальная культура начала 21 века: приоритеты развития. - Душанбе, 1999. - С. 12-14.
6. Ульмасов, Ф. Опера //Таджикская музыка. - Душанбе: Дониш, 2003. - С. 176-208
7. Хасанова, М. Музыкальная жизнь Таджикистана в конце XX- начале XXI вв. Автореферат канд. искусствоведения. - Душанбе, 2017. - 21 с.
8. Храм прекрасного искусства. - Душанбе, 2010. - 260 с.

¹ Либретто Кароматулло Олимова, режиссер постановщик Народный артист Таджикистана Убайдулло Раджабов

² Режиссер постановщик Султон Усмонов

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АКАДЕМИЧЕСКОГО ТЕАТРА ОПЕРЫ И БАЛЕТА ИМ. С. АЙНИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

В статье впервые в отечественной истории искусства рассматриваются некоторые аспекты деятельности Таджикского государственного академического театра оперы и балета им. С. Айни в период формирования нового независимого государства – Республики Таджикистан. Развитие театра осуществлялось в историко-культурном контексте двух временных этапов. Период начального становления государственной независимости Таджикистана. Основное внимание сосредоточено на осмыслении проблем функционирования театра в конце XX - начале XXI века. Отмечается, что 90-е годы XX в. профессиональное музыкальное искусство, театр оперы и балета переживали трудное время, решались проблемы, возникшие после распада СССР. Важным направлением становится поиск форм развития в новых условиях, который привел к существенным достижениям в оперном творчестве.

Рассматривается второй период – с 2009 по 2019 годы. Активно развивается международное творческое сотрудничество с видными деятелями музыкальных театров стран СНГ, оказавшие существенное позитивное влияние на решение кадровых проблем и активизацию творческой деятельности театра.

Ключевые слова: таджикский театр оперы и балета, творческая деятельность, проблемы развития, деятельность театра в период государственной независимости Таджикистана, два временных этапа развития, последнее десятилетие XX в., международное сотрудничество.

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ЧАНБАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТЕАТРИ ДАВЛАТИИ АКАДЕМИИ ОПЕРА ВА БАЛЕТИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ С. АЙНӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақола бори аввал дар таърихи санъати миллии ватанӣ баъзе чанбаҳои фаъолияти Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айни дар марҳалаи ташаккули давлати нави соҳибистиклол - Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Рушди театри мазкур дар қаринаи ду давраи замони таърихӣ - фарҳангӣ амалӣ гардидааст.

Давраи аввал замони оғози ташаккули Истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро дар бар гирифта, диққати асосӣ ба дарки мушкилоти фаъолияти театр дар охири асри XX - аввали асри XXI равона шудааст. Зикр гардидааст, ки солҳои 90-уми асри XX санъати касбии мусиқӣ, театри опера ва балет рӯзҳои душворро аз сар гузаронида, мушкилоте, ки пас аз пошхӯрии ИҶШС ба миён омаданд, ҳаллу фасл мегардиданд. Дар ин давра самти муҳим ин ҷустуҷӯи шаклҳои инкишоф дар шароити нав буд, ки дар эҷодиёти операвӣ ба дастовардҳои назаррас оварда расонд.

Давраи дуюм аз соли 2009 то соли 2019 - ро дар бар гирифтааст. Дар ин марҳала ҳамкориҳои байналмилалӣ эҷодӣ бо чехраҳои намоёни театрҳои мусиқии кишварҳои ИДМ фаълоне рушд мекунад, ки он ба ҳалли масъалаҳои кадрӣ ва эҳёи фаъолияти эҷодии театр таъсири назарраси мусбат расонидааст.

Калидвожаҳо: Театри опера ва балети тоҷик, фаъолияти эҷодӣ, мушкилоти рушд, фаъолияти театр дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ду марҳалаи рушд, даҳсолаи охири асри XX, ҳамкориҳои байналмилалӣ.

SOME ASPECTS OF ACTIVITY TAJIK STATE ACADEMIC THEATRE OPERA AND BALLET NAMED AFTER S. AINI AT THE PRESENT STAGE

For the first time in the national history of art, the article examines some aspects of the activities of the Tajik state academic theatre Opera and Ballet named after S. Aini during the formation of a new independent state - the Republic of Tajikistan. The development of the theater was carried out in the historical and cultural context of two time stages. The period of the initial formation of the state independence of Tajikistan. The main attention is focused on understanding the problems of the theater functioning at the end of the XX - beginning of the XXI century. It is noted that the 90 of the twentieth century. professional musical arts, opera and ballet theaters experienced difficult times, problems that arose after the collapse of the USSR were being solved. An important direction is the search for forms of development in new conditions, which led to significant achievements in operatic creativity. The second period is being considered - from 2009 to 2019. International creative cooperation with prominent figures of musical theaters of the CIS countries is actively developing, which had a significant positive impact on the solution of personnel problems and the revitalization of the theater's creative activity.

Keywords: Tajik opera and ballet theater, creative activity, development problems, theater activities during the period of state independence of Tajikistan, two time stages of development, the last decade of the twentieth century, international cooperation

Сведения об авторе: Шарифзода Манучехр - заместитель министра культуры Республики Таджикистан. Адрес: Душанбе, проспект Рудаки, 34. E-mail: manu-78@mail.ru, тел. +992 88 77777 44

Information about the author: Sharifzoda Manuchehr - deputy minister of culture of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 34. E-mail: manu-78@mail.ru, тел. +992 88 77777 44

ФОЛКЛОРИ СУРУДҲОИ БАЧАГОНА ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАРБИЯИ МУСИҚИИ НАСЛИ НАВРАС

Саидов С., Шарипова Х.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Фолклор эҷодиёти даҳанакии халқ махсуб ёфта, онро намоёндагони ин ё он халқу миллат дар тӯли асрҳо эҷод намудаанд. Фолклори бачагона аз жанрҳои чистон, зарбулмасал, суруд, тарона, дуэт, афсона, тегзӯяк, аския, қофия ва бозиҳо иборат мебошад.

Фолклорро барои бачаҳо асосан калонсолон навиштаанд. Вале, тавре ки аз иҷрои сурудҳои фолклорӣ бармеояд, ҳуди бачаҳо низ дар эҷоди асарҳои фолклорӣ фаъолона иштирок намудаанд. Зеро фолклори бачагона як қисмати ҷудонашавандаи ҳаёту зиндагии бачагонро ташкил медиҳад. Фолклори бачагона, ҳамзамон дар ташаккули ҷаҳони ботинӣ, завқи бадеӣ, зебоипарастӣ, маънавиёт ва инкишофи нутқи кӯдакон ҳам нақши хеле муассир дошта метавонад.

Хусусиятҳои бадеӣ ва услубу забони фолклори бачагона якранг нестанд. Бо вучуди ин, дар ҳамаи асарҳои фолклории барои хурдсолон эҷодшуда, принсипҳои асосии асари бачагона, аз қабili интиҳоби мавзӯ, тасвири мушаххаси ҳодисаҳо, аслият ва ба ҳаёти бачагон наздик будани персонажҳо тақрибан як намудро дар бар мегирад.

Фолклори бачагона фарогири ду қисми асосӣ - назм ва наср мебошад. Назми халқии бачагонро асосан суруду таронаҳои бачагона ташкил медиҳанд. Сурудҳои бачагонаи фолклорӣ бахшида ба ҷашну маросими халқӣ, ба амсоли Наврӯз, гулгардонӣ, ҷашнҳои домодию арӯсӣ, ҷамъомаду меҳмонӣ ва бозиҳо офарида шуда, хангоми барпо гардидани ин ҷашну маросими халқӣ суруда мешаванд. Баъзе сурудҳо бо маросими ғавқуззикр ва низ бо бозиҳои гуногуни бачагона мазмунан алоқамандии қавӣ доранд. Қисми дигари сурудҳо дар ҳолатҳои гуногуни рӯҳияи

эҷодкорони онҳо баҳри изҳори ғаму андух, шодию хурсандӣ, тасвири бадеии замони онҳо ва машғулиятҳои гуногуни бачагона офарида шудаанд ва бо ҳамин мазмун суруда мешаванд.

Тавре ки санъатшинос Аслиддин Низомӣ дар асари худ «Таърихи мусиқии тоҷик» зикр намудааст: «Тоҷикон - аҷдодони мо тайи садсолаҳо инҷониб дар суруду таронаҳои одӣ тамоми орзуву омол, дарду ҳасрат, нияту умедвориҳои хешро ифода намудаанд» [1, с. 4].

Дар замони гузаштаи на чандон дур дар байни аҳолии шаҳри Ленинобод (ҳоло Хучанд) ва ғирду атрофи он суруди “Соли нав” хеле машҳур буд ва онро бачагон, хусусан духтаракон, дар шаби Соли нави мелодӣ якҷоя месуруданд. Азбаски Соли нави мелодӣ шурӯъ аз солҳои 20-уми асри XX дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон ҷашн гирифта мешуд ва тахмин меравад, ки он ҳам дар аввалҳои ҳамин аср эҷод гардидааст.

«Хурдтаракон ҳазлу шӯхиро ниҳоят дӯст медоранд» [6, с. 116].

Мазмуни суруди “Соли нав” бештар ба ҳаёти маишӣ-оилавӣ алоқаманд буда, хусусияти хроникавӣ ва танкидӣ дорад. Ҷунончи, дар суруди зерин дар бораи Мирзонеъмат сухан меравад, ки шахси «хоса», яъне «доранда» аст, вале бар замми дорандагии худ, замоне ки писардор мешавад, тӯйи писарашро барпо намекунад:

*Эсуни дарё араба,
Усуни дарё араба,
Миёни дарё ҷазаба.
Ҷазабаҳо об шуд,
Мирзонеъмат ёфт шуд.
Мирзонеъмат хосагӣ,
Себи сурхи косагӣ.
Себа ёфту бӯй накард,
Писар ёфту тӯй накард.*

*Очаи мурду гӯр накард,
Як дега оша дам накард,
Қошқудонаи пур-пури нон,
Бачаяконаи гир-гирён.
Соли нав мӯрак бошаде!*

Дар сурудҳои дигари солинавӣ ҳамин гуна масоил ва рафтору кирдори шахсони ҷудогона бо оҳанги шӯхӣ ва танқиду истехзо зикр гардидаанд. Дар суруди зерин ҳам сухан дар бораи Усмонбой ном шахс меравад, ки синну солаш ба ҷое расидаву «пирдомод» шудааст, вале акнун домод гардида, мутаассифона, ақлаш ҳанӯз ҳам он қадар пурраву расо нашудааст.

*Кӯчаи Денав шамол шуд,
Усмонбойи домод шуд.
Усмонбойи пирдомод,
Кайба ақлаш мебарод.
Соли нав мӯрак бошаде!
Эсуни дарё сангча,
Усуни дарё сангча,
Келинакои сатангча,
Соли нав мӯрак бошаде! [6, с.118].*

Суруди халқии «Арчаи мо» ҳам бахшида ба Соли нав навишта шудааст. Аз мазмуни суруд бармеояд, ки он дар садаи XX эҷод шудааст, зеро дар кӯдакистонҳову мактабҳои анъанавӣ ҷашн гирифтани ин ид ба рӯзи Соли нави мелодӣ рост меояд. Онро гӯё хурдтаракон худашон маҳз барои таҷлили ҳамин ҷашн «Аз лаби дара» овардаанд. Ин суурдро устои МДТ «ДДФСТ ба номи Мирзо Турсунзода» С. Саидхомидов ба нота дароварда, такмил додааст.

1. Арча овардем,	2. Ороши додем,
Аз лаби дара.	Бо бачаҳо зуд.
Арчаи зебо,	Арчаи моён,
Арчаи сара.	Зеботар бишуд

[8. с. 20].

Маросими дигаре, ки мо дар борааш сухан гуфтаним, гулгардонӣ мебошад, ки вобаста ба ин маросим низ халқи тоҷик сурудҳои зиёде офаридааст. Дар як қатор ноҳияҳои тоҷикнишини Осиёи Марказӣ (водихои Фарғона, Самарқанд, Қашқадарё) маросими гулгардонӣ бо номи “Бойчечак” машҳур мебошад.

Маросими “Бойчечак” дар аввали баҳор (охири хут ва аввали ҳамал), вақти гули бойчечаку сияхгӯш ё қароқош гузаронида мешавад. Бачаҳо барои ҷидани гул ба саҳро мебароманд ва ё ҳезумкаше он гулро аз саҳро оварда, ба бачаҳо медодааст. Бачаҳои маҳалла, ё гузар ва ё деҳа наздики бегоҳирӯзӣ ба гулгардонӣ шурӯъ мекарданд. Яке аз пурдонтари онҳо решаи пиёзмонанди гулро ба латтаи тар печонда (барои пажмурда нашуданаш), ба пеш баромада, сурудҳои аз паси худ бачаҳои дигарро ҳавлӣ ба ҳавлӣ мебард. Соҳиби ҳавлӣ ба бачаҳо ҳарчи аз дороии худ, ба амсоли мош, нахӯд, ҷаворимакка, биринҷ, зардолуи хушк, мавиз, чигда, нон ва дигар анво микдори андаке тухфа дода, гулро мебӯсид ва ба ҷашму абрӯи худ меомолид. Бачаҳо боз сурудашонро иҷро намуда, ба ҳавли дигар мегузаштанд ва ин маросим то дергоҳ давом мекард.

Гулгардонон тухфаҳои гирифташонро дар халта, доман, тӯппӣ ва ё дар рӯмолашон алоҳида - алоҳида меандохтанд. Онҳо дар охири базм бо ҳам маслиҳат карда, анвои ҷамъ кардашонро ба хонаи ягон кампири танҳо бурда медодаанд. Рӯзи дигар он кампирак барои бачаҳо аз он анво ягон хӯроке пухта медод ва бачаҳо бо ҳам омада, он хӯрокро тановул мекарданд. Ё ин ки бачаҳо ҳамон бегоҳ тухфаҳои гирифташонро байни ҳам тақсим намуда, ба хонаҳои худ мебарданд ва аз онҳо бонувон анвои гуногуни хӯрданӣ омода мекарданд.

Дар гузашта аксарияти иштирокчиёни маросими гулгардониро фарзандони одамони одии меҳнатӣ - деҳқонон ва косибону ҳунармандон ташкил менамуданд.

Матни асосии суурдро сардори бачаҳо бо овози баланд ва бо оҳанги махсус меҳонду дигарон пас аз ҳар банди суруд бо як овоз «Бойчечак! Бойчечак!» гуфта, оҳанги суурдро такрор мекарданд. Чунончи, ин суруд дорои матни зерин буд:

Сардор: *Бойчечак аслаи гул,
Гулзор макони булбул.
Дигарон:* *Бойчечак! Бойчечак!*
Сардор: *Таги остона гур - гур,
Хонаи мо нонба пур!*

Дигарон: Бойчечак! Бойчечак!
Сардор: Таги остона дутор,
Будем баҳорба хумор.
Дигарон: Бойчечак! Бойчечак!

Матни суруди «Бойчечак» гуногун аст, вале қариб ҳамаи онҳо бо тартиби ягонаи анъанавӣ суруда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки ҳарчанд матн дигар бошад ҳам, оҳанги суруд тағйир намеёбад ва дар ҳама маҳалҳои қисмати шимоли Тоҷикистон бо як оҳанг иҷро карда мешавад.

Маврид ба тазаккур аст, ки ин сурудро дар баъзе шахру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ низ бо ҳамин оҳанг иҷро мекунанд. Масалан, дар шахрҳои Ҳисор, Турсунзода ва ноҳияи Шаҳринав суруди «Бойчечак»-ро бо ҳамон оҳанге, ки дар қисмати шимоли Тоҷикистон месароянд, иҷро мекунанд.

Маросими «гулгардонӣ» низ аз омадани баҳори файзбор ва омодагии деҳқонони кишвар ба мавсими кишту кори баҳорӣ хабар медиҳад. Дар баъзе маҳалҳои шимоли Тоҷикистон, аз ҷумла дар деҳоти шаҳри Панҷакент бо номаҳои «Гули сияҳгӯш» («Қарақош») ва «Баҳор омад» маросими гулгардонӣ мушоҳида мешавад, ки он ба маросими гардонидани гули бойчечак монанд аст. Аммо матни сурудҳои «Баҳор омад» ва «Гули сияҳгӯш» аз «Бойчечак» фарқ дорад. Масалан, суруди «Баҳори нав муборак»-ро сарбайтхон оғоз намуда, се сатри аввали сурудро месарояд, пас аз ин ҳамаи иштирокчиён матни «Баҳори нав муборак!»-ро иҷро мекунанд, ки он чунин аст:

Сарбайтхон: Баҳор омад, баҳор омад,
Баҳори гулғузор омад.
Гули лола ба ҷӯш омад,
Дигарон: Баҳори нав муборак бод!

Дар гузашта дар Бадахшон низ кӯдакону наврасон маросими истиқболи баҳор - «Сари сол» ва «Наврӯз»-ро бо сурудхонию бозиҳои гуногуни шавқовар мегузaronидаанд.

Сурудҳои фолклории тоҷик мазмуни зиёдеро дар бар гирифтаанд. Суруди «Баҳори нав муборак бод!» низ ба ҳамин фасли зебои сол бахшида шуда, дилрабоии

ин фасл ва ҷашни Наврӯзро таҷассум менамояд. Суруд мазмуни зеринро доро мебошад:

Баҳор омад, баҳор омад,
Гули савсан қатор омад.
Ба деҳқон вақти кор омад,
Баҳори нав муборак бод!

Баҳор омад ба некрӯзӣ,
Бичин гулҳои Наврӯзӣ,
Бипӯш тоқии зардӯзӣ,
Баҳори нав муборак бод!

Ин сурудро низ устод Саидҷомидов С. С. такмил додааст. Онро қариб дар ҳамаи манотиқи ҷумҳурӣ то ба имрӯз месароянд ва зимни он ҳамдигарро табрику таҳният мегӯянд. Суруд дар андозаи 7/8 эҷод гардида, дар суръати на чандон суст иҷро карда мешавад. Суруд дар бораи фарорасии фасли зебои баҳор, шукуфтани гулу савсан, расидани вақти кишту кори деҳқон ва Наврӯзи фархундапай маълумот медиҳад. Чун одат, тоҷикон дар рӯзҳои Наврӯзӣ тоқии «гулдӯзӣ»-ву «зардӯзӣ» ба сар мекунанд, ки он ҳам рамзи баҳор ва сари соли тамоми мардумони Машриқзамин – Наврӯзи оламафрӯз аст.

Суруд хеле ҷолиби диққат буда, осон суруда мешавад. Чор мисраи аввали онро ҳама кӯдакон якҷоя ва пас чор мисраи баъдиро якҷаҳон метавонанд иҷро намояд. Мушкилӣ танҳо дар партияи якҷаҳон ба ҷашм мерасад, ки дар тақтеи аввали мисраи якуми ҷумлаи «Баҳор омад ба некрӯзӣ» ба калимаи «баҳор» рост меояд. Ҳангоми аз тарафи ҳамагон сурудани ҳиҷои охирини якум ва сеюми калимаи «омад» он бояд бодикқат суруда шавад, зеро дар ин ҳиҷо, яъне ҳиҷои дуюми калима - «мад», ки ба калимаи «омад» рост меояд, якҷанд овоз пайваста ба поён, яъне лигато суруда мешаванд. Дар ин маврид зарур аст, ки овозҳои ин пайвастагӣ зина ба зина тоза суруда шаванд [8, с. 21].

Суруди фолклории бачагонаи «Лола» ҳам фасли зебои баҳорро тараннум ва таҷассум менамояд. Ин суруд дар суръати «шӯх» иҷро карда мешавад. Андозаи суруд 6/8 буда, аз тарафи сарбайтхон

огоз мегардад. Пас аз иҷрои сарбайтхон нақарот суруда мешавад. Нақаротро ҳама иҷро мекунанд, ки матни зеринро дар бар гирифтааст:

1. *Мавсими навбаҳор аст,
Авҷу барори кор аст.
Корвони турнаҳо,
Рӯи фазо қатор аст.*

Нақарот:

*Лола, лола, ҳай лола,
Булбул омад ба нола.
Қаҳ-қаҳ занад кабки маст,
Аз сари кӯҳу ёла.*

2. *Кӯҳу даман пурлола,
Боғу чаман пурлола.
Сӯи хона метозем,
Ду дасти мо пурлола.*

Нақарот: (такрор).

3. *Дар кӯҳу дашту саҳро,
Шуд базми лола барпо,
Ҳай-ҳай, чӣ хуш баҳор аст,
Ҳай-ҳай, чӣ лола зебо!*

Нақарот: (такрор).

Нақароти суруд баъди ҳар як маротиба садо додани бандҳои якум, дуюм ва сеюм аз ҷониби ҳамаи кӯдакон такрор ба такрор суруда мешавад [3, с. 21].

Як қисми хеле зиёди сурудҳои бачагона ҳангоми сайру ғашт, бозӣ ва ҷамъомадҳои бачагона иҷро карда мешуданд. Яке аз ин гуна асарҳои халқӣ - суруди «Лолачинакон» мебошад, ки низ асосан дар фасли баҳор ҳангоми сайру ғашт суруда мешуд. Иштирокчиёни ин базм асосан духтаракон буда, ин сурудро ба таври ба худ хос иҷро мекарданд. Аз матни суруд маълум мешавад, ки онро се нафар иҷро менамояд. Суруди «Лолачинакон» маънии иҷтимоиро дар бар гирифтааст. Аз матн бармеояд, ки дар аввали фасли баҳор ҷӯйборҳо аз нав тозаву озода гардонида мешуданд. Зеро дар баробари хурсандии духтаракон вобаста ба омадани баҳори пурфайз, онҳо, инчунин, тараддуи зиёди «мирбача»-ро месароянд, ки «ҷӯи наваш» ҳанӯз ҳам об надорад. Дар матни ин суруд «мирбача» ҳамон деҳқонбачае ё «мироб» мебошад, ки ба полизи киштнамудааш об мебандад. Духтаракон дар баробари изҳори хурсандӣ,

аз набудани об дар ҷӯйбори деҳқонбача таассуф меҳӯранд. Ҳамин тариқ, аз матни суруд бармеояд, ки Наврӯз, яъне сари Соли нав хеле камбориш омадааст. Аз ҷумла:

*Се духтаракон будем,
Лолачинакон будем.
Давидему давидем,
Ҷӯи навба расидем.
Ҷӯи нава обаи не,
Мирбачая хобаи не...*

Суруди зеринро низ ҳангоми бозии «Арғунчак» духтаракон месурудаанд, ки шояд таърихи хеле қадимӣ дошта бошад.

*Арғунчаку белинчак,
Ман духтари келинчак.
Келинчак ҳамиш кардаст,
Ҳезумаи камӣ кардаст.
Бобом ба ҳезум рафтаст,
Арғамчина гум кардаст.
Арғамчин дар боғи мо,
Себи сурх анори мо.
Арғунчаку белинчак,
Вақти хушӯ чоқи мо - ҳуу...*

Суруди «Арғунчак»-ро бо бозиаши духтаракон, хусусан дар рӯзҳои ҷашн гирифтани Наврӯз, дар базмҳои тӯёна ва дигар ҷамъомадҳои ташкилнамудаашон месароянд. Аз матни суруд бармеояд, ки он мазмуни иҷтимоӣ дошта, ҳаёти маишӣ-оилавии гузаштагонӣ моро инъикос менамояд. Ҳамчунин, аз матни суруд ба хулосае омадан мумкин аст, ки он ҳаёти оилавии деҳотиёро дар худ таҷассум кардааст. Зеро «ҳамиш кардан» - и келинчак, «камӣ кардани ҳезум» барои таспонидани ҷаҳдон, «ба ҳезум рафтани бобо», «бо арғамчин овардани ҳезум» - ҳамаи ин ифодаҳои ҳастанд, ки ҳаёти деҳоти пешинаву имрӯзаи тоҷикро инъикос менамоянд. Ҳарчанд имрӯзҳо «бобо» - ён «ҳезум» - ро на бо «арғамчин», балки бо ягон техникаи муосир меоранд, вале дар замони пеш онҳо аз ин имконият маҳрум буданд ва пойи пиёда ва ё аспакиву ҳаракӣ ҳезум мекашиданд.

Дар фолклори тоҷик базми «суманак» ва маросими «суманакпазӣ» ҳам дар суруди бачагона хеле зебо инъикос ёфтааст.

Ҳангоме ки калонсолон ба «суманакпазӣ» шурӯъ мекарданд, бачаҳо ба деги суманак наздик намешуданд, вале дар ин маросими бошукӯҳ бо рақсу сурудҳои фаъолона иштирок менамуданд. Масалан, дар гузашта дар деҳоти гирду атрофи шаҳри Бухоро бачаҳо ба дари ҳавлии суманакпазон омада, суруди «Суманак» - ро иҷро мекардаанд:

*Бӯи баҳор аст, суманак,
Рӯи баҳор аст, суманак.
Ба обу тоб аст, суманак
Хӯрданибоб аст, суманак.
Ошаки нав аст, суманак,
Сабзу кабут аст, суманак...*

Дар назми халқии бачагона дар бораи предмет ва ҳодисаҳои табиат, инчунин дар бораи ҳайвонот, парандагон, ҳазандагон ва ҳашарот низ сурудҳо эҷод шудаанд, ки намунаи онҳо дар китоби “Назми халқии бачагонаи тоҷик” дарҷ гардидааст.

Дар санъати шеърӣ назми бачагона суруд ва таронаҳои халқии бачагонаи тоҷик аз ҷиҳати шакл нисбатан озод буда, чун назми китобӣ қолаби муайян надоранд. Дар назми бачагона қофия ва ҳамоҳангии калимаҳо принсипи асосии шеърӣ таронаҳоро ташкил намуда, вазн ва мизони мисраҳо ба оҳанг ва суръати муайяне тобеъ мебошанд, ки суруд аз он таркиб ёфтааст. Оҳанг ва суръати назми халқии бачагона аз доираи ҳафт - ҳашт ҳичо қариб берун намебарояд ва микдори байту мисраҳо низ зиёд набуда, ба ҳам баробаранд. Барои назми халқии бачагона такрори калимаю ибораҳо, мисраҳо, байтҳо ва нақарот (байт ё мисраи гардон) бештар характернок мебошад.

Масалан, суруди «Ангурако ало шуд» - ро сарбайтхон ва дигар овозхонон иҷро мекунанд. Аз матни суруд бармеояд, ки он дар миёнаву охири фасли тобистон ё аввали тирамоҳ суруда мешавад, зеро маҳз дар ҳамин давра ангурҳои Тоҷикистон ранг гирифта, «ало мешаванд» ва чун ба ширинӣ рӯй меоваранд, гунчишакону дигар парандагон, ба мисли майнаву чумчуқҳо ба «хӯрдан»-и онҳо шурӯъ мекунанд.

Аз матни суруд пай бурдан мумкин аст, ки соҳиби боғи ангур «қозӣ» буда, тағи

анори он боғ «суфача» рост шуда, дар болои суфача «намадча», «кӯрпача» ва «лӯлакча» («болишти давршакл») гузошта шудаанду боғбон маҳз дар ҳамин ҷо ин суудро месарояд. Дигар иштирокчиёни сууд ҳам гӯё посбононе ҳастанд, ки парандагонро бо овози «ҳой, ҳой, ҳой!» - и худ «мегурезонанд». Тавре ишора рафт, дар суруди «Ангурако ало шуд» сарбайтхон ва дигар сарояндагон иштирок мекунанд. Сарбайтхон дар оғози сууд чор мисраъ ва пас аз он якмисраи суруда, мисраҳои дигарро ҳамаи иштирокчиён бо матни «Ҳой, ҳой, ҳое!» месароянд, ки ин қисмати суудро «нақарот» ном бурдан мумкин аст. Оғози сууд аз акс ёфтани манзараи суфачаи зерин анор шурӯъ мешавад ва чунин оғоз меёбад:

Сарбайтхон: *Тағи анор суфача,*

Суфачаву намадча.

Намадчаву кӯрпача,

Кӯрпачаву лӯлакча.

Ҳама: *Ҳой, ҳой, ҳое!*

Сарбайтхон: *Ангурако ало шуд,*

Чумчуқако бало шуд,

Ҳама: *Ҳой, ҳой, ҳое!*

Сарбайтхон: *Ин боғ боғи қозие,*

Нахӯр, норозие.

Ҳама: *Ҳой, ҳой, ҳое!*

Сарбайтхон: *Ангурако ало шуд,*

Чумчуқако бало шуд,

Ҳама: *Ҳой, ҳой, ҳое!*

Дар сурудҳои маросимӣ ва ҳазломезу шӯҳи фолклори бачагона нақарот ҳам зиёд мушоҳида мешавад, ки пас аз сурудани матни асосӣ такрор меёбад. Дар сурудҳои “Бойчечак”, “Соли нав”, “Баҳори нав муборак!” нақаротҳои “Бойчечак, бойчечак, майдони бовот кунгечак”, “Соли нав мурак бошаде!”, “Баҳори нав муборак бод!”-ро пас аз ҳар банди сууд кӯдакону наврасон бо овози баланд бо ҳам баробар месароянд. Аммо дар сурудҳои ҳазломезу шӯҳи “Бузак”, “Харак”, “Во, пишакам!”, “Мошоба” ва ғайра ҳам ҳуди сурудҳо ва ҳам нақаротҳои “Бузакам, чигӣ - чигӣ”, “О мани беҳар ҷо кунаме”, “Во, пишакам, во, пишакам!”, “Мошобачон, мошоба, ғур-ғури ғур мошоба” на ба таври дастаҷамъӣ

(якҷоя), балки аз тарафи шахси ҷудогона (шахси калонсол ё бачагону наврасон) суруда мешавад. Аз матни суруд бармеояд, ки сохти шеърӣ он (А-А-А-Б, В-В-В-Б ва амсоли ин) мебошад. Аз оғози матни суруд мо дарк менамоем, ки ранги бузак «кабуд» аст, ҷойи бастанӣ он бошад «таги мурӯд» аст. Яъне, он дар зерӣ дарахти мевадихандаи «мурӯд» ҷойгир шудааст. Ҳамчунин, дар ин наздикӣ «хурмаи пури қурут» низ тасвир ёфтааст, ки он аз рӯзгордорӣ мардум ҳикоят мекунад. Чунончи, суруди “Бузак”-ро бачаҳо дар суръати «саросема нашуда», гоҳо бо шӯхиву гоҳо бо ифтихор аз он, ки шохкалон асту «аҷали гургакон» ҳам мебошад, ба таври зайл месароянд:

*Як буз дорам кабуд аст,
 Ҷояи таги мурӯд аст,
 Хурма пури қурут аст,
 Бузакам, ҷигӣ - ҷигӣ.
 Бузакам шохкалон аст,
 Пеши моли ҷӯпон аст,
 Аҷалаки гургакон аст,*

*Бузакам, ҷигӣ - ҷигӣ.
 Бузаки шӯхам тоқ аст,
 Саркашаки айлоқ аст.
 Бузакам, ҷигӣ - ҷигӣ [6, с.116].*

Дар назми бачагона қофия мавқеи асосиро ишғол мекунад. Дар ин навъи назми халқӣ қофияҳои мукаммалу солим бисёранд. Вале он гуна, ки дар баъзе сурудҳои бачагона мушоҳида мегардад, баъзан калимаву овозҳои тақлидӣ ва бемаъно низ барои қофия истифода бурда мешаванд, ки ин намуд сурудҳо кам ба ҷашм мерасанд.

Аз матнҳои дар боло овардашуда хулоса кардан мумкин аст, ки фолклори бачагона вобаста ба ҳар як базму тамошо, тӯю маърака, ҷашну маросим ва дигар санаҳо эҷод шудаанд. Хурдсолону наврасон имрӯзҳо низ чунин сурудҳои мардумиро офаридаву месароянд ва ин сурудҳо ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти иҷтимоӣ, ғаъолияти ҳамешагии ҳаёти кӯдакон, наврасон ва ҷавонони тоҷикро дар бар гирифтаанд.

АДАБИЁТ:

1. Аслиддин, Низомӣ. Таърихи мусиқии тоҷик. - Душанбе, 2014. - 384с.
2. Асрорӣ, В. Оид ба фолклори бачагон. // «Шарқи сурх» №11, 1953.
3. Баҳори лолазор омад. - Душанбе, 1963.-68с.
4. Баҳром, Шермуҳаммадов. Назми халқии бачагонаи тоҷик. - Душанбе, 1973. -224с.
5. Дарвоза нигин дорад. - Душанбе, 1962. - 75с.
6. Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. Зери таҳрири н.и.ф., Р. Амонов. - Сталинобод, 1960. - 158с.
7. Нарзуллоев, Б. Х., Саидҳомидов, С. С. Методикаи таълими мусиқӣ (китоби дарсӣ). - Душанбе: “Меҳрона - 2017”. - 232с.
8. Саидҳомидов, С. Садои мусиқии халқӣ дар кӯдакистонҳо /дастури методӣ/. - Москва, 1993. - 38с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: «Советская энциклопедия», 1969. - 952с.
10. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. - Душанбе, 2004. - 365с.

ФОЛКЛОРИ СУРУДҲОИ БАЧАГОНА ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАРБИЯИ МУСИҚИИ НАСЛИ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур дар бораи сурудҳои бачагона, ки қисмати муҳимми фолклори мардуми тоҷикро ташкил медиҳанд ва аҳамияти онҳо дар тарбияи маънавии хонандагон хеле бориз аст, таҳлил шудааст. Муаллифон баррасиҳои худро дар асоси мушоҳида ва дар заминаи натиҷаи таҳқиқоти гузаронидаи ҳеш баён намуда, нақши фолклор ва хусусан фолклори бачагоноро дар раванди таълиму тарбияи насли наврас арзишманд арзёбӣ менамоянд. Дар мақола методҳои таҳқиқоти сифатӣ истифода бурда шудааст ва ин усул имкон фароҳам овардааст, ки як қатор ҷанбаҳои хусусияти миллидоштаи фолклори

бачагона ба даст оварда шавад. Аз таҳлилу баррасии муаллифон бармеояд, ки фолклори бачагона ҷанбаҳои гуногун дошта, барои ташаккули тафаккури маънавӣ ва рушди ҳисси зебоипарастии насли наврас ҳамаҷониба мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: фолклор, фолклори бачагона, базму тамошо, ҷашну маросим, баҳор, Наврӯз, тарбияи мусиқӣ, насли наврас.

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ПЕСНИ И ИХ РОЛЬ В МУЗЫКАЛЬНОМ ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В настоящей статье анализируются детские песни, составляющие значимую и значительную часть таджикского фольклора, и весьма необходима их роль в нравственном воспитании учащихся. Авторы обосновывают свои суждения на основе наблюдений проведённого им исследования и считает роль фольклора, и особенно детского, очень бесценным в учебно воспитательном процессе подрастающего поколения. В статье использованы методы качественного исследования, которые позволяют установить аспекты, где указываются национальные особенности детского фольклора. Как вытекает из анализов и исследований авторов, детский фольклор имеет различные источники и всесторонне способствует формированию нравственного мышления и эстетическому развитию подрастающего поколения.

Ключевые слова: фольклор, детский фольклор, торжество, зрелище, праздники, обычаи и традиции, весна, Навруз, музыкальное воспитание, подрастающее поколение.

FOLKLORE OF CHILDREN'S SONGS AND ITS IMPORTANCE IN THE MUSICAL EDUCATION OF THE TEENAGER GENERATION

This article analyzes children's songs, which make up a significant and significant part of Tajik folklore, and their role in the moral education of students is very necessary. The authors substantiate their judgments on the basis of the observations of his research and consider the role of folklore, and especially of children, to be very invaluable in the educational process of the younger generation. The article uses methods of qualitative research, which make it possible to establish aspects that indicate the national characteristics of children's folklore. As follows from the analyzes and studies of the authors, children's folklore has various sources and comprehensively contributes to the formation of moral thinking and aesthetic development of the younger generation.

Keywords: folklore, children's folklore, celebration, spectacle, holidays, customs and traditions, spring, Navruz, musical education, the younger generation.

Сведения об авторах: Саидов Саидбахром - преподаватель ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде», Телефон: +(992) 93-530-00-29.

Шарипова Хосият - старший преподаватель кафедры воспитания и образования ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Телефон: 917-95-95-55.

Information about the authors: Saidov Saidbahrom - teacher of the SEI "Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda", Tel.: +(992) 93-530-00-29.

Sharipova Khosiyat – Senior lecturer of the Department of upbringing and education of the SEI "Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda". Tel.: 917-95-95-55.

ПАЙДОИШИ МУСИҚИИ СУННАТИИ МАДҲИЯ ВА ИНКИШОФИ ОН

Айдаршозода Д. Ф.

МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Аз рӯзе, ки дар ботину тинати инсонҳо майли дарк намудани зебоии муҳити атроф падида меояд, ҳамин зебоипарастии ибтидоӣ боиси дар қалбу вучудашон тавлид ёфтани эҳсосоти ҳаяҷони мухталиф гардида, онҳоро ба тараннум ва васфу ситоиши ашёву ҳодисаҳои зиндагӣ водор месозад.

Бо гузашти айём баробари ташаккул ёфтани мазҳари тафаккуру андешаи одамон ҳамин гуна эҳсосоти онҳо дар шакли шеър мусиқӣ шакл мегирад. Бо ҳамин, шеър ва мусиқӣ аз ибтидои зухури худ бо ҳам тавъам гаштаанд ва дар ҳар давраи замон ба ҳам иртиботи ногуфтаи доштаанд. Худованд онҳоро, яъне шеър мусиқиро барои беҳбудии ҳаёти маънавии инсон ато намудааст, то ки ӯ аз як ҷиҳат, агар дар ботинаш ба воситаи онҳо ҳисси покӣ, меҳру садоқат ба муҳит, ватандустӣ, ҳештаншиносӣ, беғашии қалб пайдо намояд, аз сӯи дигар, на фақат дар зиндагӣ мавқеияти худро рафтар ва волотар дарк намояд, балки он неруро тараннум ва васф кунад, ки ӯро офаридааст, халқ кардааст. Аз ин ҷиҳат, дар оғози пайдоиши мусиқӣ ва шеър наметавон ба таърихи муайян ишора кард, дар ин бора танҳо дар он маврид мулоҳизаи мушаххас баён карда мешавад, ки агар аз нигорандае китобе ё маълумоте ба мо расида бошад ё аз нақлу ривоятҳое, ки дастраса мон гардидаанд, истифода бурда тавонем.

Оид ба пайдоиши мадҳия дар яке аз ривоятҳо, ки аз забони сокини деҳаи Поршиневи ноҳияи Шугнон Мирвалиев Юсуф сабт гардид, омадааст: «Баъде ки ба амри Худованди таъоло малоик ҷисми одамо аз хок сириштаанд, рӯҳ нахост вориди он гардад, он гоҳ Худованд Ҳазрати Ҷабраилро фармуд, ки аз биҳишт асбоби мусиқӣ ба номи Қонуни олам ҳозир кунад. Ҳазрати Ҷабраил ҳангоми ворид шудан ба

биҳишт дар роҳ таваккуф намуд ва шеъреро дар ситоиши он Бузургвор эҷод кард ва сонӣ бо асбоби мусиқӣ ва матни шеър пешӣ Худованд ҳозир шуда, матни шеър дар ҳузури Худованд кироат намуд. Шеърӣ мазкур мақбул гардида, амр мешавад, ки фариштаҳо ба навозиш шурӯъ намоянд ва Ҷабраил дар навои он суруд хонад. Оҳангу навои сози мусиқӣ чунон ба шӯру шавқ садо медиҳанд, ки рӯҳ масти он шуда, бе ягон душворӣ дохили ҷисми аз гил сиришта мешавад». Албатта, ривоят аз як ҷиҳат агар тасаввуроти омиёнаи халқро акс намояд, аз ҷиҳати дигар шояди он аст, ки шеър ва мусиқӣ дар аввали зухури инсон дар шакли ниҳониш ба сифати муноҷот зухур намудааст.

Бинобар ин, мо тасмим гирифтем, то ҷое ки имкон аст, доир ба пайдоиши мадҳиясарой аз сарчашмаҳо ва андешаҳои нахустин истифода намоем.

Муҳаққиқ Г. Тавакалов оид ба мадҳия ва пайдоиши он чунин ибрози ақида намудааст: «Мадҳия ҳамчун як унсури суруд решаи амиқи таърихӣ дорад. Решаи он ба давраи рафта мерасад, ки ҳанӯз дар байни қавму қабилаҳои ҳинду – ориё тафриқа ва ҷудоии ҷиддӣ вучуд надошт. Ба ин гуфта қадимтарин ёдгории хаттии Ҳинд бо унвони Ведаҳои муқаддас (Ригведа) ва қадимтарин осори адабӣ - фарҳангӣ, фалсафа, таърихи дину оин ва ғайраи халқҳои ориёинажод – Авесто мисол шуда метавонад» [2, с. 324]. Ба ақидаи мавсуф, пайдоиши мусиқии суннатии мадҳия решаи аслиаш ба давраи ёдгории қадимтарини замони Авесто васл мешавад. Пайдоиши қадимтарин матни ҳар дуи онҳо ба охири ҳазораи дуюм ва ибтидои ҳазораи якум тааллуқ дошта, маънои ҳар ду ҳам дониш аст. На фақат забони авестой ба забони санскритӣ монанд аст, балки мазмун ва муҳтавои ин ду ёдгории бузурги халқҳои ҳинду ориёӣ аз ҳар ҷиҳат

наздик ва ҳамсанг аст, алалхусус, қисмҳои асосии Авесто «Готҳо» - ву «Яштҳо» ва ду қисми аввали Ведаҳо ё Ригведа (ведаи гимнҳо) ва «Самаведа» (ведаи муноҷот) шабеҳи якдигаранд ва аз қадимтарин осори адабӣ - илмӣ ориёӣ мебошанд. Ведаҳо, ки пайваста аз сурудҳои мазҳабӣ ва бостонитарин ёдгории забони санскрит аст, ба маънии дониш омадааст [2, с. 324]. Ригведо ҳамон нағамоти мазҳабӣ аст, ки таърихи тадвини ин асари ҷовидониرو байни аз қарни XIV то XII қабл аз мелод медонанд. Гӯянд, ки сесад шоири ориёӣ ин китобро ба вучуд овардаанд. Барои намуна яке аз нағмаҳои ин китоб, ки ба василаи Макс Мюллер тарҷума шудааст, нақл мешавад.

«Эй Андро, мо ба ту мутааллиқ ҳастем ва ба ту эътимод ва така дорем, нағамоти мо барои туст». Ҳамчунин, ин китба, ки аз Авесто санади ифтихори миллии мо дар ситоиши Рашии Худои адл ва дод нақл мешавад, шоёни тавачҷуҳи дақиқ аст: «Мо туро, эй Рашии муқаддас, меситоем, агар дар дарёву рукош бошӣ, мо туро меситоем, эй Рашии муқаддас, агар ту дар қаронаи замини хокӣ бошӣ, мо туро меситоем. Эй Рашии муқаддас, агар ту дар болои кӯҳи Албуруз бошӣ, кӯҳе дурахшон, ки дар он ҷо на торикӣ, на бодсард, на бодгарм, на беморӣ, на ҳазор гуна марг, ки олудагии девофарида, ҳеҷ қадом вучуд надорад ва ҳатто абрҳо низ бар болои ин кӯҳ намерасанд, мо туро меситоем, агар ту дар қаққашон «хафтранг» бошӣ» [3, с. 132].

Чунин усули эҷоду сароиши суруд минбаъд низ чун анъана идома дошт. Намунаи шеърҳое, ки аз адабиёти давраи аввали асрҳои миёна ба мисли «Ёдгории Зарирон» ва «Суруди оташкадаи Каркӯй» то замони мо расидаанд, хусусияти мадҳиядоранд. Шеъри «Каркӯй» мутааллиқ ба қитбаест аз шаш ҳичоӣ иборат буда, ба номи «суруди Каркӯ» ёд мешавад. Ин суруд аз ёдгориҳои барҷастаи адабии давраи Сосонӣ аст. Асли қитба ва шарҳи муфассали он дар «Таърихи Сиистон» мавҷуд аст.

Фурухт бодо рӯш!

Ханида Гаршосп ҳуш.

Нӯш кун, менӯш,

Дӯст бидор дар оғӯш,

Ба офарин ниҳода гӯш.

Ҳамеша некӣ кӯш,

Ки дӣ гузашту душ.

Шоҳо, худои ягона,

Бо офарин шоҳе [3, с. 12-13]

Зухури Ислом то ҳадде боиси заволи суннати мусиқӣ шуда бошад ҳам, лекин шоирони мадҳиясаро шеърҳои ситоиширо дар васфи ҳазрати Расул идома додаанд.

Дар замони Сомониён бори дигар мавзӯи ситоишӣ, бавижа, ситоиши подшоҳу вузаро раванқ ёфт. Ҳофизони он давра Абуусмон Сайил ибни Мусачаъ, ибни Надим, Муслим бинни Муҳриз, Зарёб шоғирди Исҳоқ ва чанде дигар дар ситоиши подшоҳ суруд хонда, тавассути ин ўро хурсанд мекарданд.

Тибқи сарчашмаҳои адабӣ ташаккули адабиёти нави форсӣ ба охириҳои асрҳои IX - X ва ибтидои асри XI рост меояд. Пораҳое, ки аз ашъори шоирони ин давра Абулаббоси Марвазӣ, Муҳаммад ибни Муҳаллад, Фирӯзи Машрикӣ, Маъсуди Марвазӣ, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абуалӣ ибни Сино, Фаррухӣ, Манучехрӣ ва дигарон боқӣ мондаанд, дар шакли қасида гуфта шуда, мавзӯи мадҳ, ахлоқ ва тавсифро фаро гирифтанд [8, с. 73 - 74].

Масалан, Абубакр Наршахӣ (асри X) дар «Таърихи Бухоро» менависад, ки «аҳли Бухороро бар куштани Сиёвуш сурудҳои аҷиб аст. Ва мутрибон он сурудҳоро «Кини Сиёвуш» гӯянд» [4, с. 18].

Дар ҷои дигар Наршахӣ боз ба ҳамин мавзӯ муроҷиат намуда, чанд намуди дигари мусиқии қадимро низ ёдовар мешавад: «Ва мардуми Бухороро бар куштани Сиёвуш навҳаҳо аст, чунон ки дар ҳама вилоятҳо маъруф аст ва мутрибон онро суруд сохтанд ва мегӯянд. Ва қавволон онро гиристанӣ муғон хонанд [4, с. 23]. Маълум мешавад, ки муаррихи машҳур ду маротиба таъкид намудааст, ки ин сурудҳоро қавволон (яъне овозхонон ё худ сарояндагони жанри махсуси мусиқӣ - қавлҳо) чун гиристанӣ муғон иҷро мекунанд, мутрибон бошанд аз ин навҳаҳо суруд сохтаанд.

Ба андешаи мо, ин ҷо сухан аз ҷараёни таърихии матнҳои мазҳабӣ меравад ва метавон гуфт, ки дар замони Наршахӣ (яъне

дар қарни Х) сурудҳои қадимии ханӯз дар замони Сосониён ташаққулёфта, дар байни мардум ва баҳусус, миёни аҳли ҳунар маъмул будаанд. Манзараи навҳаандозиро дар марғи Сиёвуш метавон, инчунин, дар мусаввараи девори Панҷакенти бостонӣ низ дучор омад ва дар он ғурӯҳи занон тасвир шудаанд, ки бо мӯи кушода рӯи ҷасади Сиёвуш навҳа мекашанд. Ин ва ҷандин далелҳои дигар шаҳодат медиҳанд, ки риштаи инкишофи мусиқии маросимӣ ва ҳамчуни касбӣ дар натиҷаи истилои арабӣ осеб дида бошад ҳам, аслаш густа нашудааст. Бояд ёдовар шуд, ки чунин сурудҳо - навҳаҳо дар замони мо ҳам дар мавриди маросими кафну дафн аз ҷониби хешу ақрабони марҳум бадохатан сароида мешаванд. Яъне, метавон ҳамин ҳолатро дар мавриди намунаҳои дигари навҳои мусиқӣ (сурудҳои наврӯзӣ, мазҳабӣ ва ғ.) мушоҳида намуд.

Тақдири минбаъдаи маданияти мусиқии тоҷикон бо сарнавишти давлати бузурги Сомониён пайванд мешавад. Инкишофи ҳамаҷонибаи илму санъат, бунёди шаҳру истеҳкомҳои бузург, баъдан ба арсаи илму фарҳанг баромадани симоҳои бузурги таърихӣ, ба монанди Абуалӣ ибни Сино, Абунасири Форобӣ, Муҳаммад ал - Хоразмӣ, Абурайҳони Берунӣ, инчунин дастрас будани осори ғаронбаҳои онҳо таваҷҷуҳи моро ба он водор месозад, ки дар он давра низ ба сурудҳои мадҳӣ иштиёқ доштаанд.

Дар замони Сомониён суҳанпардозоне, чун Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, ки ибтидои қасидаҳоишон аз мадҳи шоҳону амирон шурӯъ мешуд, каму беш ба мусиқӣ сари кор доштанд.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар китоби худ «Ҷаҳор мақола» навиштааст: «Наср бинни Аҳмади Сомонӣ сафаре ба Бодғиз кард. Рӯдакӣ дар илтизом ва рикоби ӯ буд. Подшоҳ муддати зиёде дар он ҷо бимонд ва Бухороро фаромӯш кард. Мулозимони подшоҳ, ки ба ёди ватан афтода буданд, ҷуръати мавзӯро ба арзи шоҳ бирасонанд, надоштанд ва ногузир ба Рӯдакӣ мутавасил шуданд. Рӯдакӣ қасидае сохт ва субҳгоҳ ба сифати муноҷот, ҷунонки худро бардошт ва онро бо овози хуш барои подшоҳ бихонд ва қасида чунин оғоз мегардад:

*Бӯи Ҷӯи Мӯлиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.*

Гӯянд ҳамин, ки байти зеро бихонд:
*Мир сарв асту Бухоро бӯстон,
Сарв сӯи бӯстон ояд ҳаме.*

Амир ғавран аз тахт поин омад ва бар асп савор шуд ва рӯй ба Бухоро овард [5, с. 21].

Аз тафсиру ташреҳ маълум аст, ки сурудҳои васфӣ хусусияти муноҷоту ниёиш дошта, ҷузви муҳимми ҳаёти маънавии мардуми Кӯҳистони Бадахшонро, ки ҳиссае аз халқҳои эронисл мебошанд, ташкил додаанд. Аз таълифоту таснифоти А. Ҷабибов ва Н. Шакармамадов ва дигарон пайдост, ки шеър - сурудҳои форсӣ - тоҷикӣ аз замонҳои қадим дар рӯзгори мардуми гуногунзабони Кӯҳистони Бадахшон мақоми вижа доштааст. Аз маводи ғирдомада ва мушоҳидаҳои ҷандсола бармеояд, ки мадҳия аз навҳои суруд аст, ки решааш ба давраҳои қадим рафта мерасад ва дар робита ба қайд кардани расму оин, алалхусус, маросим ба вучуд омада, шакл гирифт. Ба назар мерасад, ки он ба фалак барин намуди сурудҳои қадимӣ иртиботи қавӣ дорад. Аз як таълифоти Н. Шакармамадов [7, с 75 - 85] бармеояд, ки ниёишу тазарруъ ба фалак, офаридагори оламу одам аз вижагии асосии мазмун ва муҳтавои фалакиҳо мебошад. Тобишҳои ҳамин гуна вижагиҳо дар мадҳия нигоҳ дошта мешаванд. Табиист, ки мадҳия дар натиҷаи ба ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии мардум роҳ ёфтани адабиёти хаттӣ шакли тоза пайдо мекунад.

Агар он дар гузашта дар омехтагии навъу намудҳои сурудҳои дигар низ иҷро мешуд, баъдҳо чун як намуди махсус ташаққул ёфт. Ва ин шаклгирии он ба мавқеи қавӣ пайдо кардани адабиёти форсу тоҷик дар ҳаёти маънавии аҳолии гуногунзабони навоҳии Кӯҳистони Бадахшон, ки то ба имрӯз забонашон бе хат аст, алоқаи зич дорад.

Асоси мавзӯоти мусиқии мадҳия ситоиш мебошад. Ҷи хеле ки пай бурдем, таърихи суннати мадҳияҳои аз давраи қадим, ки

таърихи беш аз ҳазорсола дорад, то замони мо тавассути услуби устод - шогирд ба мерос мондааст.

Мадҳия аз лиҳози маънавӣ - луғавӣ - ситоиш, таърифу тавсиф мебошад. Иҷрокунандагони ин сабк асосан дар мавзӯи розу ниёз бо Худои ҷаҳониён иброи ақида мекунад.

Бояд гуфт, ки ин мероси гаронбаҳо ханӯз ҳам дар Тоҷикистони азиз, аз ҷумла дар минтақаи кӯхистони Бадахшон доман паҳн намуда, бо лаҳну рангомезиаш дар қалбу дили мардум ҷо шудааст онҳоро дар худшиносӣ инсондӯстӣ, дӯст доштани муқаддасоти милли даъват мекунад. Суннати мадҳияхонӣ на танҳо дар кишвари азизамон -Тоҷикистон иҷро карда мешавад балки дар кишварҳои ба мо дӯст ва ҳамзабон Афғонистон ва Покистон доман паҳн намудааст.

Аз сарчашмаҳо, ки ба мо маълум аст, мадҳия дар Ҳиндустон низ бо номҳои ба худ хос иҷро карда шуда, ҷойҳои олиро дорост.

Замони соҳибистиклолии Тоҷикистон давраи тиллоии фарҳанги милли ба шумор меравад. Ба шарофати соҳибистиклолӣ рушди ҳамаҷониби фарҳангу санъат, анъанаву маросими гуногуни халқи тоҷик ба вуқӯъ пайваст. Тамоми жанрҳои фолклорӣ, классикӣ ва мероси бузурги мардумӣ ҷойҳои мустаҳкамӣ хешро дар кишвар гузоштанд. Мусиқии суннати мадҳия низ дар ин давра рушд намуда, дар дигар кишварҳо муаррифӣ шуд.

Имрӯзҳо донандагон ва олимони соҳа кӯшиш ба ҳарч дода истодаанд, ки суннату анъанаҳои халқи тоҷик аз байн нарафта, баръакс аз нав эҳё ва рушд ёбанд. Бо ташаббус ва дастгириҳои Ҳукумати мамлакат якҷанд барномаҳо роҷеъ ба рушди мусиқии суннатии тоҷик баррасӣ ва тасдиқ шудааст. Бо боварии тоҷикон гуфт, ки суннати мадҳияхонӣ низ ба монанди дигар жанрҳои касбӣ дар ҷомеа мавқеи хос дорад. Иҷрокунандагони ин навъи мусиқӣ тавонистаанд, ки онро дар дилу дидаи мардум ҷо намоёнд.

АДАБИЁТ:

1. Асрорӣ, В, Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. - Душанбе: маориф, 1980. - 360с.
2. Брагинский, И.С., Диловаров, М. Авесто // Энциклопедияи номбурда. Ҷ.1 Душанбе, 1988. – 505с.
3. Мулло, Хусайнаӣ. Ҳофиз ва мусиқӣ - Техрон 1371х. (1972м.) -320с.
4. Наршахӣ, Абубакр, Муҳаммад, бинни Ҷаъфар. Таърихи Бухоро. Душанбе. - 1979. - 475с.
5. Саид, Нафисӣ. Таърихи тамаддуни Эрони сосонӣ., -Техрон, 1350 х.- 600с.
6. Шакармамадов, Н., Карамов, Н. Як намуди суннати мардумӣ // Паёми донишгоҳи Хоруғ. - Бахши 2 (илмҳои гуманитарӣ). – 2005. -7с.
7. Шакармамадов, Н. « Фалак – аз сурудҳои суннатии мардумӣ // Паёми донишгоҳи Хоруғ. - Бахши 2 (илмҳои гуманитарӣ). - 2002, № 4.
8. Шаҳбонӣ, Азиз. Таърихи мусиқӣ аз Куруш то Паҳлавӣ. Ҷилди аввал - Техрон 1980. - 205с.

ПАЙДОИШИ МУСИҚИИ СУННАТИИ МАДҲИЯ ВА ИНКИШОФИ ОН

Муаллиф дар мақолаи мазкур паҳлуҳои асосии мусиқии суннатии тоҷикро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дарвоқеъ, яке аз паҳлуҳои муҳимми сиёсати давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ин рушду нумӯи фарҳанги милли ва шинос намудани ҷаҳониён бо анъана ва суннатҳои мусиқии тоҷик мебошад. Ҳар як халқ дар давраҳои муайяни таърихӣ бо фарҳанги аслии хеш ва бо тамаддуни умумибашарӣ ба қадри тавону имконияти худаш саҳмгузори намудааст. Аз ҷумла, саҳми мардуми тоҷик дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ хеле назаррас аст. Дар меҳвари фарҳанги мардуми тоҷик инсон қарор дорад. Ба таъбири дигар, фарҳанги ин мардум фарҳанги инсонсоз мебошад.

Мусиқии суннатии мадҳия, ки тибқи услуби устод – шогирд ба мо аз ниёғони фарҳангсолору тамаддунофарамон мерос мондааст, таърихи бою рангин дошта, решаҳои он ба умқи қарнҳо мерасад, аз он ҷо сарчашма мегирад ва бо латофату рангомезии

алҳонаш аз давраҳои қадим ташаккул ёфта, шухратёр гаштааст. Дар мазмуни чунин асарҳои безаволи мусиқӣ ҳам рӯҳияи шодию андух ва ҳам сарнавишти рӯзгори мардум танинандоз гардидааст.

Калидвожаҳо: мусиқӣ, санъат, анъана, фарҳанг, мардумӣ, тамаддун, суннат.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКИ МАДХИЯ И ЕЕ РАЗВИТИЕ

В этой статье автор рассматривает основные стороны таджикской национальной музыки. Развитие национальной культуры и знакомство с обычаями и национальной музыкой таджикского народа в мире являются одним из важных направлений политики независимого государства Таджикистан. Каждая нация в определенные исторические периоды со своей оригинальной культурой вносила свой вклад в универсальную цивилизацию в меру своих возможностей. В частности, заметен вклад таджикского народа в развитие мировой цивилизации. Человек находится в центре культуры таджикского народа. Другими словами, культура этого народа - это гуманистическая культура.

Национальная музыка мадхия, унаследованная от нашего культурного и цивилизованного предка через преподавание в стиле мастер-ученик, имеет богатую и красочную историю, ее корни уходят в глубь веков и берут свои истоки оттуда, а благодаря красоте и разнообразию музыки она стала известна с давних времен. Дух радости и печали, а также судьба жизни людей отражены в содержании таких уникальных музыкальных произведений.

Ключевые слова: музыка, искусство, обычай, культура, фольклор, цивилизация.

THE ORIGIN OF TRADITIONAL MUSIC OF MADHIYA AND ITS DEVELOPMENT

In this article, the author discusses the main sides of Tajik national music. The development of national culture and introducing customs and national music of Tajik people to the world are one of the important parts of the policy of the independent state of Tajikistan. Each nation in certain historical periods with its original culture has contributed to the universal civilization to the best of its ability. Particularly, the contribution of Tajik people to the development of world civilization is appreciable. Human being is in the centre of the culture of Tajik people. In other words, the culture of this people is a humanistic culture.

National music madhiya, being inherited from our cultured and civilized ancestor through master-disciple style teaching, has a rich and colorful history and its roots go back centuries and takes its sources from there and with the beauty and diversity of its music, it has become famous since ancient times. The spirit of joy and sorrow, as well as the destiny of people's lives are reflected in the content of such unique works of music.

Key words: music, art, custom, culture, folklore, civilization.

Сведения об авторе: Айдаршозода Диловар Фарход - аспирант кафедры истории и теории музыки ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Телефон: (+992) 5011466066. Эл. почта: dilovaraydarshoev@mail.ru

Information about the author: Aydarshozoda Dilovar Farhod - graduate student of the department of history and theory of music of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Tel: (+992) 501146606 Email: dilovaraydarshoev@mail.ru

СИНАМО: ТАЪРИХИ ТАҲАВВУЛ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ ҶАВОНОН

Нуров Н.

МДТ “Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода”

Санъати кино дар ҷаҳони муосир аз ҷавонтарин, оммавитарин ва маъмулттарин навъи санъат маҳсуб мешавад ва мусалламан, ба ҷаҳони андеша ва биниши мардум, махсусан насли ҷавон бетаъсир нест. Кино воситаи муҳимми тарғибу тарбия, интишори дониш, афқору ғояҳои пешқадам ва ташаккули шахсияти инсон мебошад. Ҳамин махсусият ё вижагии киноро ба назар гирифта, В. И. Ленин гуфтааст: «... аз ҳамаи санъатҳо барои мо муҳимтаринаш киност» [3, с. 19]. Бидуни шак, синамо, махсусан синамои миллии ҷузъи муҳимми фарҳанг ва муаррифгари таъриху тамаддун буда, дар тарбияи маънавӣ ва ташаккули таҳкими тафаккур ва худшиносии миллии нақши бориз дорад. Тавассути осори кино ғояҳои волеи ватнапарастона ва инсонгароёна ташвику таблиғ ва ироа мешаванд. Ин рисолати киноро ба назар гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунанд: «Кино чун рукни фарҳанги ҷамъият муҳимтарин воситаи таблиғу оммавӣ намудану густариш додани идеологияи давлатӣ ва миллии ба ҳисоб меравад, ки ягон навъи дигари санъат онро иваз карда наметавонад».

Кинематография ё ба истилоҳ, санъати кино солҳои 90 - уми асри 19 ба вучуд омад ва асоси онро васоити техникӣ, ки ба туфайли бозёфтҳои илмӣ дар соҳаи оптика, кимия ва механика ихтироъ шуда буданд, ташкил медоданд. Таърихи ташаккул ва таҳаввули санъати кино шартан ба 4 давра тақсим мешавад. Давраи якум, аз замони ихтирои кинематограф (бо кӯшиши бародарон Л. ва О. Люмерҳо, 1895) то охири Ҷанги ҷаҳонии якум (1914 - 1918)-ро фаро мегирад. Нахуст кино ҳамчун аттракцион буд ва сеансҳо 20 - 40 дақиқа давом карда, дар онҳо маҷмӯи филмҳои

хурд намоиш дода мешуданд. Дар ин марҳила хусусияту нишонаҳои санъати кино - бадеият, образнокӣ, ҳунари бозигарӣ, режиссура, ифодаи кадрӣ бандубаст ё композитсияи филм ва дигар аносири он пайдо шуд ва ба ин тартиб кино ба олами адабиёту театр роҳ ёфт. Давраи дуюм, ба солҳои 20 - уми қарни гузашта рост меояд, ба замоне ки кинои беовоз ба ҳунари мустақил мубаддал шуд. Дар марҳилаи сеум, ки солҳои 1930 – 40- ро дар бар мегирад, кино муҳимтарин абзори баёни фикру эҳсосот - овозро соҳиб шуд ва ағлаб ин марҳила бо номи давраи кинои овоздор машҳур аст. Давраи ҷаҳорум дар таҳаввули санъати кино (нимаи дууми солҳои 1940 - нимаи аввали солҳои 1950) бо рушди вижагӣҳои синамои миллии мамолики шӯравӣ, Африқо, Осиё ва Амрикои Лотинӣ алоқаманд аст [14, с. 579-580].

Таҳлилу омӯзиш ва пажӯҳиши мавзӯ ва мафҳуми санъати кино ё масоили назарияи кино боиси ташаккули соҳаи муайяни санъатшиносӣ, киношиносӣ, филмшиносӣ ё синамошиносӣ гардида, дар ҳавзаҳои фикрию илмӣ ва ҳунари ба унвони соҳаи дониш доир ба шинохти кино ҳамчун навъи ҳунар ва воситаи иртиботи оммавӣ муаррифӣ шуд. Киношиносӣ, дар маҷмӯъ, таърих, назария ва танқиди киноро фаро мегирад. Қисми муҳим ва таркибии киношиносӣ танқиди киност. Фанҳои ёрирасони киношиносӣ библиографияи кино ва филмография мебошанд. Киношиносӣ бо дигар улуми инсонӣ, аз ҷумла зебоишиносӣ (эстетика), таърих, фалсафа, педагогика, ҷомеашиносии ҳунар, равоншиносӣ ва ғайра робитаи зич дорад. Назарияи кино асос, услуб, усулҳои асосии фаъолият ва рушд, мавқеи иҷтимоӣ-фарҳангии кино ва анвои онро меомӯзад.

Таърихи кино қонуниятҳои инкишофи санъати кино, навъ, жанр, услубҳои кино, усулҳои эҷодӣ, равия, мактаб, хусусиятҳои бадеии кино, асосҳои техникӣ ва истеҳсолии кинематографро таҳқиқ мекунад. Танқиди кино (таҳлил ва баррасии ҳамаҷонибаи осори кино) ҳамчун қисмати журналистика ташаккул ва минбаъд дар фалсафа ва зебоишиносии кино таҳаққуқ ёфт. Библиографияи кино ва филмография филмҳои мавҷудро тавсиф ва танзим мекунанд. Дар назария ва таърихи кино вобаста ба мавзӯи таҳқиқот чанд равиш ё усули таҳлилӣ, ки маҳсули талошҳои густардаи муҳаққиқони ҳавзаи санъатшиносӣ, забоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, мардумшиносӣ, равоншиносӣ, фалсафа, танқиди адабӣ ва кино мебошанд, роиҷ аст: зебоишиносӣ (низоми ифода ва тасвири кинематографро меомӯзад); таҳлилӣ (таҳлили мундариҷа ва моҳияти кинофилмҳо); ретсептивӣ (вокуниш, муҳовараи тамошогар бо филм, шинохти хусусиятҳои тамошо, дарк кардан ва ба тамошогар таъсир бахшидани филм); ҷомеашиносӣ (омӯзиши вазифа ва мавқеи иҷтимоии кино); фарҳангшиносӣ, ки киноро ҳамчун зухуроти фарҳанг кулӣ ва анвои ҳунарро ҷузъӣ меомӯзад [6, 335-336].

Инкишофи киношиносӣ ба шарту шароити рушди санъатшиносӣ, шаклгирӣ ва мавқеи он дар ҳар кишвар вобаста аст. Таърихан, барои ташаккули киношиносӣ осори таҳқиқии марбут ба кино («Манифести ҳафт ҳунар» - и Р. Канудо, 1911, «Санъати кино» - и В. Линдсей, 1915, «Фотопийеса: Таҳқиқоти равоншиносӣ» - и Г. Мюнстерберг, 1916) мусоидат карданд. Киношиносӣ дар Фаронса солҳои 1920 - 30 зери таъсири ғояҳои ҷараёни «Футуризм» ва «Авангард» (Л. Делюк, Ж. Дюллак, Р. Клер, Ж. Эпштейн, А. Ганс, Ж. Ренуар, Ж. Фейдер) ташаккул ёфт ва минбаъд тавассути асарҳои муаррихону назарияпардозони кино Л. Муссинак, Ж. Садул, М. Мартин, А. Базен, Ж. Митри, Леви-Строс, Ж. Дерида ва дигарон рушд кард. Дар солҳои 30 - ҷуми асри гузашта киношиносони маҷорӣ Б. Балаж, олмонӣ Р. Арнхейм, З. Кракауэр ва дигарон илми киношиносиро инкишоф доданд. Баробари

пайдоиши кинои овоздор (1930) дар киношиносӣ тавсифу таҳлили воситаҳои овозии кинематограф ва услубҳои ифодаи он, зебоишиносии кино бештар маъмул гашт. Майли муҳаққиқон (бахусус дар зебоишиносӣ ва санъатшиносӣ) ба таҳқиқи мавзӯҳои марбути назарияи кино бештар шуд (дар ин ҷода Я. Мукаржовский, Э. Панофский, Т. Адорно пешгом буданд). Дар ин давра адабиёти аввалини таҳассусӣ доир ба таърихи кино, аз ҷумла «Таърихи кинематограф» - и Ж. М. Куасака, 1925, «Таърихи кино» - и М. Бардеш, Р. Бразийака, 1935, «Филм то имрӯз» - и П. Рота, 1930, 6 ҷилдаи «Таърихи умумии кино», Ж. Садул ва ғайра ба таъъ расид.

Баъди Ҷанги ҷаҳонии дувум марказу ниҳоди илмиву таҳқиқотӣ ва таълимии киношиносӣ (дар Фаронса Институти филмология, Э. Морен, Ж. Козн Сеа, Э. Сурио, А. Валлон; дар Русия Донишқадаи давлатии умумируссиягии кинематография, Институти умумииттифоқии таҳқиқоти илмӣ назария ва таърихи кинои назди Госкинои ИҶШС) таъсис, маҷаллаҳои илмӣ «Revue internationale de filmologie» (аз 1962 – «Ikona»), «Cahiers du cinéma» (1951); дар ИҶШС «Искусство кино» (аз 1931, «Кинематограф сегодня») ҷоп шуданд. Дар бастагӣ бо шароит минбаъд мутахассисони киношинос ба камол расиданд. Дар рушди киношиносӣ Мерло-Понти, (Фаронса), С. Лангер, Л. Рота, Р. Мэнвелл, А. Монтегю, (Англия), Л. Кярини, Г. Аристарко, Ч. Заватини, К. Литзан (Итолиё), Р. Ингарден, Е. Теплитс, Б. Михалек, Е. Плажевский (Лахистон), А. М. Броусил (Чехия), Н. Станимирова (Булғористон), Ч. Х. Лоусон (Амрико), А. Ивасаки (Ҷопон) саҳми назаррас гузоштанд. Солҳои 1960 - 80 мавзӯи ва масъалаҳои умдаи киношиносӣ дар доираи мактаби нишонашиносӣ (семиотикаи кино, У. Эко, Ф. Де Соссюр, Ч. Пирс), сохторгарой (Р. Барт), пасосохторгарой (Ф. Жост, С. Чэтман, Э. Брениган), падидоршиносӣ ва равонковӣ (Ж. Лакан, Ж. П. Удара, Ж. Л. Бодри, К. Метз) таҳқиқ шуданд. Солҳои 70 - ум киношиносӣ дар бисёр ниҳодҳои таълимӣ ба доираи фанҳои тадрисӣ ва академӣ дохил шуд. Зарурати таҳияи китобҳои

дарсии донишгоҳии марбут ба назарияи зебоишиносӣ ва дигар осори таҳқиқии китобиносоӣ боис шуд, ки адабиёти бисёри киноиносоӣ ба таъб расад (сечилдаи «Очеркҳои таърихи кинои шӯравӣ», осори шашчилдаи С. Эйзенштейн, чорчилдаи А. Довженко, сечилдаи В. Пудовкин, М. Ромм, таълифоти С. Герасимов, С. Юткевич, И. Вайсфелд, Е. Добин, С. Фрейлих, Н. Зорская ва дигарон). Зебоишиносии таърихӣ, ки маъмулан бо таърихи фановарии кино (кинотехнология) марбут аст, ташаккул ёфт. Истифодаи донишҳои нав дар таърихи кино, барои бознигарии консепсияҳои мавҷудаи таърихи кино бошад (махсусан, давраи аввали таърихи кино, Ч. Маст, Р. Фелл, Т. Ганнинг, К. Томпсон (ИМА); Д. Кук, Б. Солт (Англия) А. Годро (Фаронса), А. С. Трошин, Ю. Г. Сивян (Русия) мусоидат кард. Дар киноиносии охири асри 20 ва ибтидои асри 21 равишҳои таҳқиқии фарҳангшиносоӣ (консепсияи асотирии кинематограф), пасомедернистӣ, феминистӣ, маърифатшиносии кино (кинокогнитивизм, Ч. Хохберг, В. Брукс, Н. Кэрролла, Д. Бордуэлла, Ч. Андерсон, Г. Кёрри) роиҷанд, ки барои рушди таърих, назария ва танқиди кино шароит фароҳам оварданд.

Киноиносоӣ ҳамчун соҳаи махсуси санъатшиносоӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ баъди Инқилоби Октябр ба вучуд омад ва рушд кард. Таҳқиқоту назарияҳои аввалини киноиносоӣ дар Русия бо ҷустуҷӯҳои эҷодии бунёдгузори кинои шӯравӣ Л. В. Кулешов, С. М. Эйзенштейн, В. И. Пудовкин, Д. Вертов, А. Довженко, В. Туркин, С. А. Тимошенко, Н. А. Зархи, В. Шкловский ва дигарон алоқаманд аст. Аз солҳои 1930 ба масъалаҳои киноиносоӣ бештар санъатшиносон ва мунаққидони касбӣ машғул шуданд. Солҳои 1950 осори таҳқиқии киноиносоӣ ба вучуд омаданд, ки дар онҳо ҳам таҷрибаи эҷодии кинематографияҳои ҷавони миллӣ ва ҳам санъати кинои ҷаҳон омехта ва ҷамъбаст шуда буданд. Дар Иттифоқи кинематографистони ИҶШС сектори киноиносоӣ ва мунаққидони кино амал мекард (ҳоло Иттиҳоди киноиносон ва мунаққидони кинои Русия). Дар

инкишофи киноиносии муосир ва таҳкими фаъолияти киноиносон Донишкадаи давлатии умумируссиягии кинематография, ки муддати тӯлонӣ ягона муассисаи таҳсилоти олии касбии соҳаи киноиносоӣ буд, мавқеи муҳим дорад.

Дар мавриди таҳлили масоили назарии киноиносоӣ метавон гуфт, ки аз ибтидои пайдоиши санъати кино ягона равиши таҳлилӣ дидгоҳи зебоишиносии кино буд. Баъдтар осори кино дар замина ва чорҷӯби равишҳои маънишиносоӣ (семантикӣ) ё таърихӣ, услуби таърихӣ-генетикӣ (омӯзиши аносир, шаклу моҳияти осори кино бо назардошти таҳлил ва тафсилоти биографӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ), нишонашиносоӣ (семиотикаи кино), падидоршиносоӣ (феноменология) маъмул гардиданд. Намояндагони ҳар мактаб зимни баррасӣ ба таҳлили яке аз аносир ё абъоди синамо мепардозанд ва абъоди дигари мавҷуд (абъоди фикрӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, зебоишиносоӣ, феноменологӣ) дар онро нодида мегиранд.

Таърихан кинои тоҷик низ мисли синамои ҷаҳонӣ аз наворҳои беовоз шурӯъ шуд ва тадриҷан рушд кард. Аз аввалин офаридагони кинои беовоз дар Тоҷикистон Н. Гезулин, А. Шевич, В. Кузин, К. Ёрматов ва дигарон буданд (мас., аз намунаи филмҳои беовоз «Муҳочир», 1934, коргардон К. Ёрматов). Рушди тадриҷии жанрҳо дар олами кинои тоҷик ҳам дар филмҳои бадеӣ, ҳам артхауси пурраву кӯтоҳ ва ҳам филмҳои мустанаду тасвирии офаридаи бунёдгузoron ва маъруфттарин ҷаҳраҳои синамои тоҷик К. Ёрматов, Б. Кимёгаров, Т. Собиров (дар жанрҳои кинои ҳамосӣ (эпикӣ), драма, драмаи таърихӣ, мюзикл), Д. Худойназаров (жанри филми мустанад, кӯтоҳметраж, драма, таърихӣ), В. Аҳадов, Б. Худойназаров (детектив, моҷароӣ, ҳаҷв, драма, драмаи таърихӣ, драмаи экологӣ, мелодрама, таргикомедия, мустанад, кӯтоҳметраж), М. Юсуфова, Сайф Раҳимзоди Афандӣ, С. Ҳақдодов, Ч. Усмонов (мустанад, фэнтези, драма, комедия), Сафарбеки Солеҳ (жанрҳои филми мустанад), Г. Мирзоева (жанрҳои филми мустанад), Б. Қаҳҳоров (жанрҳои филми тасвирӣ) ва дигарон ба

назар мерасанд. Дар Тоҷикистон таҳқиқот оид ба масъалаҳои кинои милли аз даврони шӯравӣ оғоз ёфт. Аз охири солҳои 60 - уми асри 20 мавзӯҳои кинои тоҷик дар шуъбаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омӯзишу таҳқиқ мешаванд. Намояндагони маъруфи мактаби киношиносии тоҷик А. Аҳроров, Ҳ. Сабоҳӣ, С. Раҳимов, Ҷ. Ромишгар, Л. Казакова, Т. Некқадамов, Ҷ. Иброҳимов, Р. Темиров мебошанд, ки баъзе паҳлуҳои синамои тоҷикро дар осорашон мавриди таҳлил қарор додаанд.

Ҳамин тариқ, кинои муосир дорои имконоти бемаҳдуд, аз дӯстдоштатарин анвои ҳунар ва шакли иртибот аст. Осори санъати кино (жанрҳои кино), ки дар он воқеаву ҳаводиси зиндагӣ аз тариқи сахнасозӣ ё инсенировкаи онҳо рӯйи навори телевизион ба намоиш гузошта мешаванд, ба сабки зиндагӣ, олами эҳсосу афкор, моделҳои иҷтимоиву равонӣ, ҷаҳонбинӣ, низоми арзишҳо ва дар маҷмӯъ худшиносии насли башар, бахусус кишри ҷавон таъсир расонда, шахсияту ҳувияти ӯро месозад ва тағйиру ташаккул медиҳад. Бино бар ақидаи муҳаққиқону мутахассисони киношинос, «Санъати кино бо истифода аз комёбиҳои бадеиву ҳунарии куллия ё баъзе аз анвои ҳунар дар тамоюлоти арзишшиносиву арзишпазирӣ ва ташаккули ҳувияту шахсияти инсон, махсусан ҷавонон таъсири фарогир дорад» [10, с. 35]. Масъалаи ташаккули ҳувияти милли ва ҳештаншиносӣ, эҳёи мерос ва арзишҳои фарҳанги милли дар кинои тоҷик ҳанӯз дар замони шӯравӣ қараён гирифтаву тадриҷан рушд кардааст. Филмҳои «Дохунда» (1956, коргардон Б. Кимёгаров), «Қисмати шоир» (1959, коргардон Б. Кимёгаров), «Коваи оҳангар» (1961, коргардон Б. Кимёгаров), «Марги судхӯр» (1966, коргардон Т. Собиров), «Субҳи нахустини ҷавонӣ» (1979), «Марди роҳ» (1982, коргардон Д. Худоназаров), «Як каф хоки Ватан» (1968), «Садриддин Айний» (1978), «Донаҳои зиндагӣ» (1982) ва ғайра, ки баландмазмун ва моҳиятдоранд, дар тарбия ва рушду камолоти донишу фаросат, зеҳну шуур,

шавқу завқӣ зебоиписандӣ ва ҷамъулҷамъ ҷаҳонбинӣ ва худшиносии насли ҷавон таъсири амиқ гузоштанд [11, с. 463-464]. Мавҷудияти доираи васеи инфрасохтор (кинотеатр, киносет), ки ҳамвора намоиши филмҳоро дар марказ ва маҳал ба роҳ мемонд, низ барои тарбияи худшиносии насли наврасу ҷавон мусоидат мекард.

Дар даврони соҳибистиклолӣ санъати кино ва филмофарии тоҷик ба марҳилаи нав ворид шуд ва синамогарони тоҷик барои рушди неруи зеҳнии кишвар тавассути офаридани филмномаҳои мувофиқ ба завқу тафаккури тамошобини ҷавон камари ғиммат бастанд. Имрӯз низ, бо назардошти он ки кино дар баробари дигар унсурҳои фарҳанг дар ташаккули худшиносӣ ва камолоти маънавии насли ҷавон, ки неруи созанда ва тавоноии миллат маҳсуб мешавад, нақши калидӣ дорад, масъулони ин навъи ҳунарро мебояд то баҳри иҷрои рисолат тавассути офаридани филмҳои пурмазмун мувофиқ ба завқ ва тафаккури тамошобини ҷавони зақӣ саъю талош варзанд.

Ҳарчанд доираи мавзӯҳои кино, аз ҷумла таъсири кино ба олами ботинии инсон ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи пажӯҳишгарон будааст ва махсусан, дар шароити имрӯзи ҷаҳонишавӣ мавзӯи кино ҳамчун ҳунари инсонсозу ҳувиятсозии насли ҷавон аз зумраи мавзӯоти мубрам ва ҷолибе дар ташаккули худшиносии милли маҳсуб мешавад, дар Тоҷикистон дар сатҳи илми милли ба таври фундаменталӣ таҳқиқи омӯзиш нашудааст. Албатта, баъзе паҳлуҳои ин мавзӯ дар навиштаҳои муҳаққиқони кинои тоҷик устод Саъдулло Раҳимов ва осори дар замони шӯравӣ таълифкардаи А. Аҳроров шарҳу баррасӣ шудаанд. Аммо ин мушкилоти таҳқиқи омӯзиш ва пажӯҳиши ҳунари синамогарии миллиро ҳал намекунад. Бинобар ин, ковишу ҷустуҷӯҳои нави илмӣ таҳассусӣ, бавижа интиқоди филмномаҳои имрӯзӣ амри зарурӣ ба шумор меравад.

Дар зимн, кинои милли дар шароит ва марҳилаи нави таърихӣ (манзур даврони истиқлоли сиёсӣ давлатӣ аст) бо мушкилот ва муаммоҳои замон даргир аст. Аввал ин ки мушкилоти иқтисодӣ ва молиявӣ имкони таҳияи

филмномаҳои ба талаботи замон ҷавобгӯро зери суол мебарад. Дувум ин ки синамогарони тоҷик ба лиҳози таҳассусӣ ва эҷодӣ, ғолибан аз синамогарони соири кишварҳо ақиб афтодаанд. Афзун бар ин, филмноманависони миллӣ ҳанӯз филмномаҳое наофаридаанд, ки дар сатҳи филмофарии замони шӯравӣ бошанд. Севум ин ки ба сатҳи миллӣ расонидани синамои тоҷик аз синамогарон ва дастандаркорони соҳа ҷиддияти томо талаб мекунад. Мутаассифона, синамои миллӣ имрӯз талаботи ҷомеаро қонеъ намекунад, ниёзҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, сиёсӣ, мафкуравӣ ва маданияи миллатро бароварда намесозад. Агар дар замони шӯравӣ филмномаҳои «Достони Рустам», «Рустам ва Сухроб», «Сиёвуш», ки зери коргардонии синамогари бузурги миллӣ Борис Кимёгаров рӯйи навор баромада, сатҳи ҳудогоҳӣ ва ҳештаншиносии миллиро боло бурда буданд, имрӯз филми миллиро намебинем, ки ормонҳои миллиро инъикос намояд ва раванди ҳудогоҳию ҳудшиносии миллиро таҳкиму тақвият бубахшад. Синамо дар замони шӯравӣ ба сифати абзори мафкурасозӣ аз ҷойгоҳ ва мақоми шоистае бархӯрдор буд ва масъулони вақти соҳа таъсири филмро ба насли ҷавон дуруст дарк мекарданд. Ин буд, ки ба он ҳамчун унсури муассири идеологӣ

эҳтиром қоилад буданд. Ҷаҳорум ин ки филмномаҳои муассир бояд офарид, ки ба зехну шуур ва тафаккури насли наврасу ҷавон ва умуман ҷомеа таъсири мусбат расонанд. Солҳост, ки қудратҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тавассути филмномаҳои худ ба майдони мубориза ва бархӯрдҳои сиёсӣ тамаддунӣ ворид мегарданд ва ҷавононро ба истилоҳ, мағзшӯй мекунад. Аз ин хатар эмин бояд буд. Панҷум ин ки тарбияи насли нави синамогарони миллӣ талаботи замон аст. То замоне ки мо синамогари миллӣ, коргардони миллӣ, сценаристи миллӣ, продюсери миллӣ ва билохира филмофари миллиро тарбия накунем, дар бозори синамоӣ рақобатпазир буда наметавонем. Шашум ин ки рисолати ҳар филм, новобаста аз мазмуну муҳтаво, баёни эҳсосоти миллӣ воқеияти таърихӣ фарҳангист. Тавассути синамо инсон ва дар маҷмӯъ, ҷомеаҳо ҳудшинос мешаванд ва дар роҳи муаррифии миллат дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон ғомҳои устувор бармедоранд. Синамо, қатъи назар аз он ки интернет ва васоити дигари муосири техникӣ ҷояшро танг мекунад, дар ҷомеа эътиборашро ҳанӯз аз даст надодааст ва метавонад ба сифати абзори мафкуравӣ, ҳунарий ва маданӣ дар боло бурдани рӯҳияи миллӣ ва ҳештаншиносӣ нақши қалбӣ адо намояд.

АДАБИЁТ:

1. Арнхейм, Р. Кино как искусство. Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. – 208 с.
2. Балаш, Б. Видимый человек: Очерки драматургии фильма / Пер. с нем. К. И. Шутко. Москва: Всерос. пролеткульт, 1925. -88с.
3. Балаш, Б. Искусство кино. Москва: Госкиноиздат, 1945.-203 с.
4. Болтянский, Г. М. Ленин о кино. Москва: Ленинград, 1925. -127 с.
5. Базен, А. Что такое кино? Москва, 1972. -384 с.
6. Большая Российская Энциклопедия. Том 14. Москва, 2009. -751с.
7. Burch, N. Praxis du cinema. Paris, 1960.-256 p.
8. Villarejo, A. Film Studies: The Basics. London, 2007. -173 p.
9. Линдгрэн, Э. Искусство кино (введение в киноведение). Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. -192с., 32л. ил.
10. Мазурицкая, М. А. Влияние российского кинематографа на формирование системы ценностей молодёжи в 1920-2000 гг // Культура: теория и практика, 2016 № 4 (13). -5с.
11. Рахимов, С. Два этапа в развитии таджикского кино как феномена национальной культуры //Очерки истории и теории культуры таджикского народа. Душанбе: Контраст, -536 с.
12. Robert, S. Film Theory: An Introduction. Malden, 2000. -392 p.

13. Соколов, В. Киноведение как наука. Москва, 2010. - 416

14. Энциклопедияи Советии Тоҷик. Ҷилди 6. Душанбе, 1986. -634с

СИНАМО: ТАЪРИХИ ТАҲАВВУЛ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ ҶАВОНОН

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои муҳими санъатшиносии муосир - синамо ва нақши он дар ташаққули худшиносии насли ҷавон бахшида шудааст. Бисёре аз муҳаққиқон анвои гуногуни санъату ҳунарро василаи муҳими ҷаҳоннигарӣ ва таҷалии ғаризаи офаринандагии инсон медонанд. Ҳунар дар ҳар шаклу навъ бозгӯкунандаи ботину сиришт ва мафкураву тафаккури инсон аст. Синамо, ки аз анвои он ба ҳисоб меравад, навъе талош барои шахсиятофарӣ, инсонсозӣ ва муассиртарин василаи мафкурасоз мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба ин, дар мақолаи мазкур рушди ҳунари синамо дар масири таърих ва рисолати он дар сохтани андеша ва шахсияту ҳувияти насли ҷавони ҷомеа таҳлилу тафсир шудааст. Дар мақола хусусиятҳо, ҷойгоҳ ва мақоми синамои миллӣ ба сифати абзори мафкурасоз ва ҳувиятсози насли ҷавон мавриди таъбиру таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола аз осори синамои миллӣ, ки барои боло бурдани сатҳи ҳудогоҳиву ҳештаншиносии ҷавонон ва ифодаи ормонҳои миллӣ нақши бориз доранд, мисолҳои мушаххас овардааст.

Калидвожаҳо: синамо, киношиносӣ, таърихи кино, назарияи кино, нақди кино, библиографияи кино, зебоишиносии кино, фарҳангшиносии кино, ҷомеашиносии кино, кинои тоҷик, худшиносӣ, ҷавонон.

КИНО: ИСТОРИЯ ЭВОЛЮЦИИ И ЕГО РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ САМОПОЗНАНИЕ МОЛОДЁЖЬ

Статья посвящена одному из важнейших вопросов современного искусства – кино и его роли в формировании самосознания молодежи. Многие исследователи считают различные виды искусства важным средством в формировании мировоззрения. Искусство во всех его формах является отражением внутренней природы и мышления человека. Кино как одна из форм искусств является наиболее эффективным средством индивидуализации и гуманизации общества. В связи с этим, в статье рассматриваются основы и история киноискусства, сфера изучения и составляющие дисциплины киноведения - история и теория кино, связь киноведения с искусствоведческими науками. Анализируются основные концепции ведущих направлений в области киноведения. Автор отмечает достижения киноведческих дискуссий и киноискусства разных времен и стран. Затронуты темы, касавшиеся таджикской кинематографии, а также приводятся конкретные примеры кинофильмов, имеющие огромное значение для развития, становления и формирования самосознания молодежи Таджикистана.

Ключевые слова: киноискусство, теоретическо-методологические проблемы киноведения, история кино, теория кино, кинокритика, библиография кино, киноведческие дискуссии, эстетика кино, социология кино, культурология кино, семиотика, структурализм, постструктурализм, феноменология, таджикское кино, самопознание, молодёжь.

CINEMA: THE HISTORY OF EVOLUTION AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF SELF-KNOWLEDGE OF YOUTH

The article is devoted to one the most important issues of contemporary art – cinema and its role in the formation of youth self-awareness. Art in its forms is a reflection of the inner

nature and thinking of man. Cinema as an art form is aspiration and the most effective means of individualization and humanization/ With this in mind, the article is discussed the basis of cinema, theoretic and methodological problems of the cinema study, the role of cinema in the formation of self-knowledge of youth, notes the achievement of Tajik and world cinema. The author considers the kind and genre's specificity of the cinema in the context of the semiotics, structuralism, phenomenology. The directions of the rational discussion are marked.

Keywords: cinema, cinematography, cinema study, discourse, sociology of cinema, structuralism, phenomenology, semiotics, education, Tajik cinema, self-knowledge, youth.

Сведения об авторе: Нуров Нодир - преподаватель кафедры режиссуры и продюсерства ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде». Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дарваз 7^а. E-mail: nodirnurov96@gmail.com. Телефон: (+992) 985-25-61-68

Information about the author: Nurov Nodir - teacher of the Department of directing and producer of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda». Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Darvozst. 7^a. E-mail: nodirnurov96@gmail.com. Tel: (+992) 985-25-61-68

УДК 02. 043 (575.3)

ВАЪЗИ ИСТИФОДАБАРИИ ДАСТУРҲОИ БИБЛИОГРАФӢ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ДАВЛАТӢ-ОММАВӢ

Наботов Ш. М.

МДТ «Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода»

Китоб воситаест, ки барои тарбия ва ба воя расидани инсонӣ комил зарур буда, пояҳои маънавиро устуво мегардонад. Китобро ҳар яки мо бояд мутолиа ва ҳифз намоем, тавассути он бо дирӯзу имрӯзи халқи тамаддунофари тоҷик ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ошно шавем.

Бо касби Истиқлолияти давлатӣ, бахусус бо азму талошҳои пайгириҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба китобу китобдорӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардида, дар ин самт дигаргунҳои кулӣ ба амал омаданд. Тӯли солҳои соҳибистиклолӣ дар кишвар як қатор қонуну барномаҳои вижаи давлатӣ қабул шуданд, ки ба рушди соҳаи китобдорӣ тақони ҷиддӣ бахшиданд. Дар ин давра барои таҳияи дастурҳои библиографӣ низ шароити мусоид фароҳам оварда шуд.

Доир ба таҳқиқи мавзӯи мазкур олимони зиёди ватанию хориҷӣ таҳқиқоти арзишманд анҷом додаанд. Қобили зикр аст, ки оид ба ин мавзӯ як қатор китобу мақолаҳои олимони соҳаи библиографишиносӣ, ба монанди Р. Шарофзода, Г. Мушеев, А. Раҳимов, С. Муҳиддинов, Ш. Комилзода, Г. Маҳмудов, Қ. Ғуломзода, Қ. Абдурахимзода ва дигарон нашр гардиданд. Муаллифон дар осори илмиашон баъзе паҳлуҳои масъалаи истифодабарии дастурҳои библиографиро дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Ҳарчанд перомуни мавзӯи мазкур аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ таҳқиқоти назаррас анҷом дода шуда бошад ҳам, баъзе паҳлуҳои дигари ин

мавзӯ ба пажӯҳиши амиқтар ниёз дорад. Зеро талабот ба истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар равандҳои ғайриқонунии китобхонаҳои давлатӣ - оммавӣ рӯз ба рӯз афзун гардида истодааст. Ин натиҷаро мо дар асоси таҳқиқи шӯъбаҳои библиографии як қатор китобхонаҳои кишвар, ба монанди Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи марказии шаҳри Душанбе ба номи А. Лоҳутӣ ва Китобхонаи марказии н. Рӯдакӣ ба даст овардем [8, с. 212].

Истифодаи дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ яке аз равандҳои муҳимми ғайриқонунии онҳо ба шумор меравад. Хизматрасонии иттилоотӣ библиографӣ дар ин намуди китобхонаҳо ҷиҳати баланд бардоштани маънавияти ҷомеа, фарҳанг, илм, ҷаҳонбинӣ ниҳоят муҳим буда, бе истифодаи васеи дастурҳои библиографӣ ба ҳадаф ноил гардидан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, бояд ба масъалаҳои истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ ҷиддӣ муносибат намоем. Истифодабарандагони ин китобхонаҳо нисбат ба дигар навъи китобхонаҳо бештар аст [8, с. 186].

Омӯхтани таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои дигар мамлакатҳо дар ин самт барои кормандони китобхонаҳои кишварамон хеле муфид аст. Дар таҳия ва истифодабарии дастурҳои библиографӣ бояд ин таҷриба истифода бурда шавад. Тоҷикистон маҳз ба шарофати истиқлолият узви бонуфузи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардид ва дар харитаи сиёсии ҷаҳон бо ҳама махсусиятҳои давлатдорӣ муосир арзи ҳастӣ намуд. Истиқлолияти давлатӣ дар як муддати кӯтоҳ тавонист дар афқору

андешаи ҷомеа тағйироти кулӣ ворид намояд. Дар ин замина, самтҳои гуногуни фарҳанг, махсусан фарҳанги китобу китобдорӣ дар даҳсолаи охир хеле рушду раванқ ёфтанд.

Ин робитаро дар соҳаи библиография низ барои рушди китобхонаҳои кишвар дар ҷаҳони муосири иттилоотӣ барқарор намудан хеле муҳим аст. Бояд библиографияи тоҷик ҷойгоҳи худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам намуда, кормандони соҳа дар конференсу симпозиумҳои сатҳи байналмилалию минтақавӣ фаъолона ширкат варзида, аз таҷрибаи бодии онҳо истифода баранд.

Вале, бо сабаби надохтани имконоти молику технологӣ аксари китобхонаҳои ҷумҳурӣ, махсусан китобхонаҳои давлатӣ-оммавии минтақаҳо аз таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон истифода бурда наметавонанд. Ҳатто дар бисёр мавридҳо вазъи иқтисодии китобхонаҳои давлатӣ-оммавии минтақаҳои гуногуни кишвар имкон намедеҳад, ки таҷрибаи пешқадами китобхонаҳои бузург ва соҳавии пойтахти мамлакат, аз ҷумла Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар, Китобхонаи марказии илмӣ Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии патентно техникаро истифода баранд. Аз ҷониби дигар, ташаббускор набудани як қатор масъулини китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ то имрӯз сари роҳи ҳалли ин масъала мебошанд [3, с. 28].

Таҳия намудани дастурҳои библиографии гуногун яке аз самтҳои муҳими фаъолияти китобхонаҳо ба ҳисоб меравад. Таҳияи дастурҳои библиографӣ аз махсусияти типологии китобхонаҳо вобастагӣ дорад. Ҳар қадаре ки китобхона бузург бошад, ба ҳамон андоза фаъолияти он дар ин самт бештар мешавад.

Китобхонаи миллии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали таъсисёбиаш ба пешбурди фаъолияти илмӣ таҳқиқотӣ дар соҳаи илми китобдорӣ тавачҷуҳи хос зоҳир намуда, дар ин самт ба дастовардҳои

назаррас ноил гардидааст. Таъмин намудани китобхонаҳои ҷумҳурӣ бо маводи зарурии методии библиографӣ мутахассисони соҳаро муваззаф намуд, ки ба рушди соҳаи библиографияи тоҷик, бахусус ба назарияю услуби он диққати ҷиддӣ диҳанд. Яке аз пешравиҳои назарраси фаъолияти Китобхонаи миллии Тоҷикистон амалӣ намудани барномаи «Библиография» мебошад, ки дар самти фаъолияти кори шуъбаи библиографияи миллии вобаста гардидааст. Барномаи мазкур имкон медиҳад, ки хонандагон тавассути ин барнома дар муҳлати кӯтоҳ маводи заруриашонро пайдо намоянд. Мақсад аз таҳияи ин барнома ташкил ва таҳияи картотекаи электронии шуъбаи библиографияи миллии мебошад. Тавассути барномаи мазкур то инҷониб зиёда аз 120 400 номгӯи мақолаҳо аз рӯзномаю маҷаллаҳои ҷумҳуриявӣ ба барномаи «Библиография» ворид шуданд, ки яке аз талаботҳои раванди автоматикунонии хадамоти библиографӣ ба шумор меравад. Ин самти кор баҳри пешрафт ва ҷоннок намудани хадамоти библиографӣ дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон мусоидат менамояд. Инчунин, зикр кардан бамаврид аст, ки кормандони Шуъбаи библиографияи миллии дар сомонии КМТ мақолаҳои гуногунро нашр менамоянд. Шуъба оид ба мавзӯҳои муҳталиф, аз ҷумла кишваршиносӣ, тиб, ҳаёт ва фаъолияти адибони классик ва муосири тоҷик, олимони соҳаҳои гуногун, рӯйдодҳо ва санаҳои муҳими таърихӣ ва ғайра дастурҳои библиографӣ интишор намуда, намунаҳои онҳоро ҳамчун маълумотҳои хаттии иҷрошуда нигоҳдорӣ менамояд [7, с. 14].

Вазъи имрӯзаи фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳурӣ ба ҳалли мушкилоти мавҷуда мусоидат намеkunанд ва эҳтиёҷоти ба китоб доштани ҷомеаро пурра қонеъ намегардонанд. Бахусус, масоили суст амал кардани хадамоти китобдорӣ дар байни омма, мавриди омӯзиш ва тарғиб қарор нагирифтани таҷрибаи пешқадам, ба таври бояду шояд доир нагардидани ҷорабиниҳои оммавӣ дар китобхонаҳо, номукаммалии

дастгоҳи маълумотӣ-библиографӣ, бидуни нақша ва бе дарназардошти эҳтиёҷоти хонандагон нашр шудани дастурҳо, устувор набудани ҳампайвастагии назария ва амалияи китобхонашиносӣ ва библиографишиносӣ таваҷҷуҳи қорамандони китобхонаро бештар ба худ ҷалб карданд [4, с. 347].

Дар рафти таҳқиқот аён гардид, ки таҳияи дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолияти онҳо ба ҳисоб рафта, бе бароҳмони он китобхонаҳо наметавонанд саривақт талаботи хонандагонро қонеъ гардонанд. Дар раванди хизматрасонии маълумотдиҳӣ-библиографии китобхонаҳо нақши дастурҳои библиографӣ ниҳоят калон аст. Ба воситаи дастурҳои библиографӣ ба хонандагон ба таври васеъ иттилоӣ зарурӣ дода мешавад. Махсусан дар ҷаҳони муосир, ки ҳаҷми иттилоот зиёд гардида, интиҳоби он барои хонандагон мушкилӣ пеш меорад, дар ин росто дастурҳои библиографӣ роҳи ҳалли ин масъала мебошанд.

Айни замон сифати таҳияи дастурҳои библиографӣ дар муқоиса ба солҳои пеш бештар гардидааст. Дар таҳияи дастурҳои библиографӣ дар ин давра аз усулҳои нави тасвирҳои библиографӣ, ороиш, саҳҳофӣ ва тасвирҳои электронӣ истифода бурда шудааст. Инро метавон муваффақиятҳои библиографияи тоҷик дар замони истиқлолият унвон кард [8, с. 207].

Хусусияти созмондиҳии қори библиографӣ дар системаи китобхонаҳои марказонидашудаи давлатӣ-оммавӣ ба махсусият ва сохтори онҳо вобаста аст. Баъзан дар шӯъбаҳо ба раванди хизматрасонӣ ба хонандагон алоқаи бевосита надошта, пуррааномӣ, қорқади адабиёт ва ниғаҳдории захира вазифаи библиограф ба ҳисоб меравад [1, с. 74].

Дар баробари ин, дар сохтори ҳар як китобхона шӯъбаи библиографӣ мавҷуд мебошад ва он дар шаклҳои гуногун: дар як қатор китобхонаҳо – шӯъбаи библиографӣ, дар дигар китобхонаҳо – шӯъбаи иттилоотӣ библиографӣ, маркази

иттилоотӣ библиографӣ, инчунин шӯъбаи маълумотдиҳӣ библиографӣ ё шӯъбаи библиографӣ ва кишваршиносӣ ном гирифтааст.

Албатта дар баробари муваффақиятҳо дар таҳияи дастурҳои библиографӣ камбудҳои низ ҷой доранд. То имрӯз дар ин самт як низом ё стандарти муайян мавҷуд нест. Библиографон дар таҳияи онҳо аз услубҳои гуногун истифода мебаранд, ки ба сифати дастурҳои библиографӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Дар масъалаи дар қадом шакл таҳия намудани дастурҳои библиографӣ, аз нигоҳи илмӣ, миёни муҳаққиқон ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Инчунин, имрӯз теъдоди библиографоне, ки ба таҳияи дастурҳои библиографӣ машғуланд, ниҳоят кам буда, талаботи ҷомеа ба ҷунин муттаҳассисон бештар аст. Мушкилоти иқтисодӣ низ дар таҳияи дастурҳои библиографӣ ба назар мерасад.

Вазъи истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои марказӣ гуногун аст. Ин, пеш аз ҳама, ба теъдоди дастурҳои библиографияи дар ихтиёр доштаи ҳар як китобхона рабт мегирад. Вобаста ба як қатор омилҳо китобхонаҳои марказӣ ба дастурҳои библиографӣ дастрасии гуногун доранд. Аз рӯйи манбаҳои мавҷудаи худ ҳар як китобхона хизматрасониро дар самти истифодабарии дастурҳои библиографӣ ба роҳ мемонад. Ҳамчунин, дар китобхонаҳои марказӣ истифодабарии дастурҳои библиографӣ ба теъдоди хонандагонашон низ вобастагии қавӣ дорад. Масалан, истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар Китобхонаи марказии шаҳри Душанбе ба номи Абулқосим Лоҳутӣ аз истифодабарии дастурҳо дар Китобхонаи марказии ноҳияи Рӯдакӣ тафовути калон дорад. Дар фаъолияти ин китобхонаҳо мавқеи ҷойгиршавии онҳо низ таъсир мерасонад. Китобхонаи марказии шаҳри Душанбе ба номи А. Лоҳутӣ дар пойтахти кишвар ҷойгир буда, теъдоди истифодабарандогони он бештар аст. Аз ин китобхона донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии пойтахт, коллеҷу литсейҳо, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дигар қишрҳои

чома истифода мебаранд. Талабот ба истифодабарии дастурҳо дар ин китобхона бештар аст. Дар Китобхонаи марказии шаҳри Хисор бошад, истифодабарии дастурҳои библиографӣ каме сустар чараён дорад, зеро дар ин ҷо дар фарқият аз пойтахт нафарони ба кори илмӣ-таҳқиқотӣ машғулбуда кам буда, хонандагони доимии он аслан хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошанд, ки онҳо бо истифодаи асноди аввалиндараҷа қонеъ гардида, ба дастурҳои библиографӣ кам рӯ меоранд.

Бояд таъкид намуд, ки ҳарчанд муштариёни Китобхонаи марказии шаҳри Душанбе ба номи А. Лоҳутӣ ниёзи бештар ба истифодабарии дастурҳои библиографӣ дошта бошанд ҳам, шумораи дастурҳои библиографии дар ихтиёр доштаи шуъбаи маълумотдиҳӣ – библиографии он барои қонеъ гардонидани талаботи онҳо нокифоя аст. Ҳангоми омӯзиши фаъолияти шуъбаи мазкур ба мо аён гардид, ки дар ин ҷо номгӯи дастурҳои библиографӣ кам мебошад. Агар яке аз омилҳо кам харидани онҳо аз ҷониби китобхона бошад, омили дигар ин дар таҳияи дастурҳои библиографӣ саҳми фаъол надоштани ҳуди масъулони шуъбаи маълумотдиҳӣ – библиографӣ аст. Тайи солҳои охир аз ҷониби Китобхонаи марказии шаҳри Душанбе ба номи А. Лоҳутӣ ҳамагӣ се дастури библиографӣ нашр карда шудааст. Ин вазъ ба пешрафти кори китобхона ва таҳияи дастурҳои библиографӣ ва хизматрасонии маълумотдиҳӣ – библиографӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Инчунин, бояд тарғиби дастурҳои библиографӣ дар китобхонаи мазкур васеъ ба роҳ монда шавад. Гӯшаи махсуси намоиши дастурҳои библиографӣ дар китобхона мавҷуд нест. Ташкили чунин гӯшаҳо дар даромадгоҳи китобхона метавонад тавачҷуҳи хонандагони зиёдро ба онҳо ҷалб намояд. Ба ин васила истифодаи дастурҳои библиографӣ аз ҷониби хонандагон бештар мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳо ва тарғиби донишҳои

библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ хуб ба роҳ монда нашудааст. Ин, пеш аз ҳама, сари вақт дастрастӣ пайдо накардани онҳо ба дастурҳои библиографии тозанаشر мебошад. Захираи нашрҳои библиографии китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ ниҳоят кам аст. Барои дар сатҳи зарурӣ бароварда сохтани ниёзҳои хонандагон ва кӯшишҳои дар ин самт намудаи масъулони китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ нокифоя мебошад. Омили дигари суст чараён гирифтани истифодаи дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ ин беҳабар будани хонандагон аз донишҳои библиографӣ аст. Аксарияти хонандагони ба китобхона муроҷиаткунанда ба моҳияти дастурҳои библиографӣ сарфаҳм намеравад ва онҳоро хуб истифода бурда наметавонанд.

Барои беҳтар гардидани вазъи истифодаи дастурҳои библиографӣ, таҳияи онҳо ва тарғиби донишҳои библиографӣ пешниҳодҳои зеринро ба мақсад мувофиқ меҳисобем:

- аз ҷониби олимони соҳаи китобдорӣ тоҷик стандарти ягонаи таҳияи дастурҳои библиографӣ пешниҳод карда шавад;

- дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ бо хонандагон доир ба тарзу усулҳои истифодабарии дастурҳои библиографӣ чорабиниҳо гузаронида шаванд;

- барои аз шакли анъанавӣ ба шакли электронӣ гузаронидани дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд;

- барои тарғиби дастурҳои библиографӣ тавассути шабакаи ҷаҳонии интернет базаи моддӣ-техники китобхонаҳои давлатӣ-оммавӣ мустаҳкам карда шуда, ба шабакаи интернет пайваست карда шаванд;

- барои ҷопи дастурҳои библиографӣ маблағҳои зарурӣ дар харҷномаи китобхонаҳо пешбинӣ карда шавад;

- барои ба даст овардани маблағҳои иловагӣ ва ҷоннок намудани фаъолияти библиографии китобхонаҳои давлатӣ – оммавӣ масъулини китобхонаҳо ба таҳияи лоиҳаҳо ҷалб карда шаванд;

- робитаи доимии Китобхонаи миллии Тоҷикистон ҳамчун маркази методӣ бо тамоми китобхонаҳои давлатӣ васеъ ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Авгонов, Қ., Маҳмудов, Г. Фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳо [Матн]: Китоби дарсӣ /Қ. Авгонов, Г. Маҳмудов. - Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2012. - 200с.
2. Библиографияи Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо / Институти давлатии санъати Тоҷикистон. - Душанбе, 1981. - 99с.
3. Бӯриев, Қ. Саҳми Китобхонаи миллии Тоҷикистон дар рушди библиографияи тоҷик [Матн]// Роҳҳои табиқии инноватсионӣ дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмӯи конференсияи илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ бахшида ба 85-солагии КМТ, 3 сентябри соли 2018 ш. Душанбе /Муаллифи пешгуфтор ва мураттиб Г. Маҳмудов. -Душанбе: Таъминотчӣ, 2018. – С. 26-38.
4. Бӯриев, Қ. Фаъолияти библиографии Китобхонаи миллии Тоҷикистон [Матн]// Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби V11. - Душанбе: Аржанг, 2018. - С. 345-373.
5. Бӯриев, Қ. Фаъолияти библиографии Китобхонаи давлатии бачагонаи Ҷумҳуриявии ба номи М. Миршакар [Матн] //Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон. Китоби V11. - Душанбе: Аржанг, 2018. - С. 290-315.
6. Китобхонашиносӣ ва библиографияи Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо/ КДР ба номи А. Фирдавсӣ. - Душанбе, 1977. - 109с.
7. Комилзода, Ш. Нақши Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар рушди нумуи илми китобдорӣ тоҷик [Матн] /Ш. Комилзода// Китобдор. - 2008. - №1 (3). - С. 12-17.
8. Маҳмудов, Г. Равандҳои инноватсионӣ дар фаъолияти библиографии китобхонаҳои ҷумҳурӣ [Матн]/ Г. Маҳмудов. Мухаррир Ш. Комилзода. - Душанбе: Аржанг, 2018. - 240 с.
9. Технологияи бунёд ва истифодаи захираҳои китобдорӣ -иттилоотӣ (Дастуриметодӣ); Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот. - Душанбе: Эҷод 2009 - 160с.
10. Шарофзода, Р. Ба пеш, ба ҷониби коркарди услуби худӣ [Матн] /Р. Шарофов// Китобдор. - 2010. - №1. - С.20-23.

ВАЪЗИ ИСТИФОДАБАРИИ ДАСТУРҲОИ БИБЛИОГРАФӢ ДАР КИТОБХОНАҲОИ ДАВЛАТӢ-ОММАВӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф фаъолияти библиографии китобхонаҳоро дар таҳия ва истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар замони истиқлолият мавриди баррасӣ қарор додааст. Истифодабарии дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Муаллифи мақола, ҳамзамон ваъзи истифодабарии дастурҳои библиографиро дар фаъолияти китобхонаҳои ҷумҳурӣ, дар мисоли Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи марказии шаҳри Душанбе ба номи А. Лохутӣ ва Китобхонаи марказии ноҳияи Рӯдакӣ таҳлил ва баррасӣ намудааст. Дар мақола доир ба раванди тарғиби донишҳои библиографӣ дар байни кормандон ва хонандагони китобхона маълумот дода шудааст. Барои беҳтар гардидани вазъи истифодаи дастурҳои библиографӣ, таҳияи онҳо ва тарғиби донишҳои библиографӣ муаллифи мақола якчанд пешниҳоди мушаххас оварда, бартари китобхонаҳои давлатӣ-оммавиرو нисбат ба дигар муассисаҳои иттилоотӣ ва фарҳангӣ нишон додааст.

Калидвожаҳо: китоб, китобхона, китобдорӣ, библиографишиносӣ, дастури библиографӣ, инноватсия, компютер, технологияи муосири иттилоотӣ.

СОСТОЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ПОСОБИЙ В ГОСУДАРСТВЕННО - МАССОВЫХ БИБЛИОТЕКАХ

В статье автор отражает библиографическую деятельность библиотек по разработке и использованию библиографических пособий в период независимости. Использование библиографических справочников в библиотеках страны - один из важнейших вопросов. Автор статьи также рассматривает использование библиографических

пособий в деятельности библиотек Республики Таджикистан на примере Национальной библиотеки, Центральной библиотеки имени А. Лохути и Центральной библиотеки района Рудаки. Статья посвящена процессу распространения библиографических знаний среди сотрудников и читателей библиотеки. Даются полезные рекомендации по улучшению разработок и использованию библиографических руководств. В статье также подчеркиваются преимущества публичных библиотек перед другими информационными и культурными учреждениями.

Ключевые слова: книга, библиотека, библиотечный, библиографоведение, библиографическое пособие, инновация, компьютер, современные информационные технологии.

STATE OF USE OF BIBLIOGRAPHIC TOOLS IN PUBLIC - MASS LIBRARIES

In the article the author reflects the bibliographic activity of libraries in the development and use of bibliographic aids in the period of independence. The use of bibliographic reference books in the country's libraries is one of the most important issues. The author of the article also examines the use of bibliographic aids in the activities of libraries of the Republic of Tajikistan on the example of the National library, the A. Lohuti central library and the Rudaki district central library. The article is devoted to the process of spreading bibliographic knowledge among the staff and readers of the library. Provides useful recommendations for improving the development and use of bibliographic guidelines. The article also highlights the advantages of public libraries over other information and cultural institutions.

Keywords: book, library, library, bibliography, bibliographic manual, innovation, computer, modern information technologies.

Сведения об авторе: Наботов Шариф Михтоджович- заместитель декана библиотечно-информационного факультета ГОУ “Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде”. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734055, город Душанбе, ул.Борбад 37^а. Тел.: (+992) 935179117.

Information about the author: Nabotov Sharif Mihtojovich - Deputy decan of the library studies and information faculty of the SEI «Tajik state Institute of culture and arts named after MirzoTursunzoda». Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad str. 37a. tel: (+992) 935179117.

ХУСУСИЯТҲОИ МУНДАРИЧАВИИ САФАРНОМАҲОИ МАТБУОТИ ДАВРӢ

Бозорзода Н. Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз нигоҳи хусусиятҳои мундариҷавӣ сафарномаҳои матбуоти даврӣ гуногун мешаванд. Ин рангорангӣ ҳосатан дар таассуроти сафари нигорандагони тоҷик аз дохил ва хориҷи кишвар ва сафарномаҳои сайёҳони хориҷӣ, ки аз кишвари мо боздид намудаанд, бараъло ба чашм мерасад.

Муаллифи сафарномаҳое, ки аз натиҷаи сафарҳои дохилиашон матлаб иншо намудаанд, аз дастовардҳои назарраси солҳои соҳибистиклолӣ ҳикоят кардаанд. Ба ин гурӯҳ сафарномаҳои С. Юсуфӣ “Панҷ рӯз бо сафири Бритониё” (Миллат. - 2008. - 23 октябр), А. Сайфуллоев “Корвони ваҳдат дар кишвари диловарон” (Адабиёт ва санъат. - 2009. - 28 май), Б. Каримзода “Ду - се рӯзе шудам меҳмони Дарвоз” (Садои мардум. - 2008. - 20 ноябр), Ш. Ҳамдампури “Бадахшон: 1. Роҳ сӯи диёри домани гардун” (Тоҷикистон. - 2013. - 20 июн), Ш. Раҷабзод “Баҳоре дар зодгоҳи Лоик” (Адабиёт ва санъат. - 2014. - 27 ноябр), Ҷ. Ҳусейнова “Як рӯз дар Хоруғ” (Чархи гардун. - 2014. - 25 июн), С. Мизроб “Ховалинг - диёри асотир ва мардони бузург...” (СССР. - 2015. - 30 июл), А. Ҷӯраев “Роҳ ба сӯи Қарамиқ” (Минбари халқ. - 2016. - 31 август, 12, 19, 26 октябр), Ю. Юсуфӣ “Дар сарғаи Зарафшон” (Адабиёт ва санъат. - 2017. - 28 сентябр) ва ғайра шомил мешаванд.

Хусусиятҳои хоси ин гурӯҳи сафарномаҳо аз он иборат аст, ки дар онҳо ҳаёти дохили кишвар баррасӣ гардида, муаллифон хонандаро бо бурду боҳти корхонаву муассиса, урфу одат ва тарзи зисту зиндагии мардуми кӯхистон, нақбҳо, табиати фусункори Тоҷикистон, мардуми заҳматписанд, мушкilotу муаммоҳои рӯзгор, коргоҳҳои азим, дастовардҳои замони истиқлол ва ғайра ошно сохтаанд. Масалан, сафарномаи

Ш. Раҷабзод “Баҳоре дар зодгоҳи Лоик” маҳсули сафари муаллиф ба зодгоҳи Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва устод Лоик Шералӣ мебошад. Муаллиф аз ин сафар як ҷаҳон таассуроти неку хотирмон бардошта, сафарномаро чунин ҷамъбаст мекунад: “Чун аз тамошои Хона - музейи устоди сухан фориғ гардидему оҳанги бозгашт намудем, қалбамон номураттаб ба тапидан даромад. Дил меҳост, ки ин ҷо, дар марзе, ки хуни нофи фарзанди барӯманди миллат, шоири беҳамто рехтааст, чанд муддати дигар бимонем. Бо навои рӯдҳо, бо шукӯҳи кӯхҳо, бо нағмаву илҳони мургони хушсадо, бо таровати шабнамрези гулу гиёҳҳо, бо нигоҳи андешаманди пирони рӯзгориди бардошта даст ба дуо... бимонем дар оғӯши зодгоҳи шоири тавоно...” [6, № 48 (1759)].

Гурӯҳи дуҷуми сафарномаҳо маҳсули сафари журналистону адибону шаҳрвандони Тоҷикистон ба кишварҳои хориҷӣ аст. Натиҷаи густариши робитаҳо бо мамолики хориҷӣ буд, ки сафи сайёҳони тоҷик ба кишварҳои хориҷии дуру наздик бештар гардид. Сайёҳони тоҷик бо мақсадҳои гуногун озими кишварҳои хориҷӣ гардида, ҷолибтарин лаҳзаҳои сафарашонро пешкаши хонанда месозанд. Намунаи ин гуна сафарномаҳо дар матбуоти тоҷик хеле зиёданд. Сафарномаҳои ин бахшро шартан ба ду қисм: а) сафарномаҳои хориҷи наздик (ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ) ва б) хориҷи дур ҷудо кардан мумкин аст.

Қисми аввалро сафарномаҳои М. Олимпур “Ватан аҷаб нашъае дорад” (Адабиёт ва санъат. - 1992. - 30 апрел), М. Пайшанбе “Як сафари худшиносӣ” (Паёми Душанбе. - 1992. - 26 июн), Х. Муҳаббатов “Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт” (Тоҷикистон. - 1993. - 5 ноябр), С. Суннатӣ “Ду ҳафта

дар Озарбойчон” (Чавонони Тоҷикистон. - 2008. - 10 июл), Н. Амонӣ “Тоҷикон дар Қазоқистон чӣ ҳол доранд” (Зиндагӣ. - 2008. - 17 июл), М. Имомиддин “Ду моҳ дар Маскав” (Чавонони Тоҷикистон. - 2008. - 18 сентябр), С. Суннатӣ “Остона - шаҳри пур аз муъҷизаҳо” (Чавонони Тоҷикистон. - 2009. - 28 май), С. Шучоат “Мо ҳамеша бо ёди Ватанем” (Нури зиндагӣ. - 2009. - 24 декабр), Н. Курбонов “Форуми журналистони чавон дар Уфа” (Чавонони Тоҷикистон. - 2013. - 5 сентябр), Н. Акбар “Сафаргуфтаҳои Сибир” (СССР. - 2014. - 18 декабр), Н. Акбарзод “Сафардидаҳои як журналисти тоҷик аз Красноярск” (Озодагон. - 2015. - 14 январ), С. Юсуфов “Тошканд бо автобус рафтем” (Минбари халқ. - 2017. - 23 май) ва ғайра ташкил медиҳанд.

Сафарномаҳои ин бахш хеле ҷолиб ва хотирмонанд. Масалан, дар сафарномаи хабарнигори ҳафтаномаи “Минбари халқ” Солеҳ Юсуфов “Тошканд бо автобус рафтем” мавзӯи равобити гуногунҷанбаи ду давлати бо ҳам дӯсту бародар - Тоҷикистон ва Ёзбекистон, ташкили аввалин хатсайри автобус байни шаҳрҳои Хучанд ва Тошканд матраҳ гардидааст. Муаллиф зикр мекунад: “Нахустин автобуси мусофирбар аз автовокзали “Роҳи абрешим”- и Хучанд ба самти Тошканд саҳари 16 май ҳаракат кард. Аммо як рӯз пеш аз он дар ин хатсайр аз Ёзбекистон ҳам як автобус бо ҳайати расмӣ ва гурӯҳе аз мусофирон омад. Онро дар Хучанд бо садои таблу мусиқӣ ва рақс пешвоз гирифтём... ва пас аз он рӯзи дигар сафар бо автобуси ин ширкат ба пойтахти Ёзбекистон буд” [10, № 21 (1157)]. Зимни сафар муаллиф ҳар он чизи ҷолиби мушоҳиданамудаашро бо меҳр ва самимият ба қалам додааст. Хусусан, меҳмоннавозӣ ва истиқболи гарму самимии бародарони Ёзбек ба онҳо шодию фараҳ бахшидааст.

Ба қисми дуюм сафарномаҳое, ки баъд аз анҷоми сафари кишварҳои хориҷи дур навишта шудаанд, мисли М. Хусайнов “Амрико - биҳишти дунё” (Овози тоҷик. - 1995. - 27 декабр), Ҷ. Муқим “Дар Амрико арзонӣ” (Неруи сухан. - 2005. - 6 январ), М. Султонов “Аврупо аз нигоҳи

рӯзноманигорон” (Садои мардум. - 2006. - 10 август), А. Умариев “Ҳама ҷойи Эрон саройи ман аст...” (Фараж. - 2008. - 22 май), Р. Раҳмонӣ “Асосгузори салтанати Дехлӣ тоҷикҳо буданд” (Озодагон. - 2008. - №26 (32)), Т. Расулзода «Салом, азизам Эрон!» (Нигоҳ. - 2008. - 12 июн), Н. Давлат “Дили тоҷику эронӣ муҳаббатгоҳи Ҳофиз шуд” (Фараж. - 2008. - 3 июл), А. Ҳамдам “Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме” (Адабиёт ва санъат. - 2010. - 1 апрел), А. Табаров “Таҳсил дар Аврупо: воқеият ва дурнамо” (Ба қуллаҳои дониш. - 2010. - 29 декабр), Н. Каримова “Тоҷикон дар Дубай муваффақанд” (Озодагон. - 2014. - 19 феврал), З. Ғаффорова “Хушо Кашмиру хоки поки Кашмир” (Адабиёт ва санъат. - 2015. - 22 октябр) шомил мешаванд. Дар онҳо муаллифон хонандаро ба ҷойҳои таърихӣ, мавзею маконҳои ноошно, масоили маорифу фарҳанг ва пахлуҳои дигари зисту зиндагонии хориҷиён ошно месозанд.

Сафар ба кишварҳои хориҷӣ, аз як ҷониб, ҷаҳонбинии сайёхро васеъ гардонад, аз тарафи дигар, ӯ барои ба хонанда расондани наwgониҳо, дигаргуниҳо, урфу одат ва расму оинҳои мардумони он кишварҳо имконияти васеъ пайдо мекунад. Аз ин нигоҳ, сафарнома дар огоҳ намудани хонанда бо лаҳзоти гуногуни сафар жанри ғаъли матбуоти даврӣ маҳсуб меёбад. Сафарномаи узви Иттифоқи нависандагонии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Белорус Ато Ҳамдам “Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме” аз сафарҳои бобарори муаллиф ба Ҷумҳурии Белорус, боздид аз Намоишгоҳи байналмилалӣ “Китоби Белорус-2008” ва “Китоби Белорус-2009”, ҳамзамон ҷопи баёзҳои шоирони тоҷик ва беларус, аз нав ба роҳ мондани робитаҳои адабиву фарҳангии ду халқи бародар ҳикоят мекунад.

Профессор Замира Ғаффорова соли 2015 дар ҳамоиши байналмилалӣ “Мероси муштараки Ҳиндустон, Осиёи Марказӣ, Эрон ва Афғонистон”, ки дар шаҳри Сринагар - пойтахти музофоти Ҷамму ва Кашмири Ҳиндустон бахшида ба ҷашни Наврӯз баргузор гардида буд, ширкат

дошт. Мавсуф дар сафарномаи худ аз лаҳзаи парвоз тавассути ҳавопаймои Душанбе - Деҳлӣ сар карда, то бозгашт ба Ватан беҳтарин хотираву мушоҳидаҳояшро бо эҳсоси баланд ба қалам додааст. Вай дар бораи ҳавзаи адабии Ҳинд, шоирони бузурги форсигӯ, боғҳои зиёди дилрабои Кашмир, донишмандони маъруфи ин кишвар ва рафти ҳамоиш маълумот дода, навиштаашро чунин ҷамъбаст мекунад: “Мо аз сафари Кашмир баргаштем, бо кӯлбори пур аз хотираҳо. Аммо асари назокату латофати табиати он, меҳрубониҳои мардуми азизи ин хитта, хосса ба таъбири Ҳофиз “сияҳчашмони кашмирӣ” ҳамеша зеббахши хотираҳои сабзранги ин сафар хоҳад монд” [2, № 43 (1806)].

Сайёҳони хориҷӣ дар сафарномаҳои худ, ки дар матбуоти тоҷик, аз ҷумла маҷаллаи “Садои Шарқ” чоп шудаанд, таассуроташонро аз кишвари мо мунъакис намудаанд. Сафарномаҳои Янина Дзярновская, Гражина ва Анҷей Милошҳо, Парвиз Нотили Хонларӣ, Имануил Зиёдонис ва Виталий Каротич намунаи барҷастаи сафарномаҳои хориҷӣ маҳсуб меёбанд.

Адибаи Ҷумҳурии Полша Янина Дзярновская бо мақсади шиносӣ бо ҳаёту рӯзгори мардуми тоҷик ва бозиди мавзёҳое, ки Бруно Ясенский дар ибтидои солҳои сиёми асри гузашта он ҷо будааст, ба Тоҷикистон омада, бо одамони зиёд, ки ўро мешинохтаанд, суҳбат намудааст. Мавсуф баъди бозгашт таассуроти сафарашро дар яке аз нашрияҳои ин кишвар бо номи “Хеле дур аз Варшава” чоп намуд, ки тарҷумаи онро маҷаллаи «Садои Шарқ» ба нашр расонд. Сафарнома саропо аз васфи тоҷикону табиати дилрабои Тоҷикистон иборат аст. Янина шаҳрҳои Душанбеу Норақро тамошо карда, таассуроти аҷоиб мегирад, бо одамон суҳбат намуда, ба муносибати нек ва маданияти баланди тоҷикон қоил мешавад [3, с. 107-110]. Янина навиштаашро дар муқоиса бо урфу одати кишвараш меорад, ки ин ҳам аз махсусиятҳои жанри сафарнома аст.

Рӯзноманигорони Ҷумҳурии Полша зану шавҳар Гражина ва Анҷей Милошҳо низ ба Осӣи Миёна сафар карда, бо унвони

«Табассуми бефаранҷӣ» китобе таълиф намудаанд, ки чанд боби он ба Тоҷикистон бахшида шудааст. Маҷаллаи «Садои Шарқ» аз ин китоб порчаеро бо номи «Салом, Душанбе» манзури хонандагон гардонидаст. Рӯзноманигорон доир ба таърихи гузаштаву муосири Тоҷикистон маълумоти ҷолиб ироа намуда, хусусан дар бораи шаҳри Душанбе, кӯчаву бозорҳо, ошхонаву чойхонаҳояш бо меҳр ҳарф задаанд: «Тоҷикон аз зумраи қадимтарин халқҳои Осӣи Миёна мебошанд. Ҳанӯз давлати Полша ташкил нашуда буд, ки онҳо аллакай бо маданияти баланду адабиёти оламшумули худ арзи вучуд доштаанд. Ҳоло баъди ақибмонӣ маҳрумиҳои чандасра бо суръати бисёр ғавқулода пеш рафта, ҳамагуна рекордҳои тараққиёти ҷаҳонро ақиб мезананд...» [5, с.105].

Яке аз сафарномаҳои ҳубу ҷолиб навиштаи Парвиз Нотили Хонларӣ «Аз шаҳри Ҳофиз то диёри Рӯдакӣ» аст. Сафарнома дар шумораи дувоздаҳуми (1971) маҷаллаи «Сухан», ки Парвиз Нотили Хонларӣ сардабирии онро бар уҳда дошт, ба таърифи расидааст. Онро маҷаллаи «Садои Шарқ» бо андаке ихтисор бидуни тағйироте дар услуб манзури хонандагон тоҷик гардонидаст [7, с. 121-127].

Ташрифи Хонларӣ ба Тоҷикистон ба муносибати ҷашни 650-солагии зодрӯзи Ҳофизи Шерозӣ будааст. Вай таассуроти сафари худро аз оғоз хеле дақиқ бо таърихи рӯзҳо тасвир намуда, диду боздидҳои хешро мухтасар ва хеле дилҷасп баён доштааст. Ҷиҳати диққатҷалбкунандаи сафарномаи Парвиз Нотили Хонларӣ муъҷазбаёнӣ, шарҳу тафсири бомавқеъ буда, он ба хонандаи ноогоҳи эронӣ нисбат ба Тоҷикистон ва шаҳрҳои бостонии Самарқанду Панҷакент маълумоти ҷолиб медиҳад. Хусусан, тасвири ватани поягузори адабиёти классикии тоҷику форс – Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ - шаҳри Панҷакент хеле ҳубу ҷаззоб баромадааст.

Нависандаи машҳури турк Нозим Ҳикмат дар Конференсияи нависандагонӣ мамолики Осӣ ва Африқо, ки дар шаҳри Тошканд баргузор гардидааст, ширкат варзида, баъди анҷоми кори конференсия

бахри ширкат дар чашни Рӯдакӣ ба Сталинобод (Душанбе) меояд. Аз ин сафар сафарномаи «Қайдҳои хурд дар бораи сафари бузург» [9, с. 121-126]-ро менависад. Вай дар бораи Душанбе, кӯчаву хиёбон ва одамонаш бо ҳарорат ҳарф зада, аз нақшу нигори ҷойхонаи «Роҳат» ба вачд меояд ва онро борҳо тамошо мекунад.

Адиб ва омӯзгори Ҳиндустон Зорей Ансорӣ бошад, тирамоҳи соли 1970 меҳмони олимону нависандагони тоҷик шудааст. Вай қабл аз бозгашт ба Маскав ба идораи маҷаллаи «Садои Шарқ» ташриф оварда, таассуроти сафари худро аз боздиди Тоҷикистон ба ихтиёри масъулини маҷалла мегузорад ва он бо номи «Равобити мо хеле қадимист» чоп мешавад. Сафарнома хеле муъҷаз буда, баробари ин аз бисёр лаҳзаҳои муҳим, ки равобити Тоҷикистону Ҳиндустонро мустаҳкамӯ ҷовидонӣ медоранд, ҳикоят кардааст. Зорей Ансорӣ шаҳри Душанберо аз Кашмир боло мегузорад ва таассуф меҳӯрад, ки дар ҷавонӣ ин ҷо наомадааст [1, с. 102-112].

Сафарномаи ду нафар шоир - Имануил Зиёдониси латишу Виталий Каротичи украин «Чумчаи урфӣ» дар ду шумораи маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп шудааст. Онҳо маслиҳат мекунанд, ки асари хубе нависанд.

Бо ин мақсад ба Тоҷикистон сафар намуда, аз гӯшаву канори он дидан мекунанд ва таассуроти сафари хешро алоҳида-алоҳида рӯйи қоғаз меоранд. Дар маҷалла нахуст пешгуфтори сафар пайиҳам оварда шуда, сипас навиштаи онҳо дар алоҳидагӣ ҷойгир карда шудааст. Муаллифон аз сафари Кӯлоб, ноҳияи Восеъ ва суҳбати Миралӣ Маҳмадалиев – собиқ раиси хоҷагии ба номи Ленин, устоҳои кандакор ва ҳунари волои онҳо, боздиди Ёротеппа ва ҳунарҳои мардум, назми оламшумули тоҷик, шаҳри бостонии Хучанд ва комбинати шоҳибобӣ, суҳбати олимони АИ Тоҷикистон, шуъбаи дастхатҳои китобхонаи ба номи Абулқосим Фирдавсӣ бо як меҳру ихлос ҳарф задаанд. Хусусан, меҳмоннавозии тоҷикон ба эшон хеле писанд омадааст [4, с. 49-72].

Бояд зикр кард, ки навиштаҳои муаллифони хориҷӣ Янина Дзярновская, Гражина ва Анҷей Милошҳо, Парвиз Нотили Хонларӣ, Имануил Зиёдонис ва Виталий Каротич пурра ба талаботи жанри сафарнома ҷавобгӯ буда, ҳаёти кишвари моро рангин тасвир намудаанд. Дар онҳо муқоиса бештар ба назар мерасад, зеро дар муқоиса нишон додани бартарихии мавзёҳои сафаркарда ба ҳамватанонашон хеле ҷолиб ва хотирмон хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Ансорӣ, З. Равобити мо хеле қадимист / З. Ансорӣ // Садои Шарқ. - 1971. - №1. - С. 102-112.
2. Ғаффорова, З. Хушо Кашмиру хоки поки Кашмир / З. Ғаффорова // Адабиёт ва санъат. - 2015. - 22 октябр. - № 43 (1806).
3. Дзярновская, Я. Хеле дур аз Варшава / Я. Дзярновская // Садои Шарқ. - 1971. - №6. - С. 107-110.
4. Зиёдонис, И., Каротич, В. Чумчаи урфӣ / И. Зиёдонис, В. Каротич // Садои Шарқ. - 1973. - №4. - С. 49-72.
5. Милош, Г. ва А. Салом Душанбе / Г. ва А. Милош // Садои Шарқ. - 1974. - №10. - С. 105-111.
6. Раҷабзод, Ш. Баҳоре дар зодгоҳи Лоик / Ш. Раҷабзод // Адабиёт ва санъат. - 2014. - 27 ноябр. - № 48 (1759).
7. Хонларӣ, П. Аз шаҳри Ҳофиз то диёри Рӯдакӣ / П. Хонларӣ // Садои Шарқ. - 1971. - №11. - С. 121-127.
8. Ҳамдам, А. Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме / А. Ҳамдам // Адабиёт ва санъат. - 2010. - 1 апрел. - № 12-13 (1516).
9. Ҳикмат, Н. Қайдҳои хурд дар бораи сафари бузург / Н. Ҳикмат // Шарқи сурх. - 1959. - №2. - С. 121-126.
10. Юсуфов, С. Тошканд бо автобус рафтем / С. Юсуфов // Минбари халқ. - 2017. - 23 май. - № 21 (1157).

ХУСУСИЯТҲОИ МУНДАРИЧАВИИ САФАРНОМАҲОИ МАТБУОТӢ

Дар мақола сафарномаҳои матбуоти даврӣ аз нигоҳи хусусиятҳои мундариҷавӣ дар асоси маводи матбуоти замони шӯравӣ ва даврони соҳибистиклолӣ таҳқиқ шудааст.

Қисми аввал таассуроти сафари нигорандагони тоҷикро аз дохили кишвар дар бар мегирад. Сафарномаҳои ин бахш хонандаро бо бурду бохти корхонаву муассисаҳо, урфу одат ва тарзи зисту зиндагонии мардум, дастовардҳои замони истиқлолият, табиати Ҷумҳурии Тоҷикистон ошно месозанд.

Гурӯҳи дувуми сафарномаҳо маҳсули сафари публитсистону журналистон ва адибони тоҷик ба кишварҳои хориҷӣ аст. Сафарномаҳои ин бахш шартан ба ду қисмат: а) сафарномаҳо аз хориҷи наздик (ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ) ва б) хориҷи дур ҷудо гардида, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Бахши савумро сафарномаҳои сайёҳони хориҷӣ ташкил медиҳанд. Таассуроти сайёҳони хориҷӣ дар матбуоти даврии кишвар, аз ҷумла маҷаллаи “Садои Шарқ” ҷой шудаанд. Сафарномаҳои Янина Дзярновская, Гражина ва Анҷей Милошҳо, Парвиз Нотили Хонларӣ, Имануил Зиёдонис ва Виталий Каротич намунаи хуби сафарномаҳои хориҷӣ маҳсуб меёбанд.

Калидвожаҳо: матбуоти даврӣ, сафарнома, сайёҳ, хусусиятҳои мундариҷавӣ, хориҷи наздик, хориҷи дур, кишварҳои хориҷӣ.

СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПУТЕШЕСТВИЙ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

В статье рассматриваются путевые заметки периодической печати с точки зрения содержательной специфики с учетом двух периодов: советской эпохи и периода государственной независимости.

Первая часть охватывает впечатления путешествий таджикских публицистов внутри страны. Путевые заметки этой части знакомит читателей недостатками и достижениями предприятий и учреждений, традициями и образом жизни народов, достижениями периода независимости, а также чарующей природой Таджикистана.

Вторая часть путевых заметок является результатом путешествий таджикских писателей, публицистов и журналистов в иностранные страны. В статье путевые заметки этой части, также исследованы с условным разделением на две части: а) путешествия из ближнего зарубежья (стран бывшего Советского Союза) и, б) страны дальнего зарубежья.

Третья часть охватывает путевые заметки иностранных туристов о впечатлениях о нашей стране. Путевые заметки иностранных туристов опубликованы в таджикской печати, в частности, в журналах «Голос Востока». Путевые заметки Янины Дзярновской, Гражины и Анджее Милоши, Парвиза Нотили Хонлари, Имануэля Зиёдониса, Виталия Каротича являются образцом хороших зарубежных путевых заметок.

Ключевые слова: периодическая печать, путешествие, путешественник, содержательные особенности, ближнее зарубежье, дальнее зарубежье, трудовые мигранты, зарубежные страны

INFORMATIVE FEATURES OF TRAVEL IN PERIODICALS

In the article, travels of the periodical press from the point of view of specific content are investigated taking into account two periods: the Soviet era and the period of state independence.

The first part covers the impressions of the travel of Tajik publicists from within the country and abroad, as well as travel notes of foreign travelers about their stay in our republic. The

travel notes of this part make familiar the readers with shortcomings and achievements of the enterprises and institutions as well as with traditions and the peoples' lifestyle, and also the achievements in the period of independence and the charming nature of Tajikistan.

The second part of travel notes is the result of travels of Tajik writers, publicists and journalists to foreign countries. In the article, the curious notes of this part are also investigated with a conditional division into two parts: a) travel from the near abroad (countries of the former Soviet Union) and, b) countries of the far abroad.

The third part contains of foreign tourists' travel notes devoted to their impressions about our country. The travel notes of foreign tourists are printed in tajik press, particularly in such journals as "Golos Vostoka". The travel notes written by Yanina Dzyarnovskaya, Grajina and Andjey Milosh, Parviz Notili Khonlari, Imonuel Ziyodonis, Vitaly Korotich are considered to be good examples of foreign travel notes.

Keywords: periodical press, travel, traveler, content features, near abroad, far abroad, labor migrants, foreign countries.

Сведения об авторе: Бозорзода Нуриддин Шодипур - кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального Университета. Телефон: 909151516 (моб.), E-mail: bozorov62@mail.ru, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Information about the author: Bozorzoda Nuriddin Shodipur - candidate of philology, associate professor of the Tajik national university. Telephone: 909151516 (mob.), E-mail: bozorov62@mail.ru, Dushanbe city, pr. Rudaki, 17.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Фарҳанг ва санъат»-и МДТ «Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода» пешниҳод мегарданд

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Фарҳанг ва санъат» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад;

б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад;

в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифони бе овардани иқтибос истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати A4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

- индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

- номи мақола;

- насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

- матн асосии мақола;

- ҳангоми овардани иқтибос адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

- нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

- рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

- баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз 20 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ);

- дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

Маҷаллаи илмӣ «Фарҳанг ва санъат» бо Фармоиши Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 3 апрели соли 2019, № 69, ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

Научный журнал «Фарҳанг ва санъат» («Култура и искусство») по распоряжению Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, от 3 апреля 2019 года, № 69, включён в Перечень рецензируемых журналов Республики Таджикистан.

The scientific journal "Culture and Art" on behalf of the Higher attestation commission under the President of the Republic of Tajikistan dated April 3, 2019, № 69, was included in the Register of review journals of the Republic of Tajikistan.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Культура и искусство» ГОУ «Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название. ;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 20 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний) ;
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

RULES FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles entering the scientific journal “Culture and Art” of the SEI «Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzoda»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal. Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- the title of the article;
- the surname and initials of the author (for example, Sharipov D.M.);
- the name of the organization in which the author of the article is working;
- the main text of the article;
- the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008;
- the title of the article, abstract and key words are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 20 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
- Information about the author in Russian and English. Here the author's full name, academic degree, academic title (if any), the name of the organization in which the author works (authors), the position of the author (authors) in the organization, phone, e-mail, and the postal address of the author's work are indicated.

When citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.25]. That is, the literature number 4 and page 25.

Tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name both in the language of the article and in English.

ФАРҲАНГ ВА САНЪАТ
КУЛЬТУРА И ИСКУССТВО
CULTURE AND ART

№4
2020

Нишонии мо:
ш. Душанбе, хиёбони Борбад 73а.
Телефонҳо: 231-22-63, 231-45-45,
www.ddst.tj
E-mail: tajartins@yandex.com

Нашрия аз тарафи Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти №034/мҷ - 97 аз 6.12.2017 номнавис шудааст.

Теъдоди нашр 100 нусха.
Супориш № 35/20.

Маҷалла дар матбааи нашриёти
«Истеъдод» 20.11.2020 чоп шудааст. Шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 36.
Тел: 221-95-43.
E-mail: istedod2010@mail.ru